

Tony Axelsson

Landskap

Visuella & rumsliga relationer
i Falbygdens neolitikum

Gotarc series B. Gothenburg Archaeological Theses nr 53
Coast to coast-books nr 19

Tony Axelsson

Landskap

Visuella & rumsliga relationer i
Falbygdens neolitikum

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för historiska studier 2010

Tony Axelsson

Landskap

Visuella & rumsliga relationer i
Falbygdens neolitikum

Landskap - Visuella & rumsliga relationer i Falbygdens neolitikum
Tony Axelsson
PhD dissertation 2010

Publicerad av Institutionen för historiska studier,
Göteborgs universitet
Box 200, 405 30 Göteborg
www.historiskastudier.gu.se

Keywords: *Archaeology, Falbygden, Sweden, Passage graves, Megalithic tombs, Neolithic, Society, Landscape, Visuality, GIS*

Grafisk form och omslag: Annica Engström
Språkgranskning /engelsk Summary: Euronomen AB

© Göteborgs universitet och Tony Axelsson 2010

Gotarc series B. Gothenburg Archaeological Theses nr 53.
ISSN: 0282-6860
ISBN: 978- 91-85245-44-5

Coast to coast-books nr 19
ISSN: 1404-1251
ISBN: 978-91-974715-8-9

E-publication: <http://hdl.handle.net/2077/22563>

Publicerad med stöd från Riksbankens jubileumsfond.
Tryck: Rydins tryckeri, Nossebro, Sverige 2010

Innehåll

	Förord	9
1	Inledning	13
	Syfte och mål	17
2	Landskapets arkeologi	19
	En landskapsarkeologi	23
	Materiella landskap	28
	Institutionella landskap	34
	Betydelselandskap	39
	Avslutning	42
3	Falbygden	43
	Falbygdens natur	44
	De tidiga undersökningarna	52
	Fysisk antropologi och skullmätningar	59
	Inventeringar och restaureringar	69
	Vattenförekomst och solförmörkelse	73
	Avslutning	76
4	Det arkeologiska materialet	79
	Boplatser	80
	Gånggrifter	83
	Bärnsten, flinta och djurben	91
	Keramik	100
	Dateringar	101
	Analysområden	105
	Rumsliga relationer i Karleby	106

Mössebergsområdet	127
Gökhem	128
Vilske-Kleva	136
Falköping stad och Falköping västra	136
Friggeråker	137
Gudhem	140
Marka	144
Mössebergsområdet - sammanfattning	147
Varvsberget	149
Dala	150
Dimbo	151
Högstena	155
Kungslena	157
Skörstorp	158
Tiarp	163
Varv	163
Åsle	164
Östra Gerum	167
Varvsberget – sammanfattning	171
Brunnhemsberget	172
Bolum	173
Hornborga	176
Segerstad	179
Stenstorp	183
Brunnhem	183
Brunnhemsberget – sammanfattning	183
Ållebergsområdet	184
Karleby	185
Falköping östra	191
Luttra	192
Slöta	194
Ållebergsområdet – sammanfattning	196
Avslutning	197

5	Ett landskap av död eller liv?	203
	Det materiella landskapets struktur	203
	Berg och vatten	204
	GIS och visibilitet – ett mått på rumsliga relationer?	208
	Visuella relationer på Falbygden	216
	Avslutning	232
6	Från betraktade till levande landskap	235
	Inledning	235
	Trattbägarkultur? Med lokal variation?	240
	Rumslig separation	246
	Marginella företeelser?	249
	Karleby – ett socialt landskap	252
	Att domesticera landskapet?	262
	Betaktade landskap	266
	Den visuella arkeologins gränser	274
	Levande landskap	276
	Logik på olika plan	288
	Handlingen och lokal logik	292
7	Visuella & rumsliga relationer - avslutning	299
	Sammanfattning	305
	Summary	315
	Litteratur	321

Förord

Att skriva den här boken har tagit tid, alldeles för lång tid egentligen. 1998 påbörjades arbetet inom projektet Kust till kust som ett delprojekt med arbetsnamnet Neolitiska landskap – en GIS baserad analys. Huvuddelen av arbetet genomfördes 1998-2003. Jag har också haft förmånen att vid sidan om avhandlingsarbetet kunnat arbeta med andra projekt i olika konstellationer. Under de tolv år som förflutit har jag haft många kollegor på arkeologiska institutionen i Göteborg och senare på Västergötlands museum, som har varit intresserade och stöttande och flera har kommit att bli mina vänner, tack till alla er som varit en del av miljön på mina arbetsplatser.

Ett stort tack till min handledare under de första fem åren, Kristian Kristiansen, som inspirerat, förvirrat och stöttat under hela projekttiden, utan Kristians entusiasm hade det här projektet inte blivit av. Jag vill också rikta ett stort tack till Karl-Göran Sjögren som under hela processen varit min biträdande handledare och har på ett generöst sätt delat med sig av sin tid och kunskap. Karl-

Göran är också en vän som jag delat mycket tid med på Falbygden, i samband inventeringar och undersökningar, utöver avhandlingen har vi diskuterat det mesta sittandes i någon av stugorna på Mösseberg. I samband med att projektet startade knöts också Cornelius Holtorf till projektet och har fungerat som extern referensperson och handledare. Jag har också haft förmånen att arbeta tillsammans med Cornelius i det stimulerande projektet Archaeology of Zoos, ett stort tack för givande diskussioner och synpunkter. Per Cornell har varit min handledare de sista åren och är den person som motiverat mig till att göra det där sista och fått mig att äntligen bli klar. Jag är tacksam för den tid Per har lagt ner på att kommentera manuset.

10

Ett tack också till Fredrik Fahlander som bidragit med synpunkter och kommentarer. Fredrik har också varit en självklar fiskekamrat under de senaste åren, både fiskandet och kommentarerna har bidragit till avhandlingens färdigställande. En annan vän och kollega är Anders Strinnholm som läst och kommenterat tidigare versioner av manuset. Vi har också under de här åren arbetat med den neolitiska bärnstenen i Sverige, i den kontexten har vi haft många bra diskussioner om det mesta. Under projekttiden delade jag kontor, eller snarare "skrubb" med Håkan Petersson som också bidragit genom kommentarer på mitt manus. En annan person som betytt mycket under de här åren är Jarl Nordbladh som generöst delat med sig av synpunkter, artiklar och kommenterat valda delar i texten men framförallt har det alltid funnits tid till diskussion. Ett tack också till Karin Strinnholm Lagergren som har lämnat konstruktiva synpunkter på en tidigare version av avhandlingen. Peter Jankavs är en vän och kollega som har lämnat synpunkter på valda delar av manus. Vi har också tillsammans delundersökt ett antal gång-

grifter på Falbygden och inom det arbetet haft många och givande diskussioner. Tack också till Curry Heimann som kommenterat och diskuterat tidiga versioner av avhandlingen.

Det finns också en rad personer som inte direkt kommenterat texten men som varit en del av miljön eller på andra sätt underlättat arbetet med avhandlingen. Under en fas i skrivandet vistades jag återkommande i Stockholm på olika arkiv, tack till Peter Holm för gästfrihet, trevliga diskussioner och god whisky. På ATA var Andrea Browall särskilt hjälpsam, tack. På institutionen i Göteborg arbetade också Per Persson som jag också haft förmånen att arbeta tillsammans med i andra projekt, Per har glatt delat med sig av sina kunskaper och goda humör och gärna diskuterat gånggrifterna på Falbygden. Kust till kust administration sköttes under en period av Eva Englund som alltid hade tid för stort och smått, tack.

11

Min arbetsgivare Västergötlands museum har de senaste åren med välvilja låtit mig ta tjänstledigt för att skriva på avhandlingen, särskilt förre museichefen Anna Maria Claesson har stöttat och hejat på. Kust till kust projektet finansierades genom anslag från Riksbankens jubileumsfond, bidrag till detta och anslutande projekt har också getts av Martina och Wilhelm Lundgrens vetenskapsfond och Lennart J. Häggglunds stiftelse för arkeologisk forskning.

Det är ju också så att ett sådant här projekt inte bara berör kollegor och vänner, familjen blir i allra högsta grad delaktig vare sig de vill eller inte. Jag har alltid stöttats helhjärtat av mina två fantastiska föräldrar Leif och Lisbeth Axelsson som på alla sätt underlättat arbetet, särskilt under de perioder som jag saknat finansiering.

Mina två barn Rebecca och Hannes har i flera år undrat - blir du aldrig klar? De har under de här åren vuxit upp och gett mig perspektiv på arkeologin och livet.

Ett stort tack också till min flickvän Annica, som visat intresse, frågat och påstått i allt som rör avhandlingen. Annica har också gjort layouten.

Göteborg den 8 juli 2010

Inledning

Under historiens gång har landskapet och naturen uppfattats på olika sätt och getts olika betydelser. I ena änden av skalan finns uppfattningen av landskapet som sinnligt och tidlöst. I andra änden finns en syn där landskapet är påverkat och kanske till och med ett resultat av ekonomiska ställningstaganden, politiska strömningar och sociala krafter. Under många år har olika former av landskapsstudier utförts inom arkeologin. Många av dessa studier har endast fokuserat på landskapets yta och hur den förändrats. Andra studier har fokuserat mer på de sociala aspekterna av landskapet, hur människor i förhistorien laddat landskapet med betydelser. Den här studien ansluter sig mer till den senare formen av landskapsstudier än till den förstnämnda.

Det centrala begreppet i avhandlingen är landskap, som i sig är ett komplext och mångtydigt begrepp. Det har i olika tider och på olika platser förknippats med skilda betydelser. I exempelvis Sverige och Tyskland har begreppet haft en territoriell innebörd. Under 1600-talet i England var termen synonym med landskapsmåleriet och användes till en början för att beskriva denna stil inom konsten. Så småningom kom dock termen att användas mer för att

beskriva den naturscen som konstnärerna försökte avbilda. På senare tid har termen kommit att omfatta såväl tänkta som verkliga miljöer. I avhandlingen diskuteras begreppets utveckling och betydelse. Gemensamt för de flesta av de sätt på vilket begreppet används idag är att det finns en stark koppling till visuella aspekter, i många fall är landskap synonymt med vad man ser. Många författare har påpekat att det handlar om ett modernt och västerländskt sätt att se och att den här "visuella konsumtionen" av omgivningen sätter tydliga spår i de tolkningar som görs. En del i avhandlingen behandlar hur vi kan nå bortom centreringen kring det visuella.

14

Landskap är således aldrig något som är givet eller statiskt. Det har alltid funnits sätt att förklara, forma och kontrollera landskapet. Under upplysningstiden sågs naturen som motbjudande och ohygglig. Skönheten ansågs då besittas av det av människan kontrollerade, eller – om man så vill – i det civiliserade. Under romantiken är det det orörda och primitiva som eftersträvas och värderas högt.

I centrala Västergötland finns flera berättelser dokumenterade som under olika tider syftat till att förklara och begripliggöra landskapets struktur och topografi. Ett exempel är berättelsen om trollen som bodde i Högstenaberget. De hade problem med att träffa sina släktingar i Fårdalaberget då det var sankt och surt mellan bergen. De gjorde då ett försök att fylla upp surhålorna genom att bära jord i sina förkläden. En av dem tog dock en för stor börda; förklädet sprack och jorden blev liggande i en stor hög mellan bergen. På detta sätt kom Törestorpkullen i Tiarp till. Exemplet med trollen är förhållandevis modernt, men det visar trots allt på ett al-

ternativt sätt att forma och förklara sin världsbild. Idag förklarar vi Törestorpkullen genom mindre konkreta förklaringsmodeller som bygger på kunskapsutvecklingen inom geologin.

Det empiriska material som ligger till grund för avhandlingen och den följande diskussionen har i huvudsak inhämtats från centrala Västergötland, närmare bestämt Falbygden. Mitt första möte med Falbygden inträffade under första året på gymnasiet våren 1986. Då åkte vi samhällsvetare tillsammans med humanistklassen på en dagsexkursion till Västergötland. Syftet eller målet med exkursionen kommer jag inte längre ihåg, men jag minns delar av färdvägen och några av de stopp vi gjorde. Vi åkte från Alingsås och passerade Vårgårda och hållkistan i Södra Härene. För mig var det dock inte hållkistan, norra Europas största, som gav platsen sin betydelse, utan den rikliga förekomsten av stor mört och sutare i Nossan som rinner nedanför hållkistan och som varit föremål för ett flertal fiskeexpeditioner. Efter det att vi passerat hållkistan blev landskapet något mer anonymt. Jag kände ju fortfarande igen mig eftersom jag återkommande under den här perioden åkte denna väg för att med mitt fotbolls-, handbolls-, basket- eller schacklag spela match mot lag i Skaraborg. Vid Åsen-korsningen bröts emellertid den kända rutten och bussen svängde av från E20 mot Falköping. Detta var en väg som jag då aldrig åkt tidigare. Landskapet såg ut som man kan förvänta sig i Västergötland och det var inte särskilt uppseendeväckande. När vi närmade oss Falköping hände emellertid något som etsat sig fast i mitt minne. Vid Gökhem steg vägen kraftigt och vi kom upp på högfalan. Till vänster om oss sköt Mösseberg upp och lite längre fram när vi passerat vägen upp till Bergsjön såg man på avstånd siluetten av Ålleberg. Det var en klar,

tidig vårdag och landskapet var otroligt vackert. Vi fortsatte färd-
den till Ålleberg och passerade då den numera bekanta boplatsen
Karleby 10, som då för mig endast var en åker bland många. Väl
uppe på berget gick vi fram till bergskanten och skådade ut över
Karleby och platåbergen på andra sidan Åslesänkan. Vid horison-
ten stack Kinnekulle upp bortanför den blänkande Hornborgasjön.
Jag vet inte om man kan tala om kärlek till ett landskap men det
jag kände vid mitt första möte med Falbygden var något speciellt,
en känsla av att möta något annat eller exotiskt i en svensk och
bekant tappning, en känsla som jag sedan dess burit med mig och
som sannolikt förstärkts under senare år, då jag regelbundet åter-
vänt och arbetat i och med landskapet kring Falköping.

16

Falbygden som landskap är speciellt och fascinerande i många av-
seenden. Falbygden, eller Falan om man så vill, är att beteckna som
en högslett. Det betyder att när du närmar dig slättlandskapet så
åker du upp på slätten. Denna höjdskillnad är markant och det spe-
lar egentligen ingen roll från vilket håll man närmar sig Falbygden,
man möts först av en stigning. Motståndet i landskapet förtas nå-
got när man åker bil, då det inte är direkt arbetsamt att ta sig upp
för stigningarna på detta sätt, men känslan av öppenhet är dock
densamma oavsett vilket färdmedel man väljer. Falbygden skiljer
sig från exempelvis Vara- eller Skaraslätten i det att landskapet
på Falbygden är uppbrutet och kuperat, inte alls så platt som man
tänker sig ett slättlandskap. Det finns i landskapet ett flertal ho-
risonger som är viktiga i konstituerandet av rummet. De domine-
rande horisonterna är de som utgörs av platåbergen. Från nästan
vilken given punkt som helst i landskapet ser man idag ett eller
flera platåberg. Bergen finns där ständigt närvarande och binder

samman himmelen med marken. Mellan betraktaren och bergen finns alltid flera andra horisonter som ytterligare begränsar synfältet och bidrar till känslan av slutenhet kombinerad med en diffus känsla av frihet.

Syfte och mål

Målsättningen och syftet med avhandlingen formulerades 1996–1997 i ansökan till Riksbanken för *Kust till kust-projektet*. Föreliggande avhandling redovisar resultaten från delprojektet *Neolitiska landskap – en GIS-baserad analys*. I ansökan formulerades syftet enligt följande: "...syftet är att med avseende på rumsliga relationer dels mellan arkeologiska lokaler inbördes, dels mellan dessa och naturomgivningen, studera neolitikum på Falbygden". En stor del av projektets första år kom också att handla om rumsliga relationer. I slutet av 1998 började dock avhandlingens syfte att förskjutas mot mer övergripande tankar kring landskap och GIS; det fanns ett behov att ytterligare problematisera *landskap* som begrepp och *GIS* som analysredskap. En viss tid avsattes därför till att studera just dessa två analytiska nivåer av avhandlingen. Att det med endast GIS och en kraftfull dator skulle vara möjligt att finna vad som i syftet hade benämnts som "rumsliga relationer" framstod som osannolikt.

Inspirerad av vad som kan benämnas en post-processuell landskapsarkeologi (exempelvis Tilley 1994, Barrett 1994, Thomas 1993, Criado & Villoch Vázquez 2000) har utgångspunkten från början varit att understryka att landskap är en social konstruk-

tion. Under arbetets gång har det också vuxit fram en målsättning att även problematisera det faktum att många studier har en fokusering på det visuella i mötet mellan subjekt och miljö och hur kulturella faktorer definierar dessa visuella värden.

Avhandlingens syfte och mål kan sammanfattas i följande punkter:

- att problematisera landskap som begrepp och visa på de svårigheter och möjligheter som följer av att begreppet är komplext och mångtydigt,
- att problematisera GIS som analysredskap,
- att diskutera visuella och rumsliga relationer i neolitikum på Falbygden.

18

Under avhandlingsarbetet har justeringar av inriktning och struktur gjorts. Inledningsvis användes en terminologi som hämtats från Bladh (1995), se kapitel 2. Avhandlingen var inledningsvis också disponerad efter denna terminologi. Efterhand har dock justeringar gjorts och Bladhs terminologi utgör inte explicit grunden för avhandlingens disposition.

I kapitel 2 diskuteras olika sätt att se på landskap. Kapitlet skall ses som ett avstamp och en bakgrund till de kommande kapitlen. I kapitel 3 presenteras Falbygdens natur och brottstycken av tidigare forskning. I kapitel 4 redovisas det arkeologiska materialet. I kapitel 5 diskuteras och problematiseras GIS och en del analyser redovisas. I kapitel 6, förs en diskussion kring visuella och rumsliga relationer i Falbygdens neolitikum. Kapitel 7 är slutsatser och sammanfattning.

Landskapets arkeologi

Landskap som begrepp är komplext och mångtydigt. I litteraturen påstås ofta begreppet komma från holländskans *landshap*, som till en början användes som ett samlingsnamn på landskapsmåleriet. Efterhand sker en glidning mot att landskap blev synonymt med den naturscen som konstnärerna försökte avbilda. Man kan säga att landet transformerades till en scen som kallades landskap (Bruun 1998, Tuan 1974:133). Denna betydelsvägning sammanfaller med en förändring av förståelsen för naturen som tidigare tolkats som en bakomliggande process, något som inte syntes i förhållande till de synliga, producerande processerna (Olwig 1995). Det är nu som tankar kring, och uppskattningen av, orörd natur uppkommer. Tankar som idag återkommer i retoriken kring bevarande och miljöskydd. I exempelvis Sverige och Tyskland har landskapsbegreppet också haft en territoriell innebörd, ofta grundad på en äldre indelning efter exempelvis kulturella eller geografiska särdrag. Idag har begreppet vidgats till att omfatta såväl tänkta som verkliga miljöer. Waldenfels (1994) ser ett samband med naturvetenskapernas och teknikens utveckling där det gamla kosmos degraderas till fysisk natur och där *landskapet* fungerar som ett estetiskt surrogat för en ordning som är borta.

Denna av honom så kallade estetisering av landskapet får tre följder (Waldenfels 1994:58ff): 1) Landskapet blir visualiserat, att ha översikt är viktigt; 2) Landskapet framställs som *människotomt*; 3) Landskapet är fritt från *målinriktad verksamhet*. Det visuella inslaget har bestått, och även i många moderna landskapsstudier är landskap synonymt med visualitet (Rodaway 1994, Olwig 2002, Cosgrove 2002), *vad man kan se*. Att landskapet är starkt förknipat med det visuella är särskilt tydligt i de studier som är starkt influerade av postmoderna och poststrukturella strömningar. I dessa ligger fokus på hur landskap representeras (exempelvis Cosgrove 1984, 1989; Daniels & Cosgrove 1988, 1993; Daniels 1989). Daniels & Cosgrove (1988:1) definierar ett landskap på följande sätt: "*A landscape is a cultural image, a pictorial way of representing, structuring or symbolising surroundings.*" I denna något begränsade eller smala definition där landskap ses som en kulturellt skapad bild eller föreställning, som kan presenteras och struktureras på olika sätt, är landskapet att likna vid en text (jmf Tilley 1994). Genom denna framställning blir landskapet något statiskt, då denna definition endast fokuserar på en del av upplevelsen av landskapet d.v.s. den idealiserade bilden. Denna bild kommer dock från, och är ett resultat av, de ideal, förväntningar och förhoppningar som finns i vardagen. Den bild som Cosgrove och Daniels framhåller är således endast en del av en process där vardagen som social arena ingår, och som är den plats där man sätter upp och försöker realisera de ideal och förväntningar man har. Visualiseringen av landskapet är starkt sammanbunden med utvecklingen av begreppet i västvärlden, vilken också förstärkts ytterligare genom vetenskapernas framväxt och inverkan på vår världsbild (jmf Cosgrove 2002; Waldenfels 1994). Senare tids teknikutveckling inom

exempelvis "remote sensing" och "virtual reality" har ytterligare bidragit till en distansering från och visualisering av landskapet.

Ingold (2000) har framhållit att synintryck inte endast handlar om att det man ser objektifieras eller att den som ser automatiskt distanseras från det som åskådas. Det handlar enligt Ingold mer om på vilket sätt man ser. Det finns studier som försöker anlägga ett mer sinnligt perspektiv, där inte det visuella är det dominerande (exempelvis Tuan 1993, Porteous 1985, 1986, 1990; Schafer 1977; Hedfors & Berg 2003). Gemensamt för dessa studier, oavsett om det handlar om 'soundscapes' (Schafer 1977; Hedfors & Berg 2003) eller om 'smellscapes' (Tuan 1993, Porteous 1985), är att författarna ser sinnena som en förhållandevis objektiv process.

21

Att våra intryck av omgivningen i allra högsta grad är subjektiva, och att det i de flesta fall är en kombination av sinnen, tidigare upplevelser och minnen som skapar de intryck vi får, glöms ibland bort, som Rodaway (1994:35) uttrycker det: *"Whilst it is possible to identify the apparent dominance of a specific sense in a given situation, on closer analysis all geographical experiences are made up of a complex of sensuous information combining activities of the sense organs, the body and its limbs, and mental processes (memory and expectation, analysis and evaluation)".* Inom arkeologin har intresset för landskapet tilltagit under 1990-talet och det har utvecklats en rad olika mer eller mindre uttalade inriktningar till hur förhistoriska landskap kan studeras. Traditionellt har landskapsstudier fokuserat på det synliga, ytan och objekten på ytan, d.v.s. den rumsliga organisationen av det synliga (Bender 1992). Att termen landskap i sig är problematisk att använda, då den bland annat ut-

går från vår moderna (västerländska) världsuppfattning, har diskuterats av ett flertal arkeologer i olika sammanhang (exempelvis Thomas 1993 och Johnston 1998a). Att arkeologiska tolkningar utgår från vår samtid ser jag inte som något större problem, då såväl dåtid som framtid upplevs, relaterar till, tolkas, skapas, åter-skapas eller bevaras i vår samtid (jmf Adam 1991). Genom att våra värderingar är delvis personliga kan emellertid möjligheten till förståelse för hur andra människor uppfattar (och har uppfattat) sin omgivning försvåras. Ofta är dessa värderingar outtalade; vi reflekterar inte över betydelsen av den fysiska omgivning vi möter varje dag, utan betydelsen finns i oss och är en självklarhet. Det som förenar våra olika värderingar är att de är riktade mot, och ett resultat av, vistelsen eller betraktandet i/av samma rum (Hägerstrand 1991), eller – om man så vill – *landskap*.

En del av de senaste årens studier av landskap inom arkeologin har varit inriktade på en mer upplevelseorienterad tolkning av landskapet, där skillnad inte görs mellan det verkliga/faktiska och det upplevda landskapet, och där tonvikten ligger på symbolik och ideologi i landskapet (se exempelvis Barrett 1994, Bender 1993, Bradley 1993, Richards 1996a, 1996b, Thomas 1993, Tilley 1994; 1996a).

Johnston (1998b) har sammanfattat utvecklingen inom landskapsarkeologin i följande 6 punkter: 1) Människan är inte bara ett objekt i landskapet, utan snarare en integrerad del av det; 2) den fysiska omgivningen är i högsta grad länkad till sociala system; 3) omgivningen förutsätts operera på ett undermedvetet plan; 4) det finns flera signifikanta skillnader mellan landskapets reella

materialiteter och de observerade och upplevda; 5) landskap kan upplevas som mentala bilder och är; 6) laddade med symboliska värden.

Landskap och de materiella uttrycken i dem är sociala genom att olika speciella platser laddas genom att bebyggas med exempelvis megaliter, medan andra element kan spela roll genom sin blotta existens och speciella egenskaper, exempelvis Tilley har exemplifierat detta i ett flertal studier, dock med viss betoning på de visuella relationerna mellan monument, aktivitetsytor och landskapets variationer (se kapitel 6). Enligt Cornell & Fahlander (2001) är den fenomenologiska arkeologin som den gestaltat sig ensidig i det att den fokuserar på och betonar relationen människa - natur och glömmet bort relationen mellan människor i naturen. De förespråkar och framhåller istället ett socialt perspektiv där människor är sociala och verksamma i landskapet.

23

En landskapsarkeologi

För att studera landskapet är det nödvändigt att finna en terminologi och struktur som på ett tillfredsställande sätt kan belysa de olika beståndsdelarna i landskapet. Det betyder att en sådan terminologi skall kunna beskriva dels rent fysiska aspekter av landskapet, dels sociala aspekter. Viktigast av allt är kanske att en sådan terminologi utöver att beskriva de fysiska och sociala aspekterna också kan föra dem samman och beskriva den interaktion mellan olika delar i miljön som skapar det vi kallar landskap, d.v.s. interaktionen människor emellan och mellan människan och

omgivningen. Det är emellertid inte lätt att bryta ner och passa in olika delar av ett landskap i kategorier utan att på vägen förlora vissa delar.

Landskap och platser skapas genom individuella upplevelser som på olika sätt avsätter materiella spår. I den följande diskussionen används en terminologi som bygger på Bladh (1995). Terminologin utgör ett ramverk för analysen och syftar till att möjliggöra en belysning av såväl biologiska som sociala förutsättningar. Landskapet skapas genom handling, men till grund för aktörens handling ligger de materiella, institutionella och betydelsemässiga aspekterna av landskapet. Konklusionen av detta blir att människan är den som styr sina handlingar, men förutsättningarna för dessa handlingar är inte alltid självvalda, utan styrs av det materiella landskapet och dess struktur samt de givna sociala relationerna och strukturerna, vilka öppnar eller reglerar möjligheterna till handling (Bladh 1995:43).

24

Ur ett arkeologiskt perspektiv blir ofta angreppssättet vad gäller förhistoriska landskap att man utifrån materiella lämningar försöker blottlägga den interaktion och handling som resulterat i de materiella spåren. Handlingen är viktig i förståelsen av landskapet och människorna i det. Hägerstrand utvecklade under 1960-talet den så kallade tidsgeografin (Hägerstrand 1982). Syftet var att förstå mänskliga rumsliga beteenden. Grunden var att tid och rum sågs som resurser som kunde utnyttjas för att utföra handlingar. För Hägerstrand var det grundläggande att visa hur individer rutinmässigt och upprepande utför handlingar som kräver tid och rumsliga resurser. Av Hägerstrands försök (och efterföljare, se ex-

empelvis Golledge & Stimson 1997) framgår tydligt att individens rörelse/handlingar i rummet styrs av tre faktorer: 1) *Förmåga*, d.v.s. faktorer som styrs av biologiska förutsättningar (exempelvis ålder, funktionshinder); 2) *Samarbete*, d.v.s. individens handlingar är beroende av att de utförs tillsammans eller samtidigt med andra individer, vilket medför att individen är beroende av kollektivet för utförandet; 3) *Regler*, d.v.s. att handlingarna styrs av regler eller lagar som direkt påverkar hur och när en individ kan och får röra sig i rummet.

Bladhs (1995) begreppsapparat är en vidareutveckling av Hägerstrands tre faktorer. Bladh har valt att kalla den första nivån eller faktorn för det **materiella landskapet**. Med det menar Bladh något fysiskt som vi kan vandra omkring i eller objekt att skåda från bilfönstret (Bladh 1995:41). I det materiella landskapet finns således sådana företeelser som är direkt avhängiga av mänsklig handling och aktivitet, men också företeelser som inte är beroende av människor för sin existens. Exempelvis formas de fysiska delarna av ett landskap (d.v.s. även människan) av geologiska, hydrologiska och biologiska kretslopp.

Om vi återvänder till Hägerstrands andra faktor, samarbete, så finns det där en social aspekt som styr handlingen/rörelsen i rummet. Bladh (1995) har valt att benämna den här nivån det **institutionella landskapet** (vilket också innefattar faktor tre ovan), d.v.s. samtidigt som människan rör sig i det materiella landskapet och är beroende av de naturgivna kretsloppen så är hon också en social varelse vilket återspeglar sig på olika nivåer. Det institutionella landskapet kan sägas vara det landskap som styrs av olika socialt

konstruerade regler som i sin tur skapar ett styrt landskap där det är föreskrivet vad som får göras av vem och på vilka platser, d.v.s. den mänskliga aktiviteten i landskapet är kontrollerad och reglerad (Bladh 1995:43). Det institutionella landskapet är integrerat i det materiella landskapet men behöver inte nödvändigtvis avge några materiella lämningar.

26

En tredje del i Bladhs begreppsapparat är *betydelselandskapet*, d.v.s. de meningsmönster som människan formar genom sin växelverkan med landskapet. Dessa meningar skapas på såväl individ- som gruppnivå. Den betydelse som landskapet laddas med är således ett resultat av handlingar, perception och tidigare erfarenheter (Bladh 1995:43). De tidigare erfarenheterna kan utgöras av såväl de egenhändigt upplevda men också av gemensamma föreställningar.

Som fortsättning på sina olika nivåer väljer Bladh att samla landskapets materiella, institutionella och betydelsemässiga delar under begreppet *handlingslandskapet*. Landskapets utseende skapas genom handling, men till grund för aktörens handling ligger de materiella, institutionella och betydelsemässiga aspekterna av landskapet. Konklusionen av detta blir att människan är den som styr sina handlingar, men förutsättningarna för dessa handlingar är inte alltid självvalda, utan styrs av det materiella landskapet och dess struktur samt de givna sociala relationerna och strukturerna, vilka öppnar eller reglerar möjligheterna till handling (Bladh 1995:43). Ett sådant synsätt antyder att landskap skapas genom växelverkan mellan människa och omgivning, vilket Krogh (1995) har benämnt som *landskapning*. Centralt för Krogh är rörel-

sen som ger oss en känsla av rum, jmf. Ingold (1993). Fördelarna med det här tillvägagångssättet är att det finns förutsättningar att undvika den dualistiska uppdelningen i kultur och natur i en diskussion kring förhistoriska förhållanden. Det problematiska i att benämna något som exempelvis naturligt är att vi gör det utifrån förhållandevis ny kunskap som genererats genom utvecklingen inom geologin (Bradley 1998a). I det fortsatta används emellertid inte Bladhs fjärde kategori explicit.

Tim Ingold (1993) försöker liksom Bladh gå runt den dualistiska uppdelningen mellan natur och kultur. Ingold ser landskapet som något där natur och kultur är ett; landskapet formar vår upplevelse av såväl tid som rum. Ingold föreslår vidare att landskapet är temporärt i den meningen att det är i ständig förändring. Människan är en del i denna förändring och vi agerar med, eller svarar mot den. Vår vardag bygger på rytmik eller upprepning; livet kan inte delas in i delar av fast längd eller omfattning. Människan agerar i landskapet mot de olika rytmer som finns, natt och dag, vinter och sommar. Tidsuppfattningen styrs av dessa olika rytmer eller cykler, och har effekt på det sociala livet och våra handlingar. Denna rytmiska struktur finns inbäddad i både människan själv, landskapet och människans handlingar. Vi sover när det är mörkt, sår när det blir varmt och skördar när axet mognat och så vidare.

Materiella landskap

Det materiella landskapet är den del i Bladhs terminologi som är lättast att överföra till arkeologiska förhållanden, då det är på den här nivån som de arkeologiska spåren ingår. Det materiella landskapet utgör på ett sätt ramen och grunden för övriga komponenter i landskapet. Det materiella landskapet är också på många sätt lättillgängligt och tydligt genom att det är synligt och visuellt. En analys får emellertid inte stanna vid den här grundläggande nivån i landskapet. En sådan begränsning leder till att det materiella landskapet endast blir ett slags *åskådningsrum* som begränsas och utgörs av det vi visuellt kan tillgodogöra oss, och det är inte tillfredsställande. Målet här är att genom det materiella landskapet närma sig en förståelse för hur det är reglerat och styrt samt vilka betydelsemönster detta avsatt. Det finns olika vägar att gå för att förstå landskapet i dessa avseenden.

28

I dagens samhälle kan man konstatera att trots att modern teknologi medför en globalisering genom media och förbättrade kommunikationer, lever de flesta människor ett liv som är baserat på ett begränsat och lokalt urval av platser. De olika nivåer i landskapet som beskrivs här syftar till att på ett eller annat sätt beskriva hur människan, genom handling av olika slag, skapar mening och betydelse kring platser och landskapet. Ett sätt att förstå interaktionen mellan människa och landskap är att den skapas genom att människan kognitivt bearbetar den information som inhämtas genom sinnen. En sådan kognitiv process är beroende av ett flertal olika faktorer, och resultatet av en sådan process är till stora delar individuellt (samtidigt som processen emellertid är påverkad av

det "kulturella minnet"). Det betyder att de kognitiva bilder som skapas varierar från person till person och från plats till plats.

Är platser en subjektiv konstruktion? Ett resultat av de relationer som skapas mellan individ och omgivning? Inom humangeografien har fokus på de subjektiva upplevelserna utvecklats genom olika existentiella och fenomenologiska inriktningar (se exempelvis Tuan 1977 & 1979, Relph 1976, 1987, Seamon 1979). Inom arkeologin kan Tilley (1994) nämnas som ett exempel på en arkeologi med en fenomenologisk ansats. Platsbegreppet är centralt i den här geografiska förståelsen av människans relation till omgivningen. Plats ses här dels som ett begrepp som refererar till en lokalitet, geografiskt lägesbestämd, dels ett socialt rumsligt begrepp, där människan pendlar mellan vila och rörelse, "*home and security as opposed to the unfamiliar and insecurity*" (Holloway & Hubbard 2001:kap 4), och "*embodied encounter with the world*" (jmf Seamon 1979). Det skall dock framhållas att "hemma" för många är allt annat än synonymt med trygghet, tvärtom är det i dagens samhälle den plats där de flesta våldsbrott och övergrepp sker. Förståelsen av världen och vardagen skapas således i det här perspektivet på det individuella planet. Det är dock viktigt att återigen framhålla det kollektivs påverkan på det individuella, och arkeologins möjligheter att utifrån de materiella lämningarna påvisa hur de kollektiva föreställningarna påverkat landskapets utseende och innehåll. Utifrån föreställningen om att platser skapas på olika nivåer i samhället kommer man till slutsatsen att platser och landskap upplevs på olika sätt av olika människor. Dessa föreställningar och upplevelser kan självklart grupperas till större grupper och sannolikt finns det betydelser som är gemensamma för en viss social

grupp eller ett visst samhälle. Det betyder vidare att det är sannolikt att tänka sig att inom ett samhälle kan platser ha olika betydelse beroende på grupptillhörighet. Dessa grupper kan baseras på olika faktorer; kön, ålder, etnicitet etc. (Holloway & Hubbard 2001:kap 5). Det betyder att platser och landskap skall ses som delar i olika nätverk av sociala relationer. Att olika människors upplevelser varierar betyder vidare att det är svårt att se att det finns endast *ett* autentiskt sätt att uppleva en plats. Platserns betydelser konstrueras genom språk och tankar snarare än att finnas inneboende i platsen. Människan är inte endast en individ som rör sig i landskapet och skapar sina egna autonoma bilder och föreställningar av världen; hon ingår också i olika typer av sociala grupper. Individens föreställningar måste därför också stämmas av mot andras, och i denna process skapas nya föreställningar, varav en del gemensamma och kollektiva. De här gemensamma föreställningarna fyller olika funktioner. En del av dem ingår i strategier för att kontrollera och styra gruppen. Ett sätt på vilket upplevelser skapas är genom (gemensamma) föreställningar som ofta baseras på förståelsen av *vi* och *de* (Holloway & Hubbard 2001:kap 6). Förståelsen av *vi* och *de* kan ofta kategoriseras som myter, genom vilka människan definierar sig själv och platsen där hon lever.

Platser och landskap skapas (och omskapas) genom en kognitiv process; individuella upplevelser och interaktion i rummet skapar olika betydelser beroende på person, klasstillhörighet, typ av plats etc. Kollektiva föreställningar påverkar individens upplevelser. Platser har en materiell substans, form, yta och färg och är ofta ett resultat av mänskligt handlande och därmed en yttring för värderingar och föreställningar.

Falbygdens gånggrifter är – var och en – platser som förmedlar en särskild känsla och har en speciell atmosfär eller karaktär. Betydelsen har skiftat över tid men tiden har inte medfört att platsens utstrålning av något särskilt försvunnit. Platser av det slaget har en generell och specifik betydelse. Den specifika betydelsen är den som förändras och omformas över tid, medan den generella betydelsen består. Idag ligger dessa gånggrifter utspridda i landskapet som monumentala byggnadsverk som vi i vår samtid förhåller oss till på olika sätt. För mig, som inte bor i trakten utan endast besöker Falbygden under några korta perioder varje år, är det alltid trevligt att återse dem. För lantbrukaren som varje år måste svänga undan är de kanske ett hinder som inte är önskvärt. För andra är det med stolthet de kan säga att de minsann har en gånggrift på sina ägor. Oavsett hur man förhåller sig till dessa monument kommer man inte undan. Man blir tvingad att se på dem och förhålla sig till dem, framför allt när man rör sig genom landskapet. Då återkommer de regelbundet och pockar på uppmärksamhet. På liknande sätt kan de ha dominerat landskapet under neolitikum. Möjligen var de då inte synliga på samma sätt, men kännedomen om var de fanns och vad de betydde måste ha medfört att de i högsta grad var närvarande i vardagen. Utöver dessa för oss kända platser fanns det säkert andra platser som idag inte är kända som var lika viktiga vid olika tillfällen, både på individuell och på kollektiv nivå. Arkeologer vill gärna tillskriva platser betydelse, men möjligen fanns det platser som kan liknas vid Relphs "placelessness", d.v.s. som saknade karaktär, eller platser som Augé (1995) benämner "Non-places", eller som Löfgrens (1997) "icke-platser". Visst är det möjligt att det funnits platser som inte varit betydelsefulla, och som av olika anledningar inte varit en ak-

tiv del i den sociala praktiken i den mening att de besöktes. Det är emellertid svårt att arkeologiskt fånga upp och identifiera dessa platser. De områden där vi idag inte har några spår kan trots allt ha varit betydelsefulla. Man kan tänka sig ett flertal olika orsaker till att man valt att inte besöka eller använda vissa områden under förhistorien. Men i de fall där det handlar om ett medvetet val får man ändå anse att dessa platser har varit en del i det sociala landskapet, vilket gör det viktigt att även försöka studera de områden som inte har några spår av aktivitet. Ett exempel på sådana platser på Falbygden är platåbergen, där mycket få spår efter aktiviteter avsatts på bergens toppar.

32

Det är viktigt att framhålla att de fragmenten av landskap vi idag väljer att studera ständigt skapades, återskapades och omformades i sin samtid och över tid genom aktiviteter på olika platser, vid olika tillfällen. Dessa aktiviteters innehåll kanske också varierade beroende på årstid, vilket medför att platsernas betydelse varierat årsvis till följd av att de genom aktiviteterna tillskrivits olika betydelser och signifikans. Betydelsen i ett landskap måste läras ut av någon och tas emot av någon annan. I detta ligger en viktig aspekt av landskapet som aktivt strukturerande av samhället, genom att de olika platserna spelar en central roll i den neolitiska människans världsuppfattning och identitetsskapande. Den eller de som kontrollerar denna kunskap har också kontroll över samhällets maktstrukturer (Tilley 1996a). Landskapet och gånggrifterna är således inte endast en scen eller arena för mänskligt handlande, utan snarare en serie lokaler som är integrerade i ett socialt och mänskligt handlingsmönster. Ett mönster som är strategiskt, manipulativt och egennyttigt, där både möjligheter och begränsning-

ar vävs samman till ett (Tilley 1996a). En plats kan således inte reduceras till endast en eller ett fåtal av sina beståndsdelar, exempelvis rumsliga relationer, utan att den konkreta helheten förloras (Norberg-Schulz 1980:8). Platser som är skapade av människohand relaterar till landskapet på flera sätt. För det första: Människan är angelägen om att precisera landskapets struktur. Med andra ord har människan en önskan att visualisera sin förståelse av omgivningen och genom denna uttrycka sin existentiella förståelse. För att uppnå detta bygger människan utifrån det hon ser. Exempelvis där landskapet till sin struktur är uppdelat och avgränsat bygger människan, enligt Norberg-Schultz (1980:17), på liknande sätt. För det andra: Människan tenderar att komplettera den givna situationen genom att tillföra vad som saknas. Människan önskar också att på olika sätt symbolisera sin förståelse av landskapet (och sig själv) och överför på så sätt den upplevda betydelsen till ett annat medium. Man kan säga att människan samlar sin förståelse av omgivningen och utifrån den skapar ett eget mikrokosmos som tjänar till att konkretisera vardagen och den rådande världsbilden (Norberg-Schulz 1980:17). Det materiella landskapet kan således inte studeras separat eftersom det är socialiserat och laddat med symbolik och betydelse.

Det materiella landskapet skall i den här studien förstås som samlingsbegrepp för de arkeologiska platser vi identifierar: boplatser, gravar, lös- och depåfynd. Det är samtidigt det skikt i denna analys som innefattar det som kanske traditionellt sett har betraktats som landskap, den fysiska ytan, d.v.s. den del som i arkeologiska studier ofta beskrivs under rubriken *naturbakgrund*. Det materiella landskapet blir i den här betydelsen en beskrivning och upprä-

ning av vad som finns, vad som avsatts genom mänsklig handling och i vilken kontext det avsatts. Beskrivningen av det här skiktet av landskapet tenderar att bli visuell i flera avseenden. Dels innefattar det här skiktet endast de komponenter som på olika sätt är synliga i landskapet, dels visualiseras dessa komponenter genom olika typer av kartor. Den struktur som finns i det som här benämns det materiella landskapet är emellertid inte värdeneutral, utan ett resultat av bl.a. sociala överväganden och ställningsstaganden.

Institutionella landskap

34

Det institutionella landskapet kan sägas vara det landskap som styrs av olika socialt konstruerade regler som i sin tur skapar ett styrt landskap där det är föreskrivet vad som får göras av vem och på vilka platser. Det institutionella landskapet är integrerat i det materiella landskapet men behöver inte nödvändigtvis avge några materiella lämningar (Bladh 1995:43ff).

Ett sätt att se landskap på är som ett materialiserat minne (Knapp & Ashmore 1999), en fixering av kollektiva och individuella historier. Utifrån denna ståndpunkt blir det fysiska landskapet något som är laddat med betydelser, ett slags kulturellt minne. Det kollektiva eller individuella minnet är föränderligt; betydelser kan läggas till eller tas bort men kvar finns de materiella spåren.

Genom att studera hur organisationen av ett landskap förändras, vilka materiella lämningar som tillkommer och hur de relaterar

till redan befintliga lämningar, är det möjligt att skapa sig en generell bild kring vilka relationer som finns. Kring denna bild går det sedan att diskutera vilka funktioner och faktorer som styr organisationen över tid. Självklart är det så att det inte endast är de materiella lämningarna skapade av människohand som ingår i olika minnessystem. Det finns ett flertal etnografiska exempel på hur företeelser i naturlandskapet är viktiga och aktiva komponenter i världsbilden och struktureringen av det sociala handlandet (se exempelvis Basso 1984 & 1996). Dessa platser tenderar ofta (i arkeologiska studier) att utgöras av topografiska företeelser som på ett tydligt sätt avviker från omgivningen eller på annat sätt är spektakulära. Här begås också ofta felet att dessa platser per automatik benämns som naturliga, när de inte alls behöver ha uppfattats som det under förhistorien. Vi kommer visserligen aldrig att få reda på huruvida detta är fallet, men för en djupare förståelse av landskapet är det viktigt att vi som arkeologer försöker att problematisera snarare än förenkla de olika komponenter som ingår i våra analyser. Minnesfunktioner som är inskrivna i landskapet genom fornlämningarna tenderar ofta att understryka kontinuitet genom återanvändning, restaurering eller rekonstruktion (Knapp & Ashmore 1999). Även dessa förhållanden kan problematiseras och diskuteras. Återanvändning eller ombyggnation behöver inte nödvändigtvis vara ett tecken på en vilja att underhålla eller manifesteras ett minne av något tidigare, utan lika gärna ett försök att medvetet utplåna och transformera detsamma.

De minnesfunktioner som skrivs in eller bakas in i landskapet är starkt förknippade med känslor av identitet (Knapp & Ashmore 1999). Genom att rituellt, symboliskt eller ceremoniellt förhålla

sig till platser i landskapet skapar man och uttrycker social och kulturell identitet. Diskussionen inom det landskapsarkeologiska fältet om hur social identitet markeras i landskapet har rört sig kring "special attention markers" (jmf Bradley 1993:25ff). Dessa markeringar eller platser har tolkats som viktiga i den sociala organisationen av landskapet, och tolkas som markörer för socialt signifikanta platser, vilka ofta utgörs av visuellt framträdande topografiska företeelser, men också kan ha andra företräden, allt från ristningar på berghällar eller andra typer av markeringar med stenar, till offerdepåer eller immateriella länkar såsom språkliga traditioner kring viktiga händelser.

36

De identitetsrelaterade företeelserna i landskap är lika lätta (eller svåra) att identifiera som de minnesrelaterade, och ofta är det så att de överlappar varandra. En utgångspunkt, som egentligen är högst otillfredsställande, är att identifiera de företeelser i naturlandskapet som avviker eller är visuellt framträdande och se hur de relaterar till andra materiella lämningar och analysområdet i stort. Ett problem som alltid kommer att finnas, och som man får gå runt genom att resonera sig fram, är hur vi idag kan göra en distinktion mellan vad som uppfattades som framträdande (viktigt) och vad som inte ansågs framträdande (oviktigt) i det förhistoriska landskapet.

Ytterligare en aspekt av landskapet som är viktig är hur landskapet speglar den sociala organisationen (Knapp & Ashmore 1999) och hur den sociala organisationen manifesteras i landskapet. Genom att fungera som en slags minnesbank eller uttrycka identitet, blir landskapet en naturlig eller kanske självklar del av den sociala

organisationen eller ordningen. Landskapet fungerar som en referenspunkt för hur man rör sig och varför. I det sociala livet finns hela tiden en vilja eller ett behov att manifesteras egna intressen, att manipulera och ordna eller förändra landskapet. Om landskapet ordnades i förhållande till en förhistorisk social organisation så är de fysiska rester som finns kvar idag det närmaste vi någonsin kan komma den förhistoriska sociala organisationen och tanken. Den sociala organisationen kan ta sig olika uttryck i landskapet. En grundläggande ordning kan vara att olika platser tillhör olika sfärer av samhället; vissa platser tillhör vardagen (de levande), andra platser tillhör förfäderna (de döda). Genom att identifiera och inledningsvis isolera olika platser utifrån olika aspekter är det möjligt att bringa ordning (egentligen nyordning) i landskapets organisation, och det blir därmed möjligt att diskutera kring landskapet som en del av samhället och samhället som en del av landskapet.

37

Inom arkeologin har ofta förklaringar av förändringsprocesser utgått från förändringar i resursutnyttjande eller andra externa (påtvungna) faktorer (Knapp & Ashmore 1999). Bakom en lokalisering ligger dock självklart mycket mer än bara ett behov att försörja sig och överleva. För arkeologen finns det mycket att hämta i dessa olika kontraster. I valet av plats ligger olika uppfattningar av världsbild och om platsen som sådan. Det finns ett starkt band mellan tid och rum. Tiden och rummet kan dock fungera på olika plan samtidigt. Rum och tid förenas och uttrycks i platsen. I landskapet ges uttryck för såväl olika tidsskalor som mångtydiga platser. I huvudsak finns det två tidsskalor att beakta i landskapet, dels den individuella, dels den mer generella, som spänner över

hela samhället och över längre period än den individuella. Mellan dessa två ytterligheter finns säkert ett flertal andra tänkbara tidskalor. I det korta perspektivet ryms exempelvis tidsmässiga förändringar som dygnsrytm, d.v.s. det som karaktäriseras av solens upp och nedgång. I det långa perspektivet finns aspekter av kontinuitet och diskontinuitet genom hur olika landskapskomponenter relaterar till tidigare komponenter.

Det har som Bradley (1993 & 1998b) och Knapp & Ashmore (1999) konstaterat tidigare fokuserats på monumentens uppkomst och primära användningsfas, men monumentens efterliv har sällan beaktats eller behandlats. Dessa komponenter är viktiga beståndsdelar i landskapet då de med säkerhet varit något som man förhållit sig till på olika sätt. *"All human action, for example, is embedded in a continuity of past, present and future, extends onto the past and future; and constitutes those horizons whilst binding them in a present"* (Adam 1991:142-3). "Ironiskt nog", skriver Gosden & Lock (1998:4), "har vi arkeologer som ser världen i ett historiskt perspektiv svårt att tillskriva de förhistoriska människorna ett historiskt synsätt". Megaliter kan ses som uttryck för människans försök och vilja att förstå sin existens, bakgrund och framtid. Megaliter kan sägas definiera världen och människans plats i den, samtidigt som de ger vardagen substans, trygghet och en (historisk) kontinuitet. Man kan föreställa sig att megaliter gjorde det möjligt för den neolitiska människan att upprätthålla kontakten med världen utanför vardagen, att megaliterna riktade människors uppmärksamhet mot en metafysisk verklighet och att megaliterna på så sätt förenade tiden, rummet och det rituella (Gosden & Lock 1998:4).

Ett annat problem med tid och landskap uppstår när vi låser oss vid behovet av absoluta dateringar. Holtorf (2000–2008) visar på hur monuments (efter)liv kan bidra till att förstå hur tidsuppfattning skapas och hur olika tidsuppfattningar påverkar den materiella kulturen. Det institutionella landskapet skall i den här studien förstås som den del i strukturen som samlar de sociala delarna. Vad är det som krävs för att skapa de spår som avsätts i det materiella landskapet? Hur förefaller det vara reglerat? Det institutionella landskapet är inte en egen del av det landskap som studeras, utan skall ses som en del i den här avhandlingens begreppsapparat och struktur.

Betydelselandskap

39

I betydelselandskapet är de meningsmönster som människan formar genom sin växelverkan med övriga delar i landskapet (Bladh 1995:44). Enligt Norberg-Schulz (1980) utgör de ovan beskrivna elementen den första delen i en förståelse av naturen, eller här: *det materiella landskapet*. Den andra delen grundar sig på hur dessa element kopplas till en kosmologi. Det kan röra sig om solens bana över himlen som på sätt och vis fastställer en riktning. Det finns också en geografisk struktur. Norberg-Schulz (1980:28) nämner Egypten som exempel, där Nilen inte bara delar landskapet utan också tillför en nord-sydlig riktning, vilket är viktigt för hur människan orienterar sig. Norberg-Schulz tredje del i människans förståelse av naturen är hur platser karaktäriseras. Ett sätt att förstå eller strukturera särskilda platser kan vara att tillskriva dem gudomliga karaktärer. En annan aspekt i människans förståelse för

naturen är ljuset. Den förhistoriska människan såg sannolikt solen som något mer än en ljuskälla. Ljusförhållanden är viktiga för hur en plats upplevs, och möjliggör genom sin konstanta förändring olika upplevelser. Inom arkeologin har knappt någon tid alls ägnats åt ljusförhållanden. Ett undantag är diskussioner kring megalitgravars konstruktion och design, se exempelvis Bradley (1989). I många av dessa diskussioner vävs ljusförhållandena samman med olika astroarkeologiska tolkningar. I landskapet finns också ljud som är viktiga för upplevelsen. Inom arkeologin har detta endast diskuterats i mindre omfattning (se exempelvis Ingold 1993, Watson & Keating 1999, Lawson et al 1998).

40

Däremot är det svårt att förstå och greppa de olika tidsdjup eller tidshorisonter som finns. Monumenten har dels en cyklisk tid, d.v.s. de finns där under olika tider på dygnet och under olika tider på året. De har också en tid som de laddas med av exempelvis de tidsrelaterade förändringar som sker i omgivningen; att vegetationen (träd) växer och blir äldre är synbart. De laddas också genom praktiken (att begrava) med en slags genealogisk tid där referenser görs till dem som finns i kammaren. Över längre tid finns också en slags tid, en arkeologisk tid – arkeologisk i den meningen att den skapas och differentieras genom att den arkeologiska praktiken, som genom sin klassificering delar upp användandet i faser, ger monumentet en historia.

De företeelser som inte tillkommit av människohand kan också ingå som delar i landskapets betydelse. Berg kan anses ha en centraliserande funktion i landskapet, d.v.s. de anger ingen direkt riktning, utan fungerar ofta som en referenspunkt. Som platser i

landskapet ingår de i en struktur och tillskrivs olika betydelser. Viktiga sådana kan vara hårdhet och beständighet som stenmaterialet står för (Norberg-Schulz 1980:25). På Falbygden framstår just funktionen som referenspunkt som särskilt tydlig när man idag betraktar landskapet.

Träd och övrig vegetation har en liknande betydelse i det att de sträcker sig mot himmeln, men med den skillnaden att vegetationen är levande och byter skepnad säsongsvist. Träd har, och har haft, ett stort symboliskt värde i olika kulturer just genom att de som levande organismer är mångtydiga (Rival 1998, Jones & Cloke 2002). Vegetationen i ett förhistoriskt landskap är svår att bestämma. Inte ens i de fall där tydliga pollenprover föreligger är det möjligt att med säkerhet avgöra hur det sett ut inom ett mindre område och kortare tidsavsnitt. Inom den neolitiska forskningen har mycket tid ägnats åt diskussioner kring pollendiagram, och då med fokus på introduktionen av jordbruket. Den diskussionen är inte möjlig att redogöra för här men klart är att det råder minst sagt olika meningar om pollendiagrammens potential (för en mer utförlig diskussion kring pollendiagram och neolitiseringsen, se Persson 1999 och Sjögren 2003). Vegetationen får således utgöra en osäkerhetsfaktor i diskussionen kring det förhistoriska landskapets struktur. Vatten är ett annat föränderligt element i ett landskap. Vatten kan fungera som separator mellan områden men också lika gärna ha en sammanbindande funktion. Liksom träd och övrig vegetation har vattnet ett " eget liv " i den mening att det förändras med årstiderna. Vattendrag har också den dimensionen att de rör sig. Vatten är också viktigt då det är grundläggande för människans existens och dess ursprung, och exempelvis regn för-

stärker ytterligare relationen till himlen. Utifrån dessa grundläggande element skapas olika platser, för vilka gemensamt är deras direkta eller indirekta relation till omgivande element (Norberg & Schulz 1980). Betydelselandskapet skall i den här studien ses som resultatet av det materiella och institutionella landskapet.

Avslutning

42

Målet med det här kapitlet har varit att dels diskutera kring vad landskap är, dels att introducera begrepp som på ett tillfredsställande sätt kan bidra till en landskapsarkeologisk analys. Jag har i kapitlet visat på en del av den spännvidd som finns såväl i ett historiskt perspektiv som i dagens forskning vad gäller landskapsbegreppets tillämpning och betydelse. Landskap är mångtydigt som begrepp och bidrar här med ett perspektiv som sätter människan i fokus som en del av landskapet. Som social varelse integrerar människan sin omgivning i det sociala livet. I landskapet integreras reella och mentala företeelser genom att landskapet laddas med symboliska och ideologiska koder. Jag ansluter mig till synen på landskapet som en mosaik av fenomen där det är svårt att göra någon skillnad mellan natur och kultur. När man väljer att studera ett landskaps förändring över tid är det viktigt att framhålla att transformeringen av landskapet (över tid) ger skilda betydelser i olika tider. Det är därför inte sannolikt att vi någonsin kommer att kunna fånga upp den förhistoriska individens upplevelse eller förståelse av landskapet. Däremot är det möjligt att utifrån den generella bilden föra en diskussion kring de sociala aspekterna av landskapet och det neolitiska samhället.

Falbygden

Målsättningen med det här kapitlet är att ge en översiktlig presentation av Falbygdens natur och säregna topografi samt en tillbakablick på tidigare forskning. Den tidigare forskningen kring gånggrifterna på Falbygden har presenterats i olika sammanhang de senaste åren, mer eller mindre omfattande (se exempelvis Axelsson & Persson 1999, Axelsson, Heimann & Sjögren 2003, Persson & Sjögren 2001, Sjögren 2003). De mest omfattande beskrivningarna som finns i tryck är Persson & Sjögren (2001) och Sjögren (2003), som redogör för de första undersökningar som gjorts och vilken effekt de fått på kommande tolkningar. Persson & Sjögren beskriver också de undersökningar som utfördes under 1800-talets slut. Några av dessa undersökningar beskrivs kortfattat nedan. I Persson & Sjögrens skrift återfinns också ett avsnitt kring undersökningarna under 1900-talet. Även dessa refereras nedan. För en mer utförlig beskrivning av den tidigare forskningen kring gånggrifterna i centrala Västergötland hänvisas således till Persson & Sjögren (2001) samt Sjögren (2003). Det kan inledningsvis noteras att forskningen på Falbygden ofta beskrivs som att ha en nästan 200-årig tradition, dock med kortare och längre avbrott (se exempelvis Axelsson & Persson 1999 eller Axelsson & Strinnholm

2003). Det förefaller viktigt att just beskriva längden av traditionen samt att påskina att det rör sig om en verksamhet med kontinuitet. Det finns dock egentligen ingen kontinuitet i forskningen kring gånggrifterna. Det har däremot gjorts ett antal nedslag med olika inriktningar och bakomliggande frågeställningar

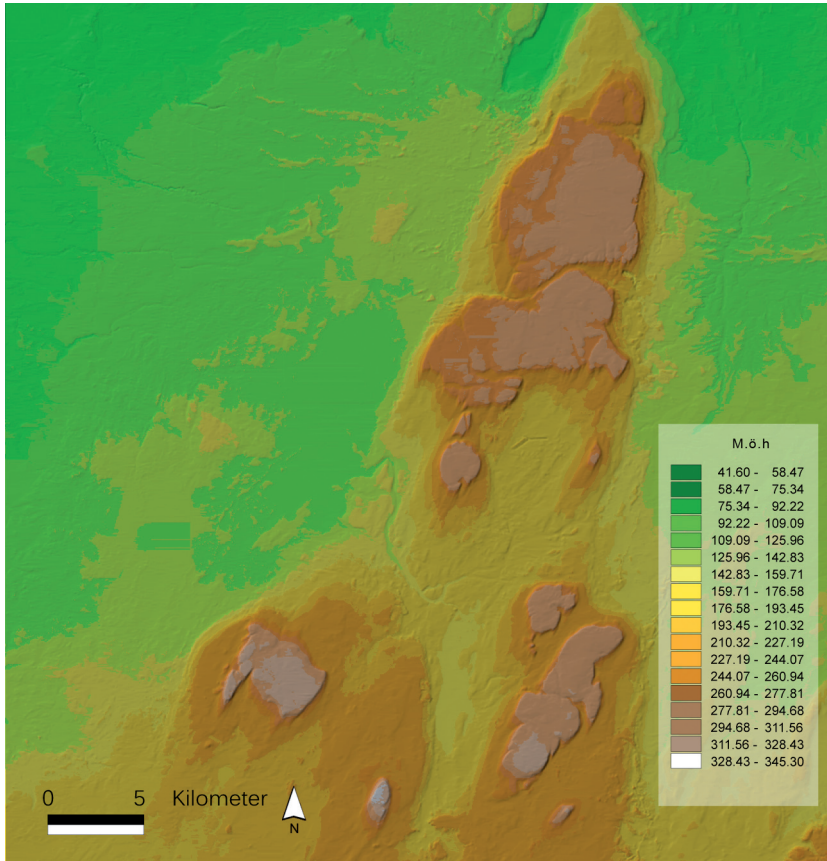
Falbygdens natur

44

Vad är egentligen Falbygden för ett landskap? Landskapet på Falbygden domineras visuellt av platåbergen, som höjer sig ca 100 meter över kalkstenplatån. Kalkstensplatån ligger ca 200 meter över havet och ca 80 meter över det omgivande området, och utgörs egentligen av tre platåer som bildar en ca 50 x 30 km stor triangel, med största bredd åt söder. I öster finns en platå kring Högstena-, Varvs-, Gerums- och Gissebergen, i väster finns en platå kring Mösseberg och Ålleberg och i norr finns en platå kring Billingen och Brunnhems- och Borgundabergen. De tre platåerna vars namn, Falan, givit namn åt området, utgörs av en kuperad högslätt. Falbygden är en del av ett av Västergötlands kambrosiluruområden. Mellan de tre platåerna finns djupa sänkor med inslag av mossar. I dag är emellertid stora delar av mossmarkerna dränerade och används till åker- och betesmark.

Det finns inga större vattendrag eller sjöar på Falbygden men de tidigare nämnda mossarna kan ha varit farbara med mindre båtar. I kanterna av kalkstensplatåerna samt i platåbergens sluttningar finns ett stort antal källor, som sannolikt svarat för färskvattentillgången under neolitikum. Jordlagren utgörs till största delen

av morän. Inslaget av skiffer och kalksten gör regionen till en av de mest produktiva jordbruksområdena i Sverige. Landskapet kring Falbygden är således distinkt och klart avgränsat gentemot omgivningen.

Figur 3.1. Falbygdens topografi. Kartan visar topografin i området. Kartbilden är skapad i ArcView utifrån LMV:s höjddatabas.

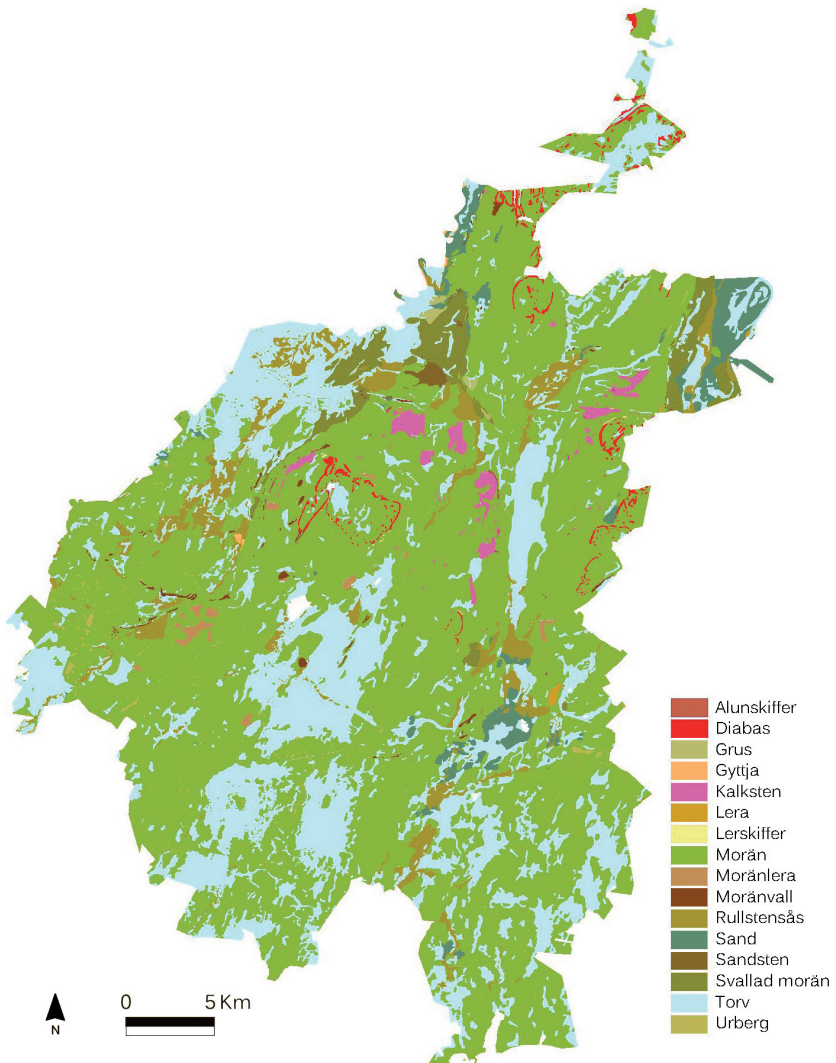
Berg och jord

I västra Sverige utgörs berggrunden av urberg som domineras av bergarten gnejs. I tre mindre områden finns sedimentära bergarter (Falbygden, Kinnekulle och Halle/Hunneberg). Bergarterna inom Falbygden är (underifrån räknat) urberg, sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer och diabas (trapp) (vilket ger minnesregeln USA KL 3). På ytan är de hårdaste bergarterna diabas, kalksten och sandsten vanligast. Berggrunden är intressant då den påverkar området genom jordens bördighet (Eklund 1953). Falbygdens jordar, som till största delen utgörs av morän, räknas till ett av de mest produktiva jordbruksområdena i Sverige. Bördigheten kommer av det stora inslaget av skiffer och kalksten i jorden. Kalklagret vittrar lätt, vilket bidrar till att skapa bördiga vittringsjordar. Tillsammans med att berggrunden är rik på fosfater gör detta området särskilt bördigt. Som Persson & Sjögren (2001) påpekat är det i kalkplatåns randzoner som de mest produktiva jordarna finns.

Falbygden är en svagt kuperad högslätt, som utgör en nordlig utlöpare av Sydsvenska höglandet. Kalkstensplatåns yta ligger ca 200–240 meter över havet, d.v.s. mellan 70–100 meter högre än urberget runt omkring, som ligger ca 130–140 meter över havet. Platåbergens högsta punkter är ca 300–340 meter över havet. Områdets begränsningar är tydliga genom att det där kambrosiluren tar slut ofta sluttar brant nedåt. I söder är detta emellertid inte lika tydligt, då kambrosilurens slut där är överlagrad och inte framträder på samma sätt. Jordlagren utgörs till största delen av morän som är uppblandad med lera. Jordlagren varierar i tjocklek.

Figur 3.2. Falbygdens bergarter och gånggrifter. Kartan redovisar översiktligt berggrunden inom området.

Figur 3.3. Falbygdens jordarter. Kartan redovisar jordarterna inom Falköpings kommun.

Falbygden

På bergen är jordtäcket idag bitvis mycket tunt, men den normala tjockleken ligger runt 1 meter (Munthe 1906). Falbygden jordar domineras av s.k. brunjord. Jordmånens karaktär är ett resultat av vegetation, jordart och klimat, men även berggrunden har haft effekt på jordmånens. Brunjordarna har en rik fauna och ett betydligt större näringsinnehåll än andra jordar. Det höga näringsinnehållet har troligen även under neolitikum haft positiv effekt på vegetationen och djurlivet. Goda förutsättningar för djurliv och växter har sannolikt även underlättat för människornas försörjning vad gäller såväl jakt och insamling som boskapsskötsel och odling (Sjögren & Persson 2001).

Vegetation

Vegetationen under neolitikum dominerades av blandad lövskog, i litteraturen benämnd som ekblandskog. Vegetationstäckets emellertid inte varit enhetligt utan det har förekommit variationer mellan kust och inland, men även inom regionerna. Det är tänkbart att vegetationen styrts av förutsättningarna runt omkring, varför vegetationen i dalgångarna sannolikt skilt sig från vegetationen på högre torra partier (Sjögren & Persson 2001).

Vegetationen på Falbygden under neolitikum är svårbedömd. Sahlström (1931-32) föreslår att området varit täckt av en öppen lövskog. Fries har fört fram den motsatta åsikten och menar att det varit en tät lövskog som dominerat området. Fries menar också att den täta lövskogen endast varit uppbruten där jordlagren varit för tunna (Fries 1958). Det finns emellertid inga resultat av pollen-

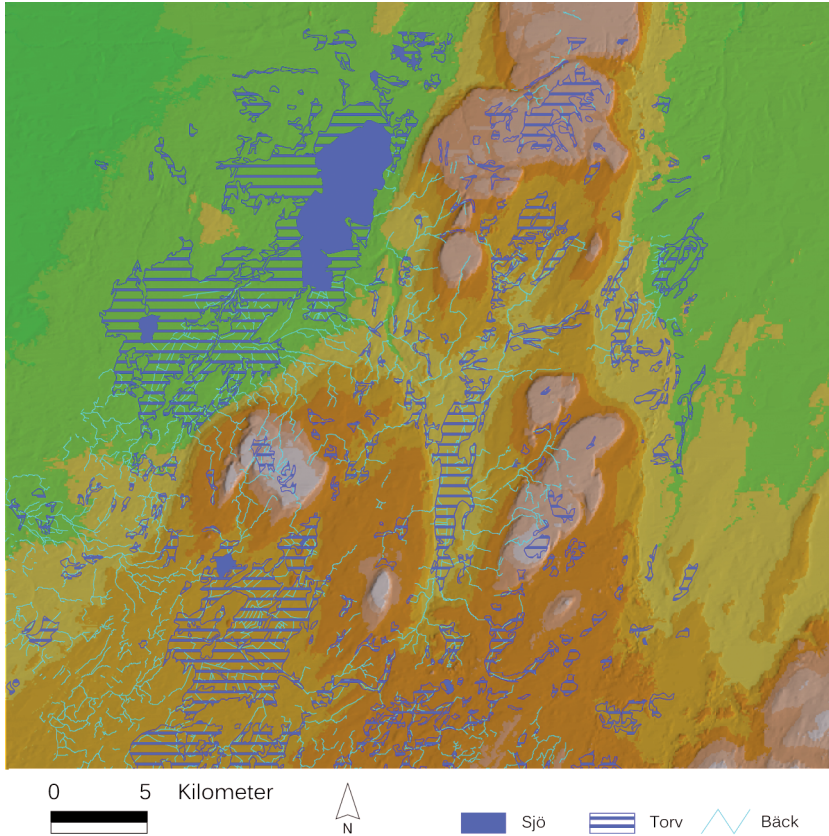
analyser tagna inom Falbygden som ger ett entydigt svar till hur vegetationstäcket sett ut. De pollenanalyser som utförts inom ramen för projektet *Gånggrifterna i centrala Västergötland* har samtliga misslyckats i att med säkerhet kunna fastställa vegetationen i gånggrifternas omgivning (Sjögren & Persson 2001:328ff).

Vatten

50

Förutom omgivningens näringsinnehåll är tillgången på vatten viktig för människans fortlevnad. Vattentillgången inom området har behandlats av Schnell (1966). Falbygdens bergarter består av lager som ligger horisontellt. Vissa av dessa släpper igenom vatten och andra gör det inte. Genom detta fenomen tränger vattnet fram i sluttningarna, som källor, eller mindre tydligt som ett slags läckage. Vattnet från källorna är än idag drickbart. Under neolitikum har man varit hänvisad till dessa källor eller till de bäckar som rinner på kalkstensplatån (Schnell 1966). En annan möjlighet är att man lyckats fånga upp läckaget i mindre gropar eller fördämningar. Falbygden har av Schnell karaktäriserats som ett område där det under forntiden fanns ett större antal sjöar. Enligt Schnell skulle det stora antalet sjöar förklara det stora antalet gånggrifter i området (Schnell 1966). Detta är dock sannolikt en överdrift då många av de små torvhålorna på kalkstensplatån varit försumpningsmossar som bildats under järnålder (Persson & Sjögren 2001:330). Sannolikt är att dessa mossar varit våtmarker under neolitikum. De områden som har kunnat vara sjöar under neolitikum är de idag stora mossarna i utkanten av Falbygden: Hornborgasjön (Sandegren 1916) och den intilliggande Rösjömossen samt

Mönarps mosse i områdets sydkant. Centralt på Falbygden delas Falan av Åsle mosse.

51

Figur 3.4. Vatten på Falbygden. Kartan visar var det finns vatten idag samt förekomsten av torv och mossar.

De tidiga undersökningarna

Före år 1700 finns i stort sett inga uppteckningar eller beskrivningar av gånggrifter. Av de uppteckningar som gjordes 1667–1684 finns en serie från Västergötland bevarade, men dessvärre omfattar den inte Falbygden (Persson & Sjögren 2001:15). Under andra hälften av 1700-talet utförs uppteckningar av Linné (1747) och Helfeling (1788). Jarl Nordbladh har i ett par artiklar diskuterat Helfeling och hans uppdragsgivare Per Tham (Nordbladh 1997 och 2002). Några andra tidiga undersökningar är de som prosten Melin utför av en hållkista och två gånggrifter i Hångsdala, som han presenterar i en sockenbeskrivning 1812. Efter prosten Melins undersökningar utförs inga fler förrän i början av 1860-talet.

52

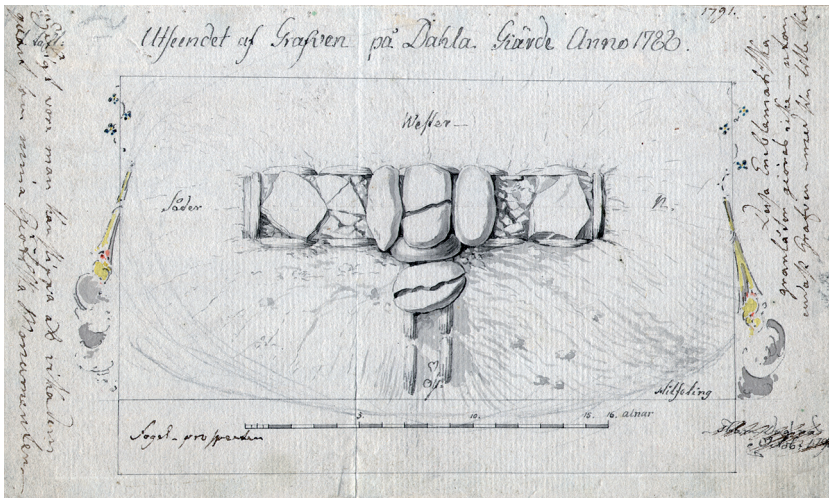
Carl Gustaf Gottfried Helfeling

Det finns i dagsläget inget verk som beskriver Helfelings liv och verksamhet. Jarl Nordbladh har emellertid skrivit ett par artiklar som berör denne talangfulle tecknare. Helfeling föds i Norrköping 1740 och avlider i Stockholm 1823. Att teckna lär sig Helfeling i hemmet och senare som underofficer i fortifikationen (Nordbladh 1997:529). Inledningsvis kunde Helfeling inte försörja sig som tecknare utan var tvungen att bedriva annan verksamhet också. Helfeling flyttar till Danmark och får tjänst hos den sedermera danske riksarkivarien Jacob Langebeck. Och nu ökar antalet uppdrag. Efter många år i Köpenhamn återvänder Helfeling till Sverige och blir anställd av Per Tham på Dagsnäs i Västergötland (Nordbladh 1997:530). Helfeling blev pionjär när det gäller avbild-

ningar och uppmätningar av gånggrifter. Hos Tham och Hilfeling är måttuppgifterna noggranna. Blockens konstruktion framhävs, iakttagelser som gjorts vid grävandet markeras och kommenteras ibland med text (Nordbladh 1997:531). Hilfeling utförde tillsammans med Tham den första utgrävningen av en gånggrift i Sverige (1788), då gånggriften Dala Raä nr 20 undersöktes. Det finns en teckning av graven, se figur 3.5. På teckningen står skrivet "På botn fanns ben obrända: vanligt stora: inga Monumenter". Enligt Tham skall graven ha innehållit sittande lik. Hilfeling drog också slutsatsen att gravarna var "familiegrafvar" (Sahlström 1931-32:4) (Persson & Sjögren 2001). Per Thams Politiska Anteckningar (1799) har i slutet en Förklaring Öfver Kopparstyckena (efter Nordbladh 1997:532);

53

"Denna Taflan visar, efter min tanka, våra äldsta eller Gylfes grifter innan Odens hitkomst; hvilket en gång i mina Göthiska Monumenter skal nogare förklaras. – Man sattes i högen som benen utvisa vid a, a, - och de lågo icke längs efter som nymodigare lik. – Men på ritningen är detta icke rätt utmärkt. De lågo inuti grafven och icke utanföre – och grafven var äfven rundt ikring fylld med jord efter linjen b, b, b, b, - som man måste föreställa borttagen för at se Construction – Dessa grafvar äro alltid i en liten artificiell kulle – gerna i en åker. - Det var til sådana grafvar man kallades Ätteburen, höguren eller hogburen."

Figur 3.5 Teckning från Thams och Hilfelings undersökning 1788 av gånggriften Dala 20.

Kapten Anders Lindgren

1803–1805 undersöker kapten Lindgren fem gånggrifter på Axvala hed, föranledd av att man skulle anlägga en exercisplats för Västgöta regemente. Han lämnade i *Göteborgs Vetenskaps och Vitterhetssamhälle Handlingar* en kortare och en längre beskrivning för undersökningen (Lindgren 1806 & 1808). Beskrivningen omfattar i huvudsak iakttagelserna vid borttagandet av den s.k. Odins grav. Bevarat finns bl.a. teckningar av gånggriften i såväl plan som profil. Liksom Hilfeling vill Lindgren hävda att skeletten är sittande.

Anders Lindgren föddes den 7 september 1754. År 1773 antog han tjänst som frivillig vid Södermanlands regemente men övergick

snart till artilleriet. Vid 37 års ålder blev han officer vid Kungliga Svea artilleri. Lindgren biträdde vid Trollhätte kanal- och slussbyggnad och blev 8 år senare kapten. År 1805 blev han adjutant vid Västgöta kommissariat och tre år därefter blev han intendent på Axvalla. Den 4 januari 1806 invaldes han i Göteborgs Kungliga Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle (Sahlgren 1959:368).

Lindgrens dokumentation av undersökningen av Odens grav på Axvalla hed har tilldragit sig stor uppmärksamhet. 1924 uppmärksammade dåvarande amanuensen vid Uppsala universitets myntkabinett, Bengt Thordeman (1924), ett fynd i kabinettets samlingar. Det var två färglagda teckningar från 1816 respektive 1817 av två bohuslänska gravar. Ritningarna är gjorda av Anders Lindgren efter instruktion av utgrävaren, regementspastor Anton Lidberg. Om Lindgren visste Thordeman då ingenting. Jörgen Sahlgren (1959:368-376) har redogjort för omständigheterna kring de olika varianter som finns av Lindgrens dokumentation från undersökningen av Odens kulle på Axvalla hed. Nedan följer ett referat av hans redogörelse. I *Antikvariska studier* 1 (1943) skriver Folke Sällström att den av Thordeman omnämnde A. Lindgren med all sannolikhet är kapten Anders Lindgren, arbetsledare vid Trollhätte kanalbygge, lärare i artillerivetenskap, kartritare och författare till en beskrivning av Valle härad i Västergötland. Varken Sällström eller Thordeman har noterat att Sjöborg i *Samlingar för nordens fornälskare* 1 (1822) nämner en av kapten Lindgren år 1805 undersökt och avtecknad gånggrift på Axvalla hed. I sin planschbilaga har Sjöborg också med en ritning av gånggriften. Sjöborgs plansch har som förlaga en akvatintalavyr med titeln *Ritning af en gammal graf funnen och raserad på Axvalla hed i Skaraborgs län År 1805* (Sahl-

gren 1959:370). Etsningen har fyra figurer. Figur 1 återger "Plan, som visar Griften med sina lock-stenar". Figur 2 är en "Plan-ritning af grafven, som visar huru liken suto". Figur 3 är en tvärprofil av gång och kammare och figur 4 återger ett tvärsnitt genom kammaren. I figur 1 och 2 är yttersta gångtakhällen märkt med ett kors. Sjöborg har utlämnat figur 4 och högra delen av figur 3. Korset uppmärksammades av Sjöborg men kan enligt honom trots sin ålder ej "lämpas på Thor" (Sahlgren 1959:370). Planschen är bifogad en artikel i *Kungliga Göteborgska Vetenskaps- och Vitterhetssamhällets handlingar, Vitterhetsafdelningen, femte stycket* (1806). Etsningen är gjord av M. Heland efter ritningen av Lindgren. Göteborgspublikationen medförde att undersökningen blev känd för Conrad Malte-Bruun, utgivaren av *Annales des voyages, de la géographie et del'histoire, tome 9* (1809), i vilken en beskrivning och teckning återfinns. Teckningen är en etsning efter Helands original (figur 1 är dock inte med) (Sahlgren 1959:370). Malte-Bruuns beskrivning utgavs också separat under titeln *Notice d'un ancien tombeau de Westrogothie*. Enligt författaren till Skärv Boken II, Georg Jacobsson (1956) omtalas också undersökningen i den franskspråkiga tidningen *L'Abeille du Nord* (Jacobsson 1956:17). Korset på gångtakhällen förbryllade även Malte-Bruun och han hänvisar till ett brev från Lindgren till P. Tham som han fått tillgång till genom den danske antikvarien och botanisten Martin Friedrich Arendt.

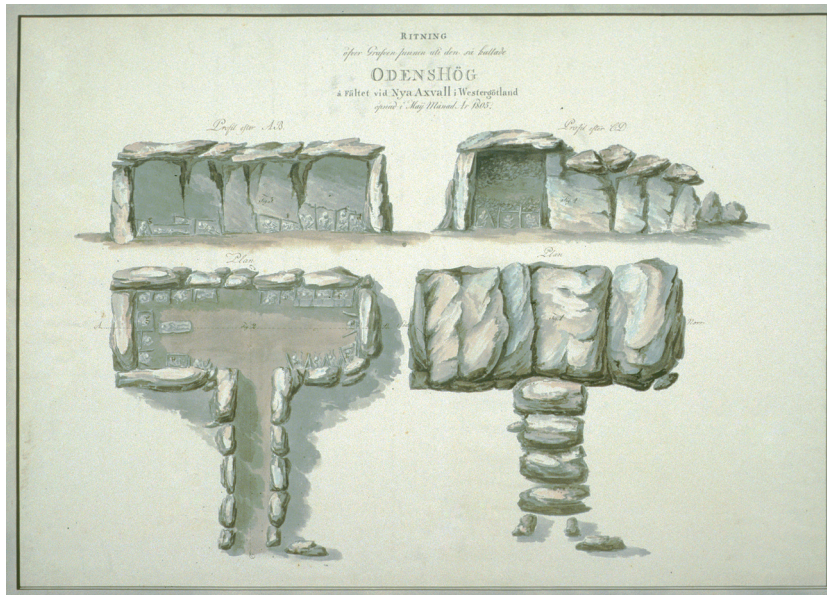
Sahlgren fortsätter sin artikel med att konstatera att bakom den svenska gravyren ligger en originalteckning som fram till då varit okänd och som dessutom kommit i Sahlgrens ägo. På ritningen finns en text som i korthet beskriver grävningen. Där finns också förklaringen till korset som nämndes ovan. Korset markerar den

sten som ligger vid sidan om gången och som är det yttersta gångtakblocket, det som är av grå granit. I Kungliga Biblioteket förvaras en anonym redogörelse för Lindgrens utgrävning (Fm 27a). Enligt en anteckning är manuskriptet inlämnat från Krigsarkivet den 10 april 1880, tillsammans med två planscher. Den ena föreställer graven och den andra föreställer föremål funna i graven. I ATA under Skärv socken finns en avskrift av ett dokument som i ordalydelsen är snarlikt de av Sahlgren nämnda sidorna på Kungliga biblioteket. Avskriften är gjorda av Theodor Westrin och originalet skall enligt anteckning finnas i kungliga riksarkivet. År 1879 skänkte löjtnant J. Hagdahl (Månadsbladet 1879:82) ritningar och redogörelser för grävningen till ATA. Enligt Sahlgren är dessa ritningar "rätt fria kopior av den ritning, som ligger bakom Helands akvatintalavyr" (Sahlgren 1959:373). Bland annat saknas det ovan nämnda hänvisningskorset på Kungliga bibliotekets och ATA:s teckningar. Det finns idag fortfarande två planscher kvar på Krigsarkivet, se figur 3.6, med samma motiv som de på Kungliga biblioteket. Sahlgrens teckning skänktes av honom till Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum i november 1959 (Raä/Shm dnr 006745). Redan 1932 hade dock Vitterhetsakademien och riksantikvarien fått en liknade teckning i gåva av Nordiska museet (Vitt. Akad & Riksantikvarien dnr 2915). Bakgrunden till den gåvan var att Nordiska museet 1930, från Arkitekt A. Rolands stärbhus, erhållit en litografi samt en beskrivning från undersökningen vid Axvalla hed.

Från sammanställningen ovan kan man dra många slutsatser. Jag vill här endast peka på två. En viktig lärdom man kan dra av turerna med Lindgrens teckningar är att arkeologiskt intressanta teckningar och arkivhandlingar kan finnas på de mest underliga ställen och

i olika varianter och kopior. Det andra viktiga är att notera följderna av att resultatet av Lindgrens undersökning i slutet av 1800-talet kom att anses som osannolikt av de ledande arkeologerna Hildebrand, Montelius och Retzius, vilket medfört att Lindgrens teckningar endast blir till kuriosa och vackra illustrationer. Hans iakttagelser och metod vid undersökningen av Odens kulle redogörs inte för i någon större utsträckning.

58

Figur 3.6. Kapt. Lindgrens teckning av Odens kulle på Axvalla hed 1805.

Fysisk antropologi och skullmätningar

Intresset för gånggrifterna i Västergötland förstärks under 1800-talet, och från seklets mitt till början av 1900-talet utförs ett antal undersökningar. De som uppmärksammats mest är de av Bror Emil Hildebrand och Oscar Montelius. Men det fanns andra som också företog undersökningar.

Gustaf Alander, som under 1850-talet gjorde uppteckningar av bland annat gånggrifter (Alander 1860–62), undersökte två gånggriftskammare. Alanders beskrivningar av gånggrifterna förefaller i huvudsak vara korrekta även enligt vårt moderna sätt att beskriva lämningarna, men han använder termen gånggrift även på hällkistor, vilket ibland kan förvirra. Alanders undersökningar av gånggrifterna Södra Kyrketorp 6 och Falköpings stad 12 redovisas inte i någon större omfattning. Han konstaterar att inga anmärkningsvärda fynd gjordes.

Antikvitetsintendent P. A. Säve besöker på uppdrag av Vitterhetskademien Västergötland 1862 och 1863 (Säve 1869, 1873). Säve undersöker två gånggrifter i Hångsdala. De viktigaste resultaten från Säves undersökningar är att han vid sidan om att konstatera att det är de vanliga fynden som uppträder också föreslår att framtida undersökningar bistås av osteologisk kompetens.

En anekdot i sammanhanget är att benmaterialet från Hångsdala inte togs tillvara. I redogörelsen i antikvarisk tidskrift 1872 står inget om vad som hände med benmaterialet. I Säves manuskript (ATA) finns emellertid angivet att benmaterialet från Hångsdala 15

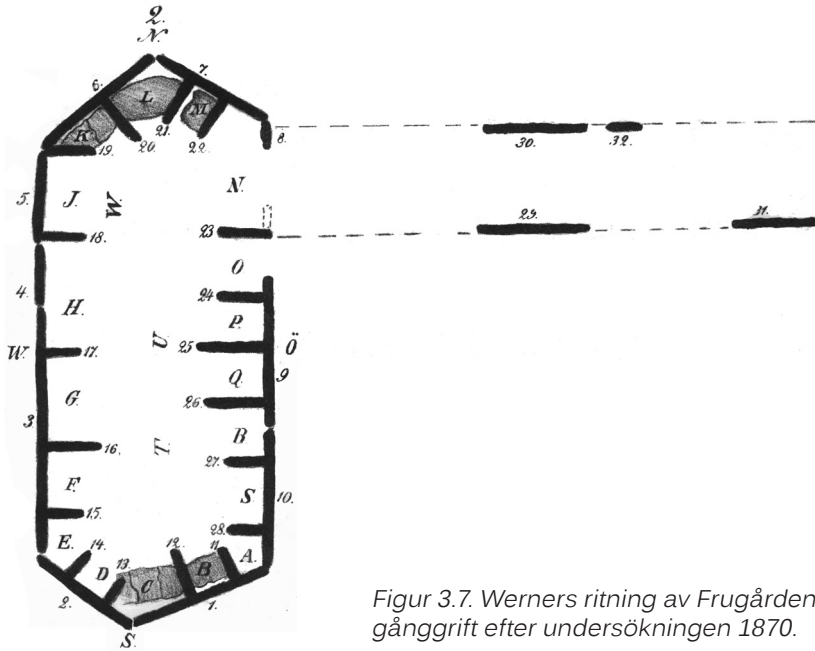
grävdes ned invid den norra gavelhällen. Denna uppgift redigerades bort av redaktören Hildebrand.

60 Artisten Hilder Werner är något av en doldis inom fornforskningen i Falköpingstrakten. För den arkeologiska publiken har han mest kommit att bli känd för sina två skrifter *Antikvariska berättelser avgivna till Västergötlands fornminnesförening* (1870 och 1873). Hilder Werner föddes i Örebro 1841. Han blev handelsbokhållare och verkade under flera år i Falköpingstrakten. Under perioden 1875–1908 var han teckningslärare i Lidköping, enligt en tidningsartikel av H. Wideén (*Nya Lidköpings Tidning* 14/6 1946). 1913 avled Werner i Lidköping. Werner var en stor samlare av fornsaker och hans samling inlöstes av staten i två omgångar, 1872 och 1881. Han hade en sporadisk korrespondens med Hans Hildebrand och senare Oscar Montelius. Av de på ATA bevarade breven går att utläsa hur han bytte till sig brakteatrar och förhandlade om priset för sin samling.

1870 undersökte Werner gånggriften Falköping stad Raä nr 7 (Werner 1873). Från denna undersökning finns en noggrann beskrivning och en plansch, se figur 3.7. Redogörelsen från utgrävningen är detaljerad men i mycket liten omfattning citerad och hänvisad till. De hänvisningar som finns förekommer i översikter eller som uppgifter i olika typer av inventeringar. Det finns i litteraturen ingen diskussion eller värdering av Werners iakttagelser. Undersökningen 1870 görs två år efter det att B.E. Hildebrand m.fl. (se nedan) utfört undersökningar på fyra gånggrifter i Falköping stad, bl.a. Hjelmars rör (Vetterlingsgårdens gånggrift). Werner besökte dessa grävningar och deltog i arbetet. Det finns också uppgifter om att han fanns

på plats redan 1863, vid undersökningen av gånggrifterna i Luttra och Slöta. Werner hade således skaffat sig viss kunskap om hur en arkeologisk undersökning kunde utföras, och genom dessa tidigare undersökningar hade han förstås redan skaffat sig en bild av vad som kunde förväntas framkomma.

Werners redogörelse inleds med en beskrivning av graven utvändigt, med måttuppgifter om högens form och storlek. Beskrivningen av undersökningen är detaljerad och inleds med en beskrivning av hur ett fyra tum tjockt gräslager avlägsnades, varefter man tog bort ett två fot tjockt lager av svart mylla med kalkstensflis och kullersten, sparsamt blandat med människoben. Därefter vidtar den mer noggranna undersökningen. Werner väljer att, som han uttrycker det, undersöka bås för bås. Enligt den plan från undersökningen som redovisas nedan kan man se att det i gånggriften fanns 17 nischer (18 om man räknar med utrymmet framför gångens mynning). Werner redogör för olika fynd; vad gäller djurben och övriga artefakter är han detaljerad. Även skelettens placering redovisas, men här kan man notera att beskrivningen av olika benslag inte sträcker sig längre än till vad man kan förvänta sig att en lekman känner till, d.v.s. skalle, revben och ryggkotor. Det är oklart huruvida någon med anatomisk utbildning har bistått Werner vad gäller människobenen. Djurben artbestämdes av professor I. G. H. Kinberg vid veterinärinrättningen i Stockholm. Kinberg är bortglömd i arkeologiska sammanhang trots att han var en av de första att intressera sig för djurben i arkeologiska kontexter (Kinberg 1874 & 1876). Trots de bristfälliga kunskaperna om benslag gör Werner en del värdefulla iakttagelser. Han noterar bland annat att det finns rader med ryggkotor. Werner vill också hävda att det går att urskilja

Figur 3.7. Werners ritning av Frugårdens gånggrift efter undersökningen 1870.

mer eller mindre sittande individer. Redogörelsen avslutas med en sammanfattning av resultaten i åtta punkter. Werner konstaterar bland annat att *"liken voro sittande, i ned hukad ställning med sina ansigten vända inåt grafkammarna..."* och vidare *"Att de döda blifvit införda genom östra sidogången i grafven, och att liken ej förut blifvit sönderkrossade eller undergått någon förruttnelseprocess"*.

Det är svårt att avgöra om Werners slutsatser verkligen grundar sig på hans iakttagelser vid undersökningen, eller om det är så att han inspirerats av tidigare undersökningar som Lindgrens vid Axvall.

...en s.k. artist av uslaste slag, utan talent, utan vanligt folkvett...

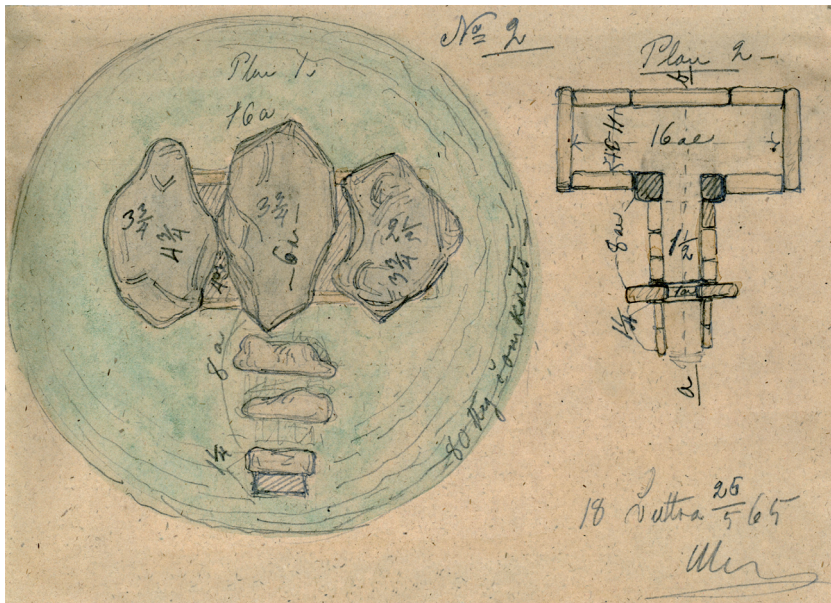
Nils Månsson Mandelgren föddes den 17 juli 1813 utanför Höganäs i Skåne. Hans far, Måns Svensson var skomakare och jordbrukare. Fadern avled när Mandelgren var fyra år och modern gick bort när han var i åttaårsåldern. Efter moderns död levde Mandelgren med sin styvfar som fick honom att lämna skolan när han fyllde elva år. Redan som tolvåring började dock Mandelgren visa talang för målning och dekoration genom sina dekorationsmålningar på dörrar och möbler åt bönderna i byn. När Mandelgren fyllde sjutton flyttade han till Höganäs och fick arbete som ritare på porslinsfabriken. Under sina tre år på porslinsfabriken tog Mandelgren lektioner i målning och ritning av C. F. Berger. 1833, samma år som Mandelgren fyllde tjugo, blev han presenterad för greve Jacob Gustav De la Gardie, som skickade några av Mandelgrens målningar till konstakademien i Stockholm för bedömning. Mandelgren antogs samma år och stannade på konstakademien till sommaren 1838. Mandelgren flyttade då till Köpenhamn där han i fyra år gick i lära hos W. Eckersberg, N. L. Høyen och C. J. Thomsen. Det var från Høyen som han fick sitt intresse för medeltida konst och kyrkoutsmyckning. Thomsen, föreståndare för Nationalmuseet, inspirerade Mandelgren att studera nordisk förhistoria. Efter fyra år i Köpenhamn gav sig Mandelgren ut på en ettårig resa i Europa där han besökte museer och kyrkor i Tyskland, Italien, Frankrike, Holland och Belgien (Axelsson & Sjögren 2000). 1843 återvände Mandelgren till Sverige och Stockholm. Sommaren 1846 inledde Mandelgren sina fältarbeten då han efter eget förslag fick ett uppdrag från Antikvitetsakademien att inventera de svenska medeltidskyrkorna. 1852 lämnar

Mandelgren Sverige efter en svår konflikt med riksantikvarien Bror Emil Hildebrand rörande copyrighten till de målningar och skisser Mandelgren utfört på uppdrag av Antikvitetsakademien. 1855 publicerar han *Monuments Scandinaves du Moyen Age*, men då återstod ytterligare fyra volymer som ännu inte var finansierade. De följande volymerna producerades och publicerades sedan mellan 1858–1862 med anslag från den franska regeringen. Kritiken var positiv både i Europa och i Sverige, med undantag för Hildebrand som uppmanade den svenska regeringen att inte bistå genom inköp av några kopior (Axelsson & Sjögren 2000). Mandelgren fortsatte nu sina omfattande resor i praktiskt taget hela Sverige, med inriktning på etnografiska uppteckningar. Resultaten av resorna publicerade han i fyra volymer av verket *Atlas till Sveriges Odlingshistoria* mellan 1877 och 1883–1884. Här finns bl.a. en karta över Falköpings stad med gånggrifter inlagda, samt en detaljerad teckning av gånggriften i Luttra, som Hildebrand hade undersökt bara något år före Mandelgrens besök. 1889 färdigställde Mandelgren en katalog över sina samlingar. Samlingarna kom sedermera att doneras till universitetsbiblioteket i Lund, och förvaras nu i universitetets folkminnesarkiv. Mandelgren avled den första april 1899 (Axelsson & Sjögren 2000).

Som framgår av den korta biografien var förhållandet mellan Mandelgren och riksantikvarien minst sagt ansträngt. Stig Welinder (1994) har i sin bok *Strindberg som Arkeologikritiker* belyst konflikten mellan Mandelgren och Hildebrand, genom en redogörelse av den samtida situationen för den svenska arkeologin och de olika strömningar som fanns för och emot Vitterhetsakademins försök att centralisera verksamheten och koncentrera makten till Stock-

holm. Nordbladh (2005) har utförligt diskuterat hur Mandelgren kom att bli utdefinierad ur arkeologin av de professionella arkeologerna genom att han gjordes om till etnolog. Enligt Nordbladh är konflikten mellan de två en naturlig följd av de strukturer som råder under arkeologins framväxt.

Mandelgrens första besök på Falbygden tycks ha företagits i oktober 1864. Från detta tillfälle finns två teckningar daterade den 6/10 1864. Bilderna föreställer den närmaste omgivningen till Falköpings station, med flera gånggrifter markerade. Av anteckningar på baksidan framgår att Mandelgren förhört sig om andra gravar i trakten, och av klockaren fått hänvisning till gravar i Karleby och Luttra samt stora och lilla Hjelmars rör. Han återkom så i maj 1865. Detta besök tycks ha varit mer långvarigt. Några av de sammanlagt 21 teckningarna är daterade till 25 respektive 27 maj detta år. Han gör nu detaljerade blyertsteckningar, oftast färglagda, av gånggrifter i Falköping och Luttra, kanske också i Karleby. De flesta av teckningarna visar gravarna i både plan och profil, många även i snedperspektiv. Högarnas, kamrarnas och de större stenblockens dimensioner anges med mått. Teckningarna av enskilda fornlämningar kompletterades med kartskisser och vyer som visar gravarnas läge i landskapet (Axelsson & Sjögren 2000). Från Falköpings stad finns från detta besök en karta över fornlämningar i Rantens omgivning som är publicerad i *Atlas till Sveriges odlingshistoria* 1877. Den överensstämmer väl med nu kända fornlämningar, men det finns också ett par markeringar av gravar som inte är kända från andra källor. Detta gäller bl.a. en gånggrift som är inlagd på järnvägsstationens spårområde, nordöst om stationsbyggnaden. Tyvärr är den inte närmare beskriven. Kartan över Falköping kom-

Figur 3.8. Mandelgrens planritning av Luttra Raä nr 16.

Figur 3.9. Mandelgrens profilritning av Luttra Raä nr 16.

pletteras med detaljteckningar av några gravar, bl.a. Lusthushögens gånggrift.

I figur 3.8 och 3.9 visas ett par teckningar av den östra av de två gånggrifterna vid Knaggården i Luttra socken (Luttra raä nr 16). Mandelgren besökte graven i maj 1865. Två år tidigare, i juni 1863, hade gånggriften varit föremål för undersökning, då kammaren och gången grävdes ut av riksantikvarien B. E. Hildebrand, inspektorn för karolinska institutet, professor friherre G. W. von Düben, Med Fil. Kandidaten Retzius samt antikvitetsintendenten P. A. Säve. Från undersökningen finns en förhållandevis detaljerad beskrivning av Hildebrand samt måttuppgifter på konstruktionen (Hildebrand 1864). Hildebrand förefaller däremot inte ha ombesörjt någon ritningsdokumentation. Det finns bevarat några skisser av Säve som återger gånggriftens utseende, men några detaljerade ritningar har inte återfunnits. I litteraturen finns gånggriften omnämnd ett flertal gånger, bl.a. i Sahlströms arbeten från 1915 och 1932. Ingen tycks dock ha känt till Mandelgrens teckning. Anderbjörk (1932:8) uppger att det inte finns någon planritning från undersökningen. Mandelgrens bilder är således de enda detaljerade och noggranna ritningar vi har. Intressant är att han noterat att utrymmet mellan stenarna varit kallmurat.

67

...en race skiljd från den nu i Sverige levande...

Riksantikvarien B. E. Hildebrand utförde 1863 undersökningar av gånggrifter i Luttra och Slöta. Vid undersökningarna deltog även professor von Düben och G. Retzius vid Karolinska Institutet (Hil-

debrand 1864b). Hildebrand framför teorin om gånggrifterna som benhus. Över benmaterialet har von Düben lämnat en rapport (Hildebrand 1864b:278ff). Enligt honom härrör benen från *"...en race skiljd från den prof. Nilsson observerat i Skåneoch från den nu i Sverige levande."* Beträffande begravningssättet noterar von Düben att benen ibland förekom *"...tydligen ordnade uti sammanhängande sträckningar af t.ex. extremiteter, ryggrader etc... men oftast oordnade. Synnerligen i de undre lagren, kunde man få se en samling af bålens och extremiteternas ben korsande varandra i flera riktningar, och deröver ett huvud. Myllan deromkring var mycket fet och saftig, mera än den längre från liggande"*. Hildebrand fortsätter under de följande åren med fler undersökningar. 1868 undersöktes fyra gånggrifter i Falköping. Från dessa undersökningar saknas tyvärr rapporter (Falköping stad Raä nr 3, 4, 11 och 19). Däremot omnämns undersökningen av Falköping stad 3 av Hans Hildebrand (1875) som där diskuterar begravningssättet och beskriver hur man finner obrända lik *"...ibland liggande på ryggen, oftare sittande nedhukade kring väggarna. Mellan de sittande döde äro vanligen uppställda stenflisor och en sådan lades öfver likets hufvud; understundom finner man tvenne våningar af lik, den ena öfver den andra"*. Sedan hänvisar Hildebrand till en fotnot där han skriver: *"Så var det i Vetterlingsgraven; en del af båsväggarna kunna ses å fig. 3. Om ett annat begrafningssätt, se B.E. Hildebrand, Berättelse om antiquariska undersökningar i Vestergötland (Antikvarisk Tidskrift för Sverige 1)..."* (Hildebrand 1875:65ff)

Varför undersökningarna från 1868 inte blev publicerade och närmare beskrivna är svårt att säga. Möjligen var det för att iakttagelserna vid 1868 års undersökningar inte stämde med de tolkningar

som framförts efter undersökningarna 1863. Men av von Dübens rapport framgår det att det var en viss ordning på benen (jmf. Ahlström 2005). 1869 undersökte Hans Hildebrand gånggriften vid Fiskaregården i Varnhem (Raä nr 120) (Hildebrand 1873).

Inventeringar och restaureringar

Under 1900-talet utfördes endast ett fåtal undersökningar. Istället utfördes en mängd inventeringar och ett antal restaureringar. De mest omfattande inventeringarna var de som utfördes under ledning av K. E. Sahlström (1915a, 1915b, 1931-32, 1939, 1940).

69

...ytterst försynt, anspråkslös och fridsam...

Karl Esaias Sahlström föddes 1884 i Kyrkefalla i Västergötland. Han blev student i Skara 1904 och studerade sedan bl.a. arkeologi i Uppsala, där han tog fil. kand.-examen 1908. Sina högre studier ägnade han dock främst åt de naturvetenskapliga ämnena geografi och geologi. Han blev fil. lic. i geografi våren 1912 och utökade licentiatexamen med geologi 1914 (Nerman 1965). Under ett flertal år tjänstgjorde han vid Sveriges Geologiska Undersökning. Han avled 1964, 80 år gammal. Sahlström producerade ett stort antal arkeologiska arbeten kring Västergötlands förhistoria. 1915 utkom hans avhandling *Om Västergötlands stenålderbebyggelse* och samma år publicerades *Förteckning över Skaraborgs Läns stenkammargravar* i Västergötlands Fornminnesförenings tidskrift. Mellan åren 1928–1939 publicerar Sahlström ett flertal inventeringar som utfördes

och publicerades häradsvis (*Kåkindes härads fornminnen* 1928, *Gudhems härads fornminnen* 1931–32, och *Valle härads fornminnen* 1939). Sahlström behandlade efter avhandlingen stenåldersproblematiken i Västergötland i ett flertal av de ovan nämnda häradsbeskrivningarna, men den enda separata undersökningen utöver avhandlingen är *Väglederna inom den Västgötska gånggriftsbygden* (1935). I *Falbygden genom tiderna* (1940), och *Skövdeortens Hembygds- och fornminnesförenings skriftserie* (1957) har Sahlström skrivit översikter om de olika områdenas förhistoria. Att Sahlström kom att intressera sig för Västergötland är inte förvånande. 1907–1909 deltog Sahlström i Knut Stjernas seminarier och fick sig där tilldelat Västergötland. Efter det att Sahlström avhandlat stenåldern i sin avhandling fortsatte han med att studera bronsåldersmaterialet. Resultatet från dessa studier presenterade Sahlström i uppsatsen *Några ord om Västergötlands bronsåldersfynd*. I övrigt kom Sahlströms forskning att beröra järnåldern och då främst förromersk järnålder. Under 1940-talet utförde Sahlström ett stort antal undersökningar av järnåldersgravfält. Sahlströms viktigaste arbeten rörande järnålderproblematiken i Västergötland är *Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland* (1948b), *Gravfältet i Mellby by, Kållands härad* (1951) och *Bankälla och Stora Ro. Två västgötska brandgropsgravfält* (1954). Hans skrifter är värdefulla källor då de innehåller goda beskrivningar av nu förstörda eller skadade gravar. Han gör också några mindre delundersökningar i samband med restaureringar (Axelsson 2001, Nerman 1965).

...och som han talade, så skrev han...

Sven Agnar Hilding Svensson föddes den 6 maj 1890 i Grimeton, Halland, där hans far var folkskollärare. Redan i unga år fick han tillfälle att delta i arkeologiskt arbete under handledning av Georg Sarauw, och deltog ivrigt i förarbetet för folkskollärare, sedermera filosofie hedersdoktor Johan Kaléns arbete Halländska gränsmärken. Efter realexamen i Varberg avlade Hilding Svensson folkskollärareexamen den 4 juni 1910. Höstterminen 1911 började han vid Falköpings folkskolor. Följande år blev han ordinarie, och redan 1914 utsågs han, 23 år gammal, till förste lärare. År 1923 blev Hilding Svensson överlärare. Svensson var ledamot i stadsfullmäktige och kyrkofullmäktige. Under en lång tid var han dessutom ordförande i nykterhetsnämnden.

71

Men alltsedan unga år var arkeologin hans livs stora intresse. Av Kungliga Vitterhets, Historie- och Antikvitetsakademien hedrades han med dess jetong i silver för sina stora och förtjänstfulla arbeten, och utsågs till korresponderande ledamot. Han arbetade också inom Fornminnesföreningen och höll många föredrag. Wagnér (1948) skriver: *"Han var därför en mycket eftersökt föredragshållare, och det finns väl knappast någon socken inom den egentliga Falbygden, som ej sökt få honom som talare vid hembygdsfester och andra fosterländska högtidligheter. Hans framställning var enkelt och omedelbart kåserande och verkade fascinerande just genom sin frihet från all pose. Och som han talade, så skrev han. En rigorös kriorättare har därför ej svårt att i hans artiklar och skrifter finna språkliga inadvartenser, men allt försonas av den lediga och starkt personliga framställningen."* Svensson deltog i de inventeringar som

utfördes på Falbygden, och som riksantikvariens ombud utförde han undersökningar samt försökte medla mellan odlingsintressen och fornminnesvård. Hilding Svensson har publicerat ett stort antal tidningsartiklar, varav några senare också tryckts som särtryck. Sahlström (1948a) beskriver Svenssons arbete: *"...Svenssons uppteckningar äro gjorda med den största omsorg och noggrannhet, beskrivningarna exakta och träffande..., ... Hans grävningsberättelser präglas av värdefulla iakttagelser utan tyngande spekulationer."*

...den främste vårdaren av Falbygdens fornminnen...

72

Tandläkare Einar Magnusson avled den 28 april 1977, 85 år gammal. Född smålänning gick han sin skoltid i Jönköping men kom efter tandläkarexamen till Falköping, där han hade praktik från 1917. Under de 60 år som därefter förflöt ägnade sig Einar Magnusson med outtröttlig kärlek – ja lidelse – åt att samla, vårda och värna om det rika bestånd av fornsaker och fornminnen som Falbygden ägt och alltjämt äger (Euler 1977:5). År 1930 blev han fornminnesföreningens ordförande och kvarstod på denna post till 1962, då han valdes till hedersledamot i föreningen. Under större delen av föreningens existens ledde Einar Magnusson dess öden. Han spårade upp, samlade in och förvärvade fornfynd och fornsaker till föreningens med åren allt rikare samlingar. Magnusson ledde också arbetet med iordningställandet av gånggrifter i bl.a. Falköpings stad och i Gökhem socken. Om Magnusson som person finns inget skrivet men ute på bygden finns fortfarande de som minns honom – särskilt de som tvingades att lämna ifrån sig föremål till samlingarna. Här kunde han ibland vara mycket påstridig.

Vattenförekomst och solförmörkelse

Anderbjörk publicerar en sammanfattning av de undersökningar som utfördes under 1800-talets andra hälft (Anderbjörk 1932). I början av 1960-talet genomförde Carl Cullberg två totalundersökningar av megalitgravar. Undersökningen av Rössbergagånggriften är fortfarande den mest omfattande som gjorts i området (Cullberg 1961, 1963). Även boplatser intresserade Cullberg. Med hjälp av provundersökningar gjordes försök att lokalisera sådana (Cullberg 1960, 1975, 1979). I slutet av 1950-talet och början av 1960-talet genomförde Riksantikvarieämbetet fornminnesinventeringen i Västsverige. Resultaten med avseende på gånggrifterna har publicerats av Hellman (1963). Jan Bertil Schnell presenterar i sin licentiatuppsats (1966) en förklaring till gånggrifternas placering och spridning på Falbygden. Schnell ser ett samband mellan gånggrifterna och vattenförekomster på Falbygden, där förekomsten av vatten styr placeringen av gånggrifterna i rummet. Åke Hyenstrand (1979) har diskuterat gånggrifternas spridning i landskapet utifrån hur fördelningen ser ut samt deras relation till topografin och de begränsningar den utgör. Resultatet av Hyenstrands diskussion är att han kommer fram till en fördelning av bosättningsområden med 10–15 gånggrifter i vardera område. Utgångspunkten för Lars Bägerfeldts (har också haft namnet Blomqvist) (1989, 1992, 1993) resonemang är en stor tilltro till den typologiska dateringen av megalitgravarna. Om man utgår från den näst intill totala avsaknaden av dösar och gånggrifter med oval kammare, skulle megalittraditionen ta sin början senare på Falbygden än i Sydsandinavien.

Enligt Bägerfeldt representerar megalitgravarna och flintyxorna

olika skikt i befolkningen, och det skikt som representeras av megalitgravarna utvandrar från Jylland till Falbygden. Det rör sig om ett ledarskikt på 300–1000 personer som utvandrat. Orsaken till utvandringen är enligt Bägerfeldt en solförmörkelse år 3337 f. Kr.

Landskapet i mikroskala

74

Falbygdens gånggrifter har också spelat en framträdande roll i flera arbeten av Christopher Tilley (Tilley 1991, 1993, 1996, 1999). En grundtanke är att megalitgravar byggs i ett samhälle präglad av social konkurrens (Tilley 1996: kap. 3). Tilleys huvudintresse är att försöka förstå megalitgravarnas mening på ett symboliskt och ideologiskt plan, och hur dessa meningar kunde fungera som redskap för maktlegitimation i det neolitiska samhället. Han utgår ifrån att megaliterna strukturerade uppfattningen både av samhället och av landskapet och därmed knöt ihop kosmologiska föreställningar och världsbild med fysiska drag i landskapet, men också med gravarnas arkitektur. Således menar han att Falbygdens gånggrifter direkt avspeglar platåbergen, vilka antas knutna till förfäderna och deras gärningar. Detta tar sig uttryck bl.a i gånggrifternas byggnadsmaterial – kalksten i vägghällarna och diabas i takblocken – vilket är samma sekvens som i bergen och i deras huvudriktningar öst/väst i gången och nord/syd i kammaren; gånggrifterna är landskapet i mikroskala.

Näringsförhållanden, bebyggelsemönster och sociala strukturer

Det ökade intresset för megalitgravarna på Falbygden har bl.a. tagit sig uttryck i Göteborgs universitets projekt, det s.k. *Gånggriftsprojektet*. Inom detta delundersöktes under perioden 1985–1994 sammanlagt nio gånggrifter och fem boplatser (Axelsson 1993, 1995, Axelsson & Persson 1995, 1999, Axelsson & Strinnholm 1995, Bågenholm, Englund & Sjögren 1993, Heimann & Sjögren 1985, 1986, Persson 1992, Persson & Sjögren 2001, Rooseveltson 1992, Sjögren 1986b, 1988, 1992a, 1992b, 1992c, Wattman 1993a, 1993b). *Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund*, som är projektets officiella namn, inleddes 1985 med en pilotstudie (Heimann & Sjögren 1986). Resultaten från gånggriftsundersökningarna har publicerats i en monografi av Persson & Sjögren (2001). Som en uppföljning av gånggriftsprojektet företogs 1996–1998 en skadeinventering av Falbygdens gånggrifter (Axelsson, Heimann, Persson & Sjögren 1997, Axelsson 1998, 2000b, Axelsson, Heimann & Sjögren 2003). Material från västsvenska megalitgravar behandlas även i flera av delprojekten inom projektet *Kust till Kust (exempelvis Sjögren 2003)*, och bärnstensmaterialet från svenska megalitgravar är under behandling inom det s.k. *Bärnstensprojektet* (Axelsson & Strinnholm 1999, 2000 & 2003). Sjögren och Axelsson ansvarade under 1999 och 2001 för en undersökning av en överplöjd gånggrift, Gökhem raå nr 94 (Ahlström 2004, Axelsson & Sjögren 2001, Sjögren 2008).

Avslutning

I avsnittet redogörs översiktligt för Falbygdens natur. Naturbakgrunden är en del i svaret på frågan *Vad är Falbygden för ett landskap?* samtidigt som den förstås inte till fullo kan belysa alla aspekter av landskapet. Den geologiska kunskap vi har är förhållandevis modern, och det har funnits andra sätt att strukturera och förklara vad landskapet är. I inledningskapitlet återgavs berättelsen om trol-len som tappade ett lass jord och på så sätt skapade Törestorpakul-len. Den berättelsen är ju på ett sätt mer konkret än förklaringar om jordmån, bergarter och isavsmältning. De geologiska förklaringarna berättar inte heller något om de människor som levt i landska-pet. Utifrån vår geologiska kunskap idag förstår vi att Falbygden varit ett landskap som under lång tid erbjudit förhållandevis goda förutsättningar för människornas försörjning. De goda förutsätt-ningarna har dock förklarats på olika sätt under olika tider och på det sättet kan vi säga att landskapets geologi påverkat människan, men vårt moderna svar på frågan *Vad är Falbygden för ett landskap?* räcker inte för att beskriva vad Falbygden varit för ett landskap.

76

Den forskning som bedrivits utifrån olika frågeställningar rörande megalitgravarna och deras bakgrund på Falbygden har varit av va-rieraande karaktär. Från de tidigare beskrivningarna finns egentli-gen inte så mycket om landskapet i en arkeologisk mening. Frågor-na var mer inriktade på lämningarna och deras innehåll. Samtidigt finns det emellertid en värdering av landskapet och dess innehåll (läs "gånggrifter"). Falbygden benämns som ett område som är fan-tastiskt, värdefullt, rikt, något att vara stolt över, ett område som bär vittnesmål om fornstora dar. Traditionen att resa och möta det

(o)kända var vanlig under 1700-talet. Den verksamhet som kom att bedrivas i slutet av 1800-talet skilde sig (trots den mer vetenskapliga ansatsen) egentligen inte så mycket från Hildebrands i det att för Hildebrand, Säve och Montelius m.fl. var det en resa in i det okända på ett mentalt plan. Även om de var professionella arkeologer så handlade det ändå på ett grundläggande plan om att förklara och förstå dessa lämningar. Resandet och även den arkeologiska verksamheten är styrd av kulturella konventioner (Elsner 1994:226f). Det handlar om att göra företeelser begripliga och fattbara; resultatet av det är alltid relativt och styrs av den kontext i vilken "begripligheten" skall verka. Lindgrens, Werners och Mandelgrens arbeten har bemötts med skepsis, tystnad eller avsky under olika perioder. Mandelgrens konflikt med etablissemanget var delvis grundad på personliga motsättningar, medan Lindgren och Werners undersökningar har mötts av ett mer kollektivt misstroende som är svårt att förklara. Undersökningen 1863 i Luttra, som utfördes av B. E. Hildebrand med flera, kom på ett sätt att dominera tolkningen av begravningssättet i gånggrifterna. Hildebrand, som endast var på plats en kortare tid och inte deltog i slutförandet, har svårt att ta till sig von Dübens iakttagelser om att det inte var ett totalt kaos i kammaren. Från undersökningarna 1868 finns som anförts ovan inte så mycket skrivet, men H. Hildebrands ovan nämnda fotnot ger en indikation om att det fanns andra sätt att tolka begravningarna på men att en omtolkning av 1863 års undersökning aldrig var aktuell. När sedan Montelius och Retzius påbörjade sin kampanj i Karleby fanns dessa frågeställningar inte med. Vad det berodde på är också svårt att avgöra. Möjligen var det Retzius intresse för skallarna som styrde målsättningen med undersökningarna.

Det arkeologiska materialet

I det följande kapitlet kommer materialet i de fyra undersökningsområdena att presenteras. De fyra analysområdena representerar geografiskt ett stort område, som tidigare inte har studerats systematiskt. Det har visat sig att en svårighet med en övergripande analys av de rumsliga relationerna på Falbygden är att en stor del av de lösfynd som gjorts är svåra att tidfästa eller koppla till arkeologiska perioder. Målsättningen med genomgången är att visa på vilka rumsliga mönster som går att skönja inom de fyra områdena. Kapitlet inleds med en översiktlig presentation av det arkeologiska materialet och det rådande kunskapsläget. Därefter följer en analys av det arkeologiska materialet inom fyra delområden: Mössebergs-, Ållebergs-, Varvsbergs- och Brunnhemsbergsområdet, som omfattar de socknar som ligger närmast runt de berg som givit namn åt områdena. De fyra områdena omfattar totalt 165 gånggrifter. Urvalet representerar såväl centrala som perifera delar av Falbygden. De nordligast och sydligast liggande gånggrifterna innefattas dock inte i studien. Inledningsvis är en översiktlig presentation av Karleby socken. Inom Karleby socken har det under de sista tjugo åren företagits olika typer av inventeringar och undersökningar, vilka har medfört att det arkeologiska mate-

rialet där är större och i högre grad daterat än inom andra delar av undersökningsområdena. I jämförelse med övriga Falbygden är det egentligen bara i Karleby socken som det idag föreligger förhållandevis detaljerat material att diskutera kring. Inom övriga delar av Falbygden är kunskapsläget mer översiktligt, i synnerhet vad gäller kunskapen kring boplatsernas innehåll och placering i landskapet. Karleby socken kommer därför inledningsvis att användas som exempel och jämförelsematerial mot övriga områden. Presentationen av materialet inom de fyra analysområdena görs sockenvis och utgår från gånggrifterna i respektive socken, men eftersom de flesta av socknarna ligger intill varandra förekommer det att lösfynd och boplatser tillhörande en viss socken (inom eller utanför analysområdet) ligger i närheten av en gånggrift som ligger i en annan socken. I sådana fall finns lämningarna upptagna under den socken i vilken gånggriften ligger. För att hålla nere antalet illustrationer saknar vissa socknar en karta som beskriver förhållandet mellan gånggrifter och andra lämningar. När så är fallet finns dessa gånggrifter med på kartor som beskriver andra socknar.

Boplatser

Kunskapsläget vad gäller de neolitiska boplatserna på Falbygden är bristfälligt, trots att Göteborgs universitet under de senaste åren har upptäckt och undersökt ett flertal (Persson & Sjögren 2001, Sjögren 2003). Det föreligger ännu inte någon samlad publikation över de utförda undersökningarna men resultaten redovisas i ett flertal rapporter och artiklar, se exempelvis Axelsson (1993),

Bågenholm, Persson & Sjögren (1993), Englund & Sjögren (1994), Persson (1992), Sjögren (1992), Wattman (1993). För de mesolitiska boplatserna är situationen densamma med undantag för områdena runt Hornborgasjön och Östen. Ola Jensen (1995) har genom en studie av lösfyndsmaterialet i Falbygdens museums magasin påvisat att det finns mesolitiska fynd från samma områden som de neolitiska boplatserna, d.v.s. i många fall i lägen som inte är typiskt mesolitiska. Den neolitiska bosättningen på Falbygden kan anses ha en lång mesolitisk bakgrund (Sjögren 2003:191ff). Ytterligare undersökningar krävs emellertid för att närmare kunna diskutera det mesolitiska bosättningsmönstret.

Två boplatser, Karleby 10 och Logården, har daterats till slutet av tidigneolitikum, d.v.s. de är samtidiga med de första gånggrifterna. Redan tidigare finns dock spår av aktivitet, vilket framgår av pollendiagram och lösfynd av spets- och tunnackiga yxor och mångkantsyxor (Sjögren 2003:192). Det finns emellertid inte i dagsläget några boplatser som kan tidfästas till tidigneolitikums äldre del. Undersökningarna av boplatserna Karleby 10 och Logården får här ligga till grund för en karaktäristik av trattbägarboplatserna i området. Undersökningarna finns beskrivna i rapporter (Axelson 1993, Persson 1992 och Englund & Sjögren 1994). Sjögren (2003) diskuterar ingående resultaten från undersökningarna i sin avhandling om megalitgravar och samhälle i Västsverige. Genom boplatserundersökningarna på Falbygden har endast enstaka stolphål kunnat påvisas. Det är därför inte möjligt att diskutera kring vilken typ av hus som använts. Utifrån fyndmaterialet och boplatsernas storlek förefaller det inte råda något tvivel om att boplatserna använts under en förhållandevis lång period.

Fyndmaterialet utgörs av flinta, keramik och djurben. På såväl Logården som Karleby 10 har enstaka fynd av anläggningar i form av gropar gjorts. Flint- och keramikfynd är av sådan karaktär som är att förvänta från trattbägarboplatser. Djurbensmaterialet är kanske därför den fyndkategori som är mest intressant i detta sammanhang då den kan ge oss en uppfattning om delar av den neolitiska näringen i området. Boplatsen vid Logården är ett undantag sett till övriga undersökta boplatser i området genom sitt relativt omfattande djurbensmaterial (Englund & Sjögren 1994, Sjögren 2003). Från ett flertal platser finns c14-dateringar av nöt, svin och får till tidig- och mellanneolitikum. Från Logårdsboplatsen är det nöt, svin och får som dominerar. Det mesta talar för att benen här rör från tamboskap med undantag av en del av svinbenen (Sjögren 2003:130-131). Det förefaller också som om jakt och fiske varit ett marginellt inslag i ekonomin. Slutsatsen baseras endast på förekomsten av antalet ben, men det finns andra möjligheter att exempelvis jaktbytet och kanske främst fisken slaktades och rensades på andra platser i närheten av fångstplatsen. Benmaterialets sammansättning kan inte heller med lätthet föras över till antalet djur av olika arter. Det är möjligt att fastslå att svin och nöt dominerar, men deras inbördes ordning är svårbedömd och avhängig av vilken beräkningsmetod man väljer (jmf. Sjögren 2003:131). Utifrån benmaterialet förefaller det också som om man på Logården hållit en hög andel vuxna djur, vilket av Sjögren (2003:132) avspeglar en inriktning på sekundära produkter såsom mjölk, arbetskraft och fårull.

Materialet från Logården och Karleby 10 bidrar marginellt till förståelsen av vad man utnyttjat för växter. Från Lillegården finns

avtryck i keramik av bl.a. vete och korn. Utifrån kunskapsunderlaget är det endast möjligt att fastslå att det i området förekommit odlade växter (jmf Sjögren 2003:137-139). Vegetabiliernas andel av näringsfånget är dock svårbedömd. Det är svårt att med säkerhet avgöra hur det neolitiska brukandet av jorden sett ut på Falbygden. Den förklaring som ges av Sjögren (2003) förefaller dock sannolik. Han vill karaktärisera det neolitiska jordbruket som *"ett relativt intensivt jordbruk på permanent röjda ytor. Kortträdesbruk, växelbruk, gödsling och årdring med hjälp av dragdjur är både möjliga och troliga. Tillspetsat kan man säga att det historiska ensädet är en närmare parallell än de tropiska svedjebrukssystemen."* (Sjögren 2003:158). Enligt Sjögren bidrar den här formen av odlingen till ett stabilt landskap där många strukturer permanentas tidigt. Utifrån ett fåtal dateringar, fyndmaterialets storlek och sammansättning, antas att boplatserna varit i bruk under en lång period. De antaganden som kan göras kring hur det neolitiska jordbruket bedrevs, förstärker bilden av ett stabilt landskap. Hur boplatserna fungerat i detalj, vet vi emellertid inte mycket om.

83

Gånggrifter

På Falbygden finns en av norra Europas största koncentrationer av megalitgravar från yngre stenålder (ca 4000–1500 f.Kr.). Främst är det de ca 250 gånggrifterna som syns som monumentala byggnadsverk i landskapet. Gånggrifterna finns spridda över i stort sett hela Falbygden men med koncentrationer i t.ex. Karleby, Falköping och Gökhem. Det finns också ett stort antal hällkistor (ca 150 stycken) på Falbygden. Hällkistorna finns relativt jämnt

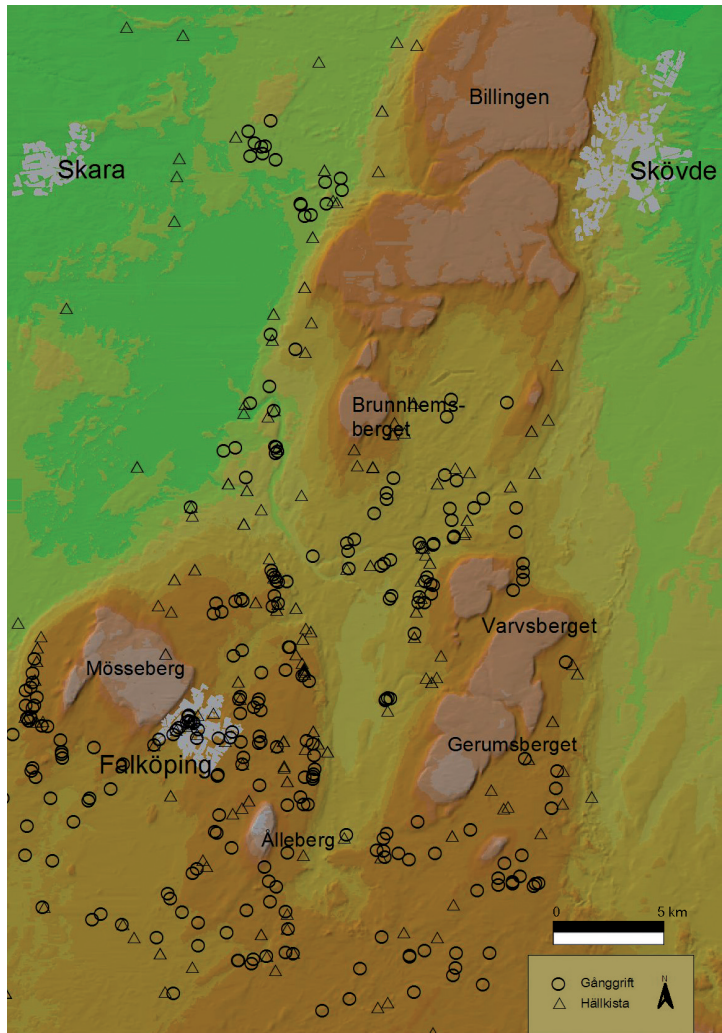
spridda över Falbygden, men uppträder också i koncentrationer i exempelvis Gökhem och Falköping, se figur 4.1.

Gånggrifternas konstruktion har på senare tid diskuterats av bl.a. Blomqvist (1989) och Persson & Sjögren (2001). En mer generell diskussion kring gånggrifternas arkitektur underlättas genom att konstruktionen delas in i kammare, gång och hög.

Kammarens konstruktion har ofta behandlats utifrån dess form. Ett särdrag för gånggrifterna på Falbygden är att de i de flesta fall är rektangulära, även om det också förekommer kammare som är ovala, rundade eller D-formade (Persson & Sjögren 2001:7). Formen på gånggrifternas kammare har varit särskilt viktig i de typologiska diskussioner som förts (se Blomqvist 1989), och för att finna regionala särdrag. Gånggrifterna på Falbygden varierar inte bara i form utan också i storlek, med en kammarlängd som varierar mellan 2,4 - 17 meter, medelvärdet är 7,3 meter med 2,3 meters standardavvikelse. Bredden varierar mellan 0,6 och 4 meter. Kammarriktningen är ofta nord-sydlig med viss dragning åt öster (Persson & Sjögren 2001:7).

Gången utgår oftast i östlig eller sydöstlig riktning från kammarens centrala del. Oftast är gången lägre än kammaren. Vid mynningen finns ofta fasadhällar som ibland fortsätter runt högen (Persson & Sjögren 2001:8).

På Falbygden omges kammaren av en hög eller stensättning av osorterat material av jordblandad sten av varierande storlek. Högarerna är ofta skadade av jordbruket (Axelsson, Heimann & Sjögren

Figur 4.1 Karta över Falbygden med gånggrifter och hällkistor markerade.

Det arkeologiska materialet

2003), men trots det vanligtvis förhållandevis stora. Högarnas diameter är normalt mellan 15–20 meter och 1,5-2 meter höga (Persson & Sjögren 2001:10). Under de senaste åren har undersökningar visat på en rad olika konstruktionsdetaljer: mitthög, inre kantkedja m.m. (se Persson & Sjögren 2001, Axelsson & Strinnholm 1995).

Gånggrifterna på Falbygden varierar således i storlek och form. Även om rektangulära kammare är vanligast finns det ett flertal gånggrifter med annan form. Även storleksmässigt finns en påtaglig variation både vad gäller kammare och hög. Vilket byggnadsmaterial som använts till uppbyggnaden av gånggrifterna varierar också. Variationen förefaller vara ett resultat av de lokala förutsättningarna, vilket medför att de gånggrifter som ligger centralt på Falbygden till största delen är uppbyggda av kalksten. Där kalksten inte är lätt tillgängligt har sandsten, gnejs och diabas använts (Persson & Sjögren 2001).

Dessa variationer kan förklaras på flera sätt. En förklaring är att megalitgravar byggdes i ett samhälle präglad av social konkurrens, vilket bl.a. framhållits av Christopher Tilley (1996). Han har utfört en jämförande studie av variabiliteten hos megalitgravarna i bl.a. Skåne, Bohuslän och Falbygden. Tilley kan påvisa att det inom alla regioner finns variationer i monumentens konstruktion. På Falbygden är det enligt Tilley främst storleken och det yttre utseendet som varierar, medan kammarformer och orientering är förhållandevis enhetliga. En grundförutsättning för det här resonemanget är att megaliter definierar och representerar sociala identiteter, d.v.s. att den grupp som uppförde gånggriften därige-

nom manifesterade (och legitimerade) sin särart. Gravarnas form och storlek skulle således avspegla självkänsla, prestige och identitet som skulle ställas mot andra grupper. Tilley framhåller att variationen är ett resultat av konkurrens mellan olika grupper. Det konkurrensförhållande som Tilley föreslår resulterade vidare i att de konkurrerande grupperna tvingades att successivt uppföra större gravar. I den modellen kan inte gånggrifterna anses spegla bebyggelsen utan är snarare ett resultat av att samma grupp byggt flera, varje gång större, gånggrifter. En av Tilleys huvudteser är att gånggrifterna fungerade som ett redskap för maktlegitimering, genom att de refererade till förfäderna, det förgångna och gruppens historia.

87

Tilley har försökt att visa på hur gånggrifterna strukturerade bilden av samhället och landskapet genom att kosmologin och världsbilden refererar till olika företeelser i landskapet. Tilley har också föreslagit att gånggrifterna är landskapet i mikroskala, att de avspeglar platåbergen som han antar är knutna till förfäderna, vilket uttrycks genom gånggrifternas konstruktion. Tilley framhåller valet av byggnadsmaterial, kalksten i vägghällarna och diabas i takblocken, som ett exempel på detta. Utöver konstruktionens storlek och beskaffenhet påpekar Tilley också att gånggrifterna genom olika handlingar såsom begravningar, offer och andra ritualer som utfördes i och invid gånggrifterna var föremål för omtolkning. Han tänker sig att kontrollen av dessa handlingar var begränsad till ett segment av befolkningen, och därtill att de handlingar som utfördes dolda i kammaren, spelat en viktig roll genom att de som utfört dessa stod i kontakt med förfäderna. Den variation som föreligger kan tänkas vara ett resultat av olika lo-

kala ställningstaganden. I Tilleys modell(-er) är drivkraften konkurrens till andra grupper. Variationen kan emellertid också vara ett resultat av gruppens egen logik.

Det har i andra sammanhang framhållits att endast en liten del av den potentiella kunskap om stenålderns samhälle som ligger arkiverad i Falbygden's gånggrifter har kunnat realiseras, trots den forskning som bedrivits under senare år (Axelsson & Sjögren 2001, Sjögren 2003). Kunskapsläget vad gäller exempelvis benens depositionsmonster i kammaren är undermåligt. Det finns två undersökningar av gånggriftskammare på Falbygden som kan kasta ljus över begravningsskicket, dels undersökningen av Gökhem Raä nr 94, som utfördes 1999 och 2001 (Ahlström 2004, 2009, Axelsson 2000, Axelsson & Sjögren 2001, Axelsson & Strinnholm 2000, Sjögren 2008), dels undersökningen av Gökhem Raä nr 17, som utfördes 1987 (Bägerfeldt 1987, Persson & Sjögren 2001). Det är dock stora skillnader mellan undersökningarna med avseende på hur de genomfördes. Jag har därför valt att koncentrera mig på undersökningen av Gökhem 94. Utifrån de resultaten är det möjligt att diskutera olika hypoteser om hur begravningarna gått till och hur benen hanterats, samt vilken typ av föremål som deponerats i kammaren (Ahlström 2004, 2009). Dessa deponeringar av artefakter har inte studerats tidigare, utan har fått stå tillbaka för andra fyndkategorier såsom keramiken framför gångens mynning. Under de senaste åren har dock en del nya resultat framkommit, som pekar mot att deponeringen av artefakter i kammaren är mer omfattande och komplex än vad man tidigare trott. Det kan nu antas att det snarare är regel än undantag att det i gånggrifterna på Falbygden har deponerats djurben av såväl vilda som domes-

ticerade djur (se exempelvis Ahlström 2004, Axelsson & Sjögren 2001, Axelsson & Strinnholm 2003, Axelsson 2010). Vår kunskap om hur begravningarna tillförts över tid är inte heller särskilt stor. Utifrån de C14-dateringar som föreligger är det möjligt att argumentera för att benen deponerats under en lång tid – 500–900 år – d.v.s. ett mindre antal individer per generation (Sjögren 2003). En annan modell är att ett fåtal begravts initialt och att antalet begravningar successivt har ökat. Hypoteser kring gånggrifternas sociala funktion baseras i dagsläget på ett förhållandevis litet empiriskt material.

Vad gäller gånggrifternas konstruktion är kunskapsläget med avseende på byggnadsmaterial tillfredsställande, men vi har delvis bristande kunskaper om hur högarna varit konstruerade. De flesta av gånggrifterna på Falbygden är idag inte täckta, d.v.s. i de flesta fall når högen upp till toppen av kammarhällarna och takblocken ligger fria. Hur förhållandena varit under neolitikum är svårt att avgöra. I Danmark har man under de senaste åren genomfört ett flertal undersökningar i samband med restaureringar, vilka har visat på en komplex högkonstruktion som syftat till att hålla kammaren tät, se exempelvis Dehn, Hansen & Kaul (2000). I Västergötland finns numera flera exempel på att man lagt ner tid på att täta utrymmet mellan kammarhällarna med kallmurning av olika slag. Kallmurskonstruktioner har i äldre forskning inte uppmärksamrats, och det har t.o.m. ansetts att sådana inte förekom på Falbygden (Anderbjörck 1932:6). Mandelgren hade dock redan 1865 dokumenterat kallmur vid den av Hildebrand undersökta gånggriften Luttra Knaggården (Axelsson & Sjögren 2000). Vid undersökningen av Hjelmars rör i Falköping 1995–1996 påträffa-

des kallmur av skiffer, både enkel och dubbel. (Axelsson & Persson 1995, 1999, Persson & Sjögren 2001). Vid Hjelmars rör fanns även exempel på kallmur av kalkstensplattor. Även vid undersökningen av gånggriften Gökhem Raä nr 94 påträffades rester av kallmurning. I kammar- och gångväggarnas sträckning kunde rester av kallmur av skifferplattor påvisas (Axelsson 2000, Axelsson & Sjögren 2001, Sjögren 2008). Efter de senare årens undersökningar kan kallmur anses vara en vanlig konstruktionsdetalj i områdets megalitgravar. Vad gäller taket är situationen emellertid osäker. Andra detaljer i kammaren som påvisats under de senaste årens undersökningar är indelningen i nischer (Axelsson & Persson 1995, 1998, Axelsson & Strinnholm 1995, Axelsson & Sjögren 2000, Persson & Sjögren 2001, Sjögren 2008). Redan 1805 beskrev Lindgren förekomsten av nischer efter undersökningen av en gånggrift på Axvalla hed (Lindgren 1806). Vid undersökningen i Gökhem 2001 återfanns i gångens golv, ca 1,5 m från kammaren, en tröskelhäll av kalksten (12–15 cm tjock, ca 1,5 m lång och 0,35 m hög), den stack upp ca 10 cm över gångens golv. Invid tröskelstenen fanns tre tvärställda kalkflisor som var avslagna i överkanterna, två i den södra gångväggen och en i den norra. Sannolikt är dessa rester av karmstenar. Mellan de två i södra väggen, och i anslutning till den i norra väggen, fanns rester av kallmur (Sjögren 2008).

I Gökhem, på kammarens golv, påträffades sju kalkhällar av varierande storlek (mellan 0,35 och 0,8 m x 0,35 m och ca 0,05 m tjocka). De låg plant i botten av kammarfyllningen, och endast enstaka fynd påträffades under dem. Deras funktion är oklar. Möjligen är de rester efter ett kammargolv som anlagts i norra delen av kammaren (Sjögren 2008). Under 1980- och 1990-talet

undersöktes ett flertal mynningsområden. Resultaten från dessa undersökningar har beskrivits av Persson och Sjögren (2001). I mynningsområdet har olika former av offer/ritualer utförts som resulterat i förhållandevis stora depositioner av keramik, djurben och flinta. Forskningshistoriskt är det främst de olika keramikdepositionerna vid gånggrifterna som behandlats, vilket medfört att andra föremålskategorier fått stå tillbaka. Generellt kan sägas om mynningsdepositionerna att de utgörs av artefakter som på ett eller annat sätt destruerats genom sönderbrytning och i många fall genom eld. Detta står i kontrast till förhållandet i kammaren, där föremålen är hela.

Bärnsten, flinta och djurben

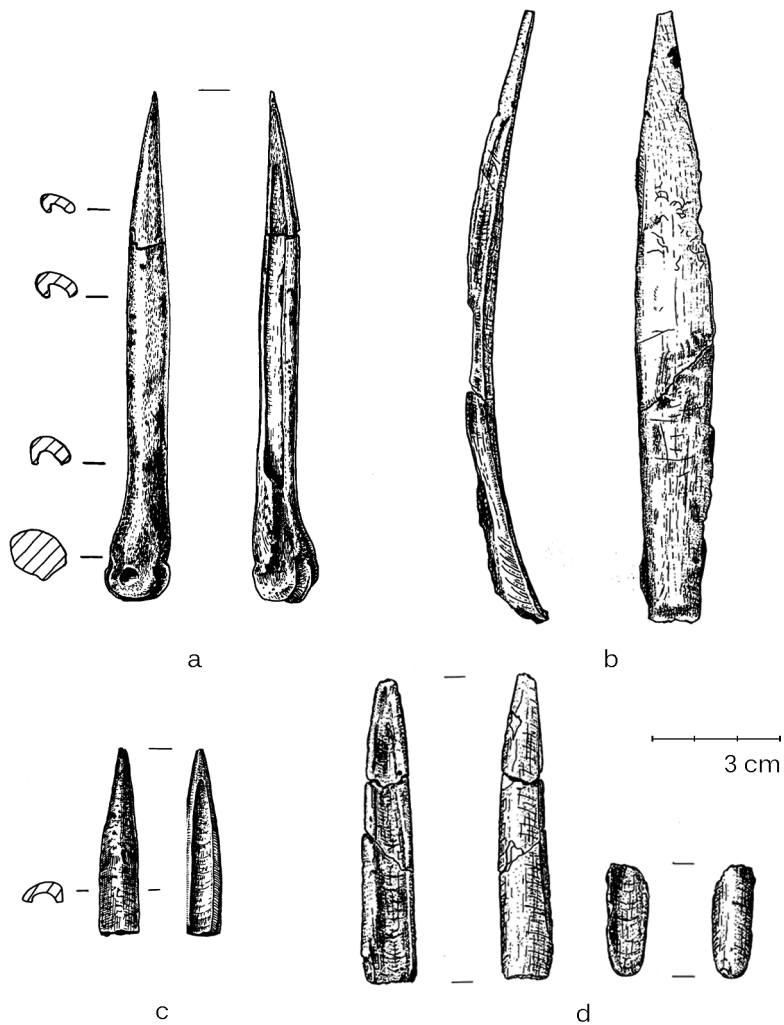
91

Från de gånggriftskammare som undersökts finns en stor mängd fynd utöver de stora mängder av människoben som påträffats. Totalt hittade man ca 10 000 fynd vid undersökningen 2001, varav huvuddelen utgörs av människoben. Benen har analyserats av osteolog Torbjörn Ahlström (2004). Utöver benen påträffades också andra artefakter av olika material: ben, horn, flinta, kvarts, keramik, metall, glas och porslin, se Axelsson (2010). Vid undersökningen av Gökhem Raä nr 94 hittade man även benredskap av två huvudtyper. Den första typen utgörs av rörben med en bevarad ledända, som i andra änden formats till en spets. Typen är väl känd från bl.a. tidigare undersökningar av megalitgravar, men kan inte dateras. Funktionellt sett kan de ha fungerat som pryglar eller liknande vid exempelvis skinnarbete (Sjögren 2008). Den andra typen av benredskap är också en form av spets eller pryl, men i

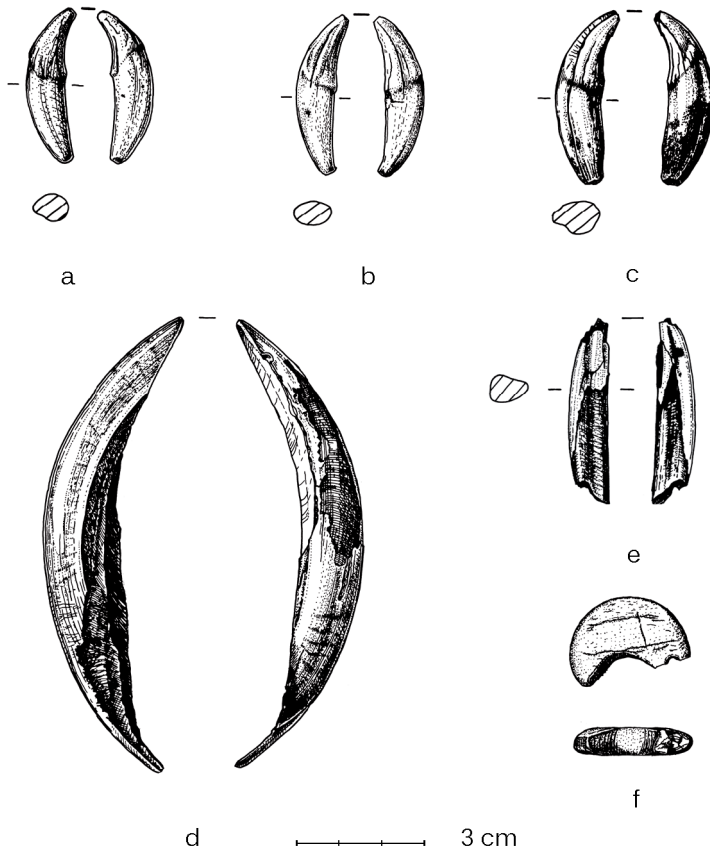
detta fall tillverkad av ett revben från däggdjur, som spetsats i ena änden. De påminner om sentida nätstickor, men funktionen är oklar. Inte heller dessa redskap kan ges någon närmare datering. Det kan noteras att inga bennålar av senneolitisk typ, med huvuden med eller utan genomborrning, påträffades vid Frälsegården (Sjögren 2008). Sådana finns annars i många av områdets gånggrifter (Anderbjörk 1932).

Även ett flertal genomborrade djurtänder påträffades i kammaren till Gökhem 94. Tandpärlor av det här slaget är vanliga i både gånggrifter och hållkistor. Den osteologiska genomgången visade att de har tillverkats av tänder från hund och varg. Genomborrade tandpärlor förekommer i fyndmaterialet också från äldre undersökningar av gånggrifter på Falbygden. De flesta är gjorda av hundtänder, men även svintänder är vanliga. I enstaka fall finns tänder av björn, älg och nöt (Sigvallius 1993). Även i hållkistor är dessa fynd vanliga. Inga sådana pärlor har hittills blivit daterade.

Fem artefakter består av genomborrade björnfalanger. De är alla hittade på ett begränsat område i eller invid profilbänken. Möjligen kan de fem föremålen komma från samma björntass. De har en genomborrning på mitten och kan ha fungerat som pärlor eller eventuellt som knappar. Vid undersökningen av Gökhem 94 påträffades ett hänge av ben eller eventuellt av horn (Axelsson 2000:54) som påminner starkt om de s.k. djurtandformade benpärlor som hittats i stridsyxegravar i Skåne och Östergötland (Malmer 1975:61). Ett liknande hänge är tidigare känt från undersökningen av gånggriften Karleby Raä nr 59 (SHM inv 5386:b40).

Figur 4.2. Benredskap från Gökhem Raä nr 94:1.
 Teckning Andreas Åhman och Klas Blomgren

Figur 4.3. Djurtänder (a-e) samt djurbensformad benpärla (f).
Teckning Andreas Åhman

Två benrör påträffades vid undersökningen 2001. Det ena hade ett långsgående hål samt ett sidohål, och var dessutom dekorerat med tre parallella rader av korta streck. Det andra röret var mindre och hade ett långsgående hål samt ett sidohål. Föremålen är av ovanlig typ. Tre liknande föremål är tidigare kända. Två kommer från gånggrifter vid Luttra Knaggården (Montelius 1872:nr 83) respektive Resmo på Öland (Blomqvist 1989). Dessa båda benrör har dock två sidohål borrhade. Inget av dessa föremål är närmare daterat. Det tredje benröret kommer från hällkistan vid Fredriksberg i Falköping (Weiler 1975).

Trots att bärnsten är en av de vanligast förekommande fyndkategorierna från de skandinaviska megaliterna har i stort sett ingen forskning ägnats åt att sammanställa eller analysera detta material. Av tradition har keramiken alltid stått i fokus, och övriga fyndkategorier, däribland bärnstenen, har därför fått stå tillbaka, trots att bärnstenen både förekommer i stora kvantiteter samt i en stor formrikedom. Av den anledningen har författaren tillsammans med Anders Strinnholm genomfört ett projekt med syfte att katalogisera och analysera de befintliga bärnstensmaterialen från tidigare undersökta gånggrifter och hällkistor i Halland, Skåne, Bohuslän, och Västergötland. Utöver gravfynden har man också studerat de depåfynd från mossar som påträffats inom här aktuella områden. Projektet har ännu inte slutpublicerats men har delredovisats i några artiklar (Axelsson & Strinnholm 1999, 2000, 2003). Den neolitiska bärnstenen har i jämförelse med övriga fyndkategorier endast studerats i begränsad omfattning. De flesta studier utgår från danska fynd; här kan Becker (1947), Rech (1979) och Ebbesen (1995) nämnas. I Sverige finns ännu inte

någon heltäckande studie av den neolitiska bärnstenen. Bland de studier som utförts kan Taffinder (1997, 1998) framhållas. Bärnstensfynden från Falbygdens gånggrifter har diskuterats i mindre omfattning. Blomqvist (1989) redogör i ett appendix för fyndmaterialet i gånggrifterna, men diskuterar inte bärnstenen närmare. Anderbjörk (1932) gör vissa jämförelser mellan delar av materialet från Västergötland och material från Skåne och Bohuslän. Axelson & Strinnholm (1999, 2000, 2003) har behandlat det västgötska materialet. Ebbesen (2003) har i en artikel också skrivit om bärnstensmaterialet från Västergötland.

96

Bärnstensfynden är koncentrerade till de centrala delarna av gånggrifternas utbredningsområde. Tillsammans står materialen från Falköping och Karleby för ca 70 procent av det totala materialet. Bärnstensmaterialet från gånggrifterna i Västergötland är av varierande karaktär vad gäller såväl sammansättning som omfattning och bevarandegrad. De olika materialens storlek och bevarandegrad har till viss del sin förklaring i de omständigheter under vilka de framtagits. De flesta gånggriftsundersökningarna i Västergötland har utförts under 1800-talet och då med fokus på skelettmaterialet, vilket tillsammans med val av utgrävningsmetod medfört att materialens representativitet går att ifrågasätta, exempelvis visar fyndmaterialet från gånggriften Hjelmars rör (Falköping stad 3) att man vid undersökningen av kammaren 1868 missade ca 40 pärlor (Axelson & Persson 1995, 1999, Axelsson & Strinnholm 1995, 2000, 2003).

Figur 4.4. Bärnstenspärlor. Fotomontage med några av de vanligaste pärltyperna.

Materialet från Västergötlands gånggrifter är inte enhetligt och det finns förhållandevis stora skillnader mellan olika gånggrifter när det gäller sammansättning av material. Ett problem är dock att bedöma vad dessa skillnader beror på. Är det så att materialen skapats genom val av metod, noggrannhet och bevarandeförhållanden, eller är dessa skillnader ett resultat av den sociala användningen av dessa smycken? Om man ser till materialens storlek idag (och därmed bortser ifrån faktorer som utgrävningsmetod och bevaringsförhållande), förefaller det som om materialens storlek går att knyta till gånggrifternas lokalisering och storlek; de gånggrifter som ligger i de centrala delarna av gånggrifternas utbredningsområde i Västergötland innehåller fler pärlor än de som ligger i periferin. De större gånggrifterna har genomgående större material än de mindre gånggrifterna. De vanligaste pärltyperna i de material som insamlats från gånggrifter i Sverige är de dubbeleggade yxorna och de klubbformade pärlorna (Axelsson & Strinnholm 2003:119-120). Axelsson & Strinnholm (2003) beräknar att 52 procent av de pärlor som registrerats inom projektet utgörs av dubbelyxformade och klubbformade pärlor. I Västergötland är andelen lägre, ca 43 procent. Detta kan jämföras med det skånska materialet, där dubbeleggade yxor och klubbor utgör ca 59 procent av det totala materialet. Det är emellertid idag inte möjligt att avgöra huruvida dessa mönster/skillnader i materialet är ett resultat av en social praktik eller ett resultat av olika post-depositionella formationsprocesser.

Vid undersökningarna av Gökhem Raä nr 94 1999 och 2001 påträffades totalt 162 pärlor. Om man jämför fördelningen med den sammanställning som redovisas av Axelsson & Strinnholm (2000

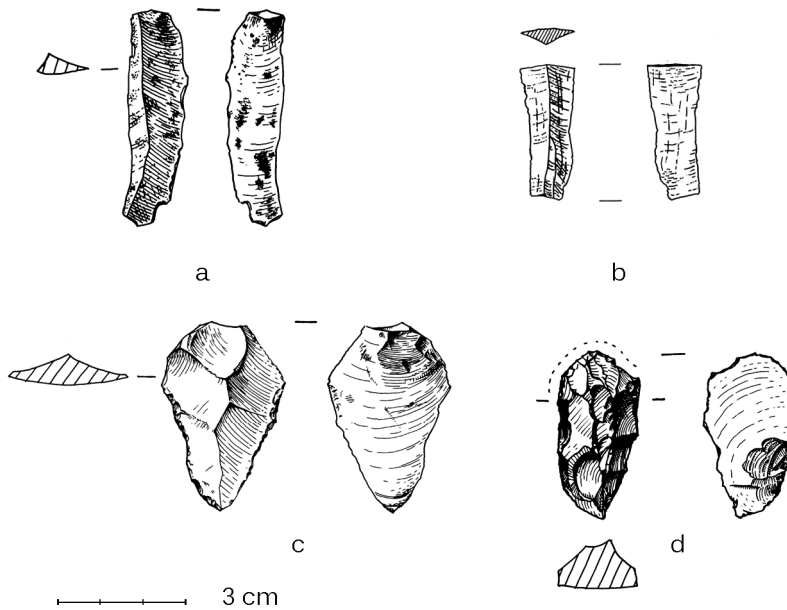
& 2003) framgår att det inte föreligger någon anmärkningsvärd skillnad mellan fyndsammansättningen i Gökhem Raä nr 94 och det övriga materialet från Västergötland. De flesta pärlorna är av vanliga mellan-neolitiska former, varav klubbformade och dubbel-yxformade är de vanligaste. En krokformig pärla påminner om de s.k. djurtandformade benpärlorna i stridsyxegravar. Ett mindre antal pärlor är av senneolitiska former, dels de fyra som har form av skafthålsyxor, dels de fem pärlor som är formade som skärar. Övriga former kan inte dateras närmare. Inslaget av yngre mellan-neolitiska liksom av senneolitiska pärlor är således litet (Sjögren 2008). Bärnstenspärlorna är förhållandevis jämnt spridda i kammaren, och spridningsbilden överensstämmer i huvudsak med hur benen är fördelade i kammaren. I de flesta fall kunde pärlorna inte knytas till några enskilda skelett eller andra kontexter. Noterbart är dock att pärlor formade som dubbeleggade yxor förekommer mer frekvent i centrala och södra delen av kammaren. När det gäller de klubbformiga pärlorna så är förhållandet det omvända. De förekommer mer frekvent i den centrala och norra delen av kammaren. En annan intressant iakttagelse från undersökningen 2001 är två halva pärlor med sekundära hål. De två halvorna passar ihop och återfanns 3 cm från varandra. I andra sammanhang har det föreslagits att pärlorna avsiktligt delats (Axelsson & Strinnholm 1999) och burits som halvor. I det här fallet förefaller det som om de sekundära hålen har tagits upp för att binda samman pärlan.

En genomgång av artefakter från undersökta gånggriftskammare i Västergötland ger vid handen att det är vanligt att ett mindre antal föremål av flinta återfinns i gånggrifternas kammare. I Axelsson (2010) redovisas vilka fynd som tagits tillvara vid de undersökningar som utförts.

De flesta av fynden kan inte dateras, men det förefaller som om det förekommer fynd från stora delar av neolitikum, exempelvis spån pilar, dolkar och flathuggna spetsar. Vid undersökningen i Gökhem 2001 gjordes ett fåtal fynd av flinta och kvarts, 27 flintor och två bitar kvarts, varav ett spån. All flinta var vitpatinerad, och några bitar från mynningsområdet var brända. Flintorna bestod i huvudsak av obearbetade avslag samt splitter och övrig slagen flinta; en avslagsskrapa och ett avslag med retusch påträffades i kammaren. I kammaren påträffades också en spån pil av A-typ (Sjögren 2008).

Keramik

Keramik förekommer i huvudsak vid gånggrifternas mynningsområden (för en diskussion om keramiken, se exempelvis Sjögren 2003, Persson & Sjögren 2001). Från gånggriftskammare som undersökts finns endast ett mycket litet antal fynd av keramik, vilka redovisas i Axelsson (2010). I ett par av de kammare som undersökts har även föremål av skiffer påträffats. Dessa kan sannolikt tidfästas till senneolitikum, se Axelsson (2010).

Figur 4.5. Flintartefakter från Gökhem Raä nr 94:1.
Teckning Andreas Åhman

Dateringar

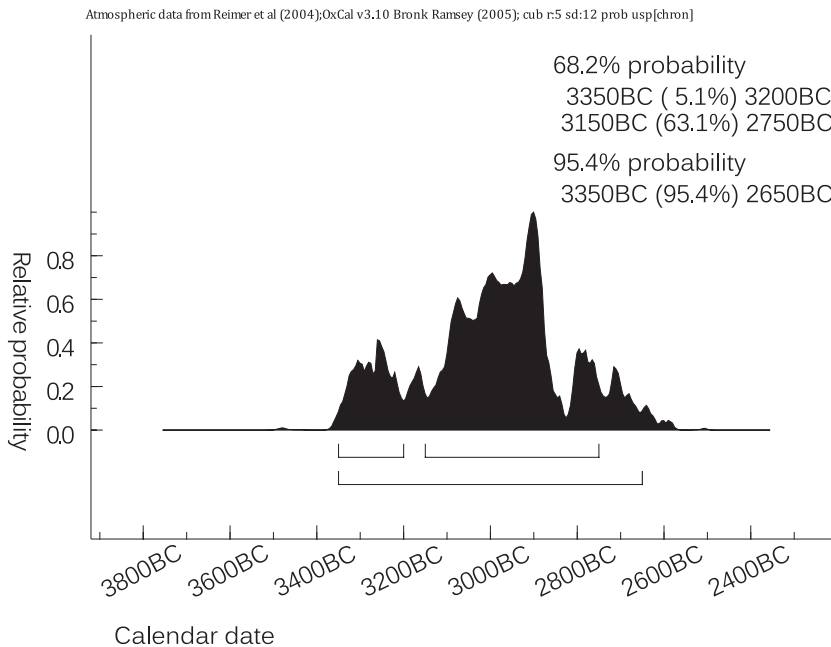
Gånggrifterna i Sydsandinavien har huvudsakligen daterats utifrån dels datering av ben, dels genom den deponerade keramikens stil. Från Falbygden föreligger 66 dateringar av människoben. De flesta av dessa kommer från kammaren men ett par är fynd gjorda utanför gången. Dessa dateringar ger en bild av när

begravningarna gjordes. Däremot saknas helt dateringar av organiskt material för att datera själva konstruktionen.

102 Av de dateringar som utförts på Falbygden finns fyra som man kan ställa sig frågande till. De kommer från gånggrifterna Gökhem Raä nr 17 och 94. Dateringarna från Gökhem 17 är speciella eftersom en av de individer som daterats där har ett resultat som pekar på att det är den äldsta daterade begravningen i någon megalitgrav i hela Nordeuropa (Persson & Sjögren 2001:198). Den första dateringen som utfördes i anslutning till undersökningen (St-11267) gav resultatet 5005+/-235BP. En andra datering genomfördes senare (Ua-1894) och visade på ett liknande resultat (4700+/-110 BP), d.v.s. ca 3500 f.Kr. Nyligen har ytterligare en datering gjorts (AAR-9992) som ger ett helt annat värde: 4293+/-42 BP, d.v.s. ca 2900 f.Kr. Den sista dateringen har genomgått en annan kvalitetskontroll än övriga genom att förhållandet kväve/kol har bedömts. Det sannolika är att de tidigare dateringarna inte stämmer.

Dateringarna från Gökhem 94 som kan ifrågasättas följer ett liknande mönster. Efter undersökningen 2001 skickades ett flertal prover till datering. En av analyserna (Ua-20948) gav resultatet 7615+/-55 BP, vilket framstod som helt osannolikt. Ett nytt prov från samma individ analyserades (Ua-21115). Resultatet var tillfredsställande (4365+/-40 BP), men visade på avvikande C13-värdet (-15,7 jämfört med normala -20 - -22), vilket föranledde att ytterligare ett prov nyligen skickades in för analys (AAR-9453), med resultatet 4380+/-50 BP (C13 -21,75). De två första dateringarna är sannolikt felaktiga på något sätt.

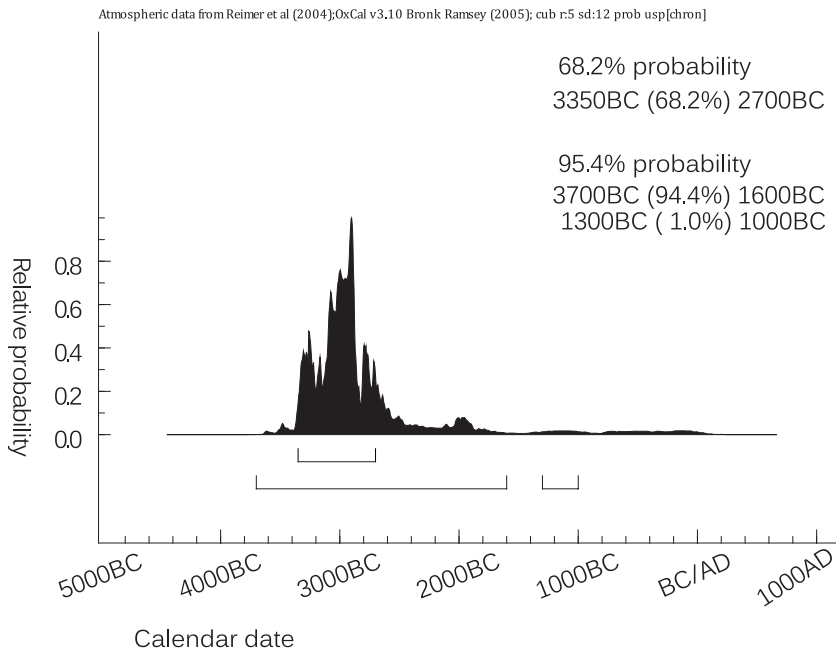
Figur 4.6 och 4.7 ger olika aspekter på begravningarna i gånggrifter på Falbygden. I figur 4.6 framgår att begravningarna påbörjats som tidigast 3350 f.Kr. utifrån de analyser som utförts. Sannolikt är dock att det inte är de tidigaste begravningarna som daterats (jmf. Persson & Sjögren: 196-206). I figur 4.7 framträder en något annorlunda bild. Här ges en uppfattning om gånggrifternas långa användningstid, vilket i sig inte är någon överraskning mot bak-

103

Figur 4.6. Summan av C14-dateringar av människoben från gånggriftskammare på Falbygden. Dateringar från senneolitikum och yngre perioder är inte medräknade. Bortvalda är också alla dateringar med en högre avvikelse än +/- 100 samt de felaktiga dateringar som diskuteras ovan.

grund av de fynd som påträffats i gånggrifterna. I figur 4.7 anges också den tidigaste starten för begravningarna vara 3700 f.Kr. Mot bakgrund av vad som idag är känt om vikten av kvalitetskontroll av proverna (Sjögren i tryck), är det sannolikt att många av de analyser som utförts inte ger en rättvis bild. Min tolkning av dateringarna är att de som anges i figur 4.6 bäst beskriver när begravningarna påbörjades.

Figur 4.7. Summan av C14-dateringar av människoben från gånggriftskammare på Falbygden. De felaktiga dateringar som diskuteras ovan ingår ej.

Analysområden

I det följande redovisas dels de rumsliga förhållandena i Karleby socken, dels det arkeologiska materialet inom de fyra undersökningsområdena. Sektionen inleds med en beskrivning av Karleby socken som är tänkt att fungera som ett jämförelsematerial eller som bakgrund till genomgången av det övriga materialet.

De fynd som presenteras i det här avsnittet är i huvudsak de som finns registrerade i fornlämningsregistret (FMIS). En liten del av fynden förvaras på Falbygdens museum men har av olika anledningar inte kommit att registreras i fornlämningsregistret. Det finns i materialet också fynd som ytplockats vid de inventeringar som vid olika tillfällen utförts av Göteborgs universitet. I detta sammanhang används begreppen *boplats* och *lösfynd*. Begreppen bottenar ursprungligen i den användning de har haft i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (nu FMIS). Begreppen är således administrativa snarare än sprungna ur vetenskapliga frågeställningar. I den här studien har inte någon definition av begreppen fastslagits, och vad en plats skall innehålla för att kallas boplats kan variera. Lösfyndsbegreppet har inte heller någon fastslagen definition utan används för enstaka upphittade föremål. Vid genomgången av de fynd som gjorts på Falbygden har det varit viktigt att försöka tidfästa föremålen så långt det varit möjligt. Detta har gjorts genom att artefakter utifrån typologiska kriterier, och därigenom platsen de är funna på, kopplats till olika tidsperioder. Exempelvis har spånpilar knutits till gropkeramisk kultur (GRK), håleggade yxor kopplats till stridsyxekultur (SYK) och trattbägar-keramisk knutits till trattbägarkultur (TRB). En del föremål har

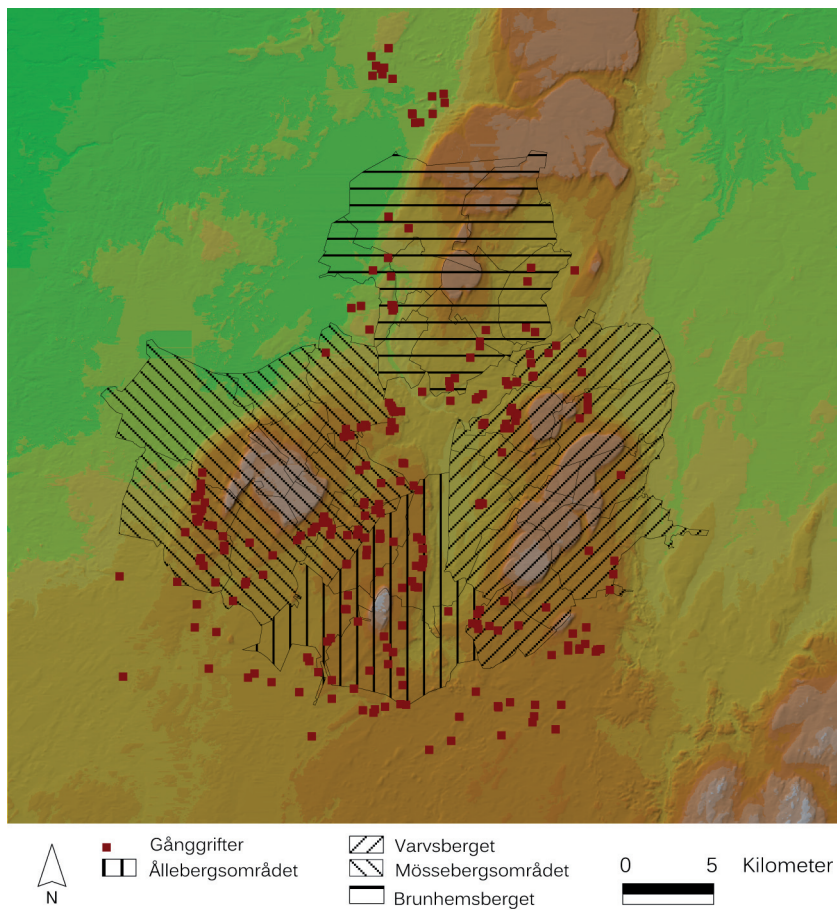
inte gått att placera närmare än till mellan-neolitikum (MN) eller neolitikum (N). En stor del av materialet utgörs av olika typer av flintavslag. Dessa har uteslutande knutits till neolitikum, men en närmare analys av dem kan möjligen visa att en del är tillkomna under bronsålder.

Rumsliga relationer i Karleby

106

Inom Karleby socken har det under de sista tjugo åren företagits olika typer av inventeringar och undersökningar, vilket har medfört att det arkeologiska materialet där är större och i högre grad daterat än inom andra delar av undersökningsområdet. Karleby socken kommer därför inledningsvis att användas som exempel och jämföras mot övriga områden. Kännedomen om landskapets arkeologiska lämningar varierar kraftigt inom undersökningsområdena, och egentligen är det bara i Karleby socken som det idag föreligger förhållandevis detaljerat material att diskutera kring. Inom övriga delar av Falbygden är kunskapsläget mer översiktligt, i synnerhet vad gäller kunskapen kring boplatsernas innehåll och placering i landskapet. Målsättningen är att utifrån situationen i Karleby försöka föra en diskussion kring hur den rumsliga organisationen i övriga delar av Falbygden sett ut under perioden. Är den rumsliga organisationen i Karleby typisk för hela området?

Karleby socken är centralt belägen på Falbygden strax utanför Falköping. Topografin i Karleby är tydlig såtillvida att den innehåller ett flertal avgränsbara element. I östra delen av socknen ligger Åslesänkan. Från Åslesänkan stiger terrängen mot väster upp mot

Figur 4.8. Kartan visar de fyra analysområdena.

Det arkeologiska materialet

kalkstensplatån. Brytningen mellan sluttningen mot Åslesänkan och platån löper i nord-sydlig riktning. Platån har en flack undulerande profil; de låga ryggarna löper i nord-sydlig riktning. I sydvästra delen av Karleby socken ligger Ålleberg, ett av de för Falbygden typiska platåbergen, som är det högsta berget på Falbygden. En stor del av socknen utgörs av den för Falbygden typiska kalkstensplatån. I socknens östra delar finns idag resterna av en större mossmark.

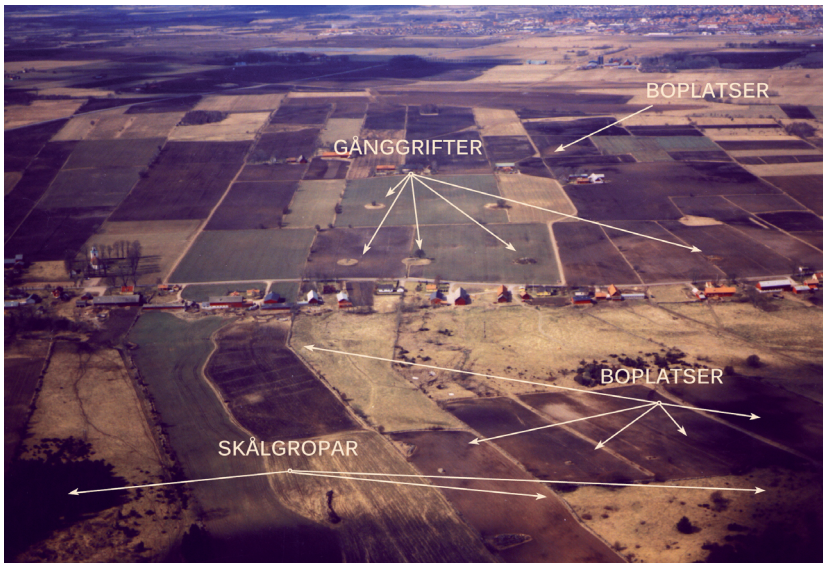
Gånggrifterna i Karleby ligger uppradade längs med brytningen, där platån övergår i sluttning. I Karleby har ett flertal undersökningar av boplatser utförts samt ett flertal inventeringar (Cullberg 1975, Sjögren 1995, Englund & Sjögren 1992, Persson 1992, Sjögren 2003). Lämningarna i Karleby utgör också en viktig del i de resonemang som Sjögren (2003:311-324) för om gånggrifterna och trattbägarsamhället.

I Karleby socken finns 13 gånggrifter och 8 hållkistor. De flesta av gånggrifterna ligger något indragna från brytningen mellan kalkstensplatån och sluttningen ner mot Åslesänkan. Ett fåtal av gånggrifterna ligger i andra lägen, längre in på platån. Den övervägande delen av gånggrifterna ligger på krönet av mindre höjdrygar, dock har de högsta punkterna i området undvikits (Sjögren 2003:314).

Karleby socken är förhållandevis väl inventerad, och ett flertal undersökningar av boplatser har utförts, vilket har genererat ett stort kunskapsunderlag vad gäller boplatsernas lokalisering. Totalt har 81 platser klassificerats som boplatser, varav 45 påträffats

genom den boplatsinventering som utfördes 1987–1990. 17 av boplatserna har material daterbart till TRB (Sjögren 2003:315).

På olika platser inom socknen har fynd av tunnackiga yxor gjorts. För ett flertal av dem är dock kontexten oklar och kan inte närmare bestämmas än till gård eller socken. Sjögren anger antalet funna yxor till 25 (Sjögren 2003:315). Flera yxor har påträffats i lägen som är jämförbara med boplatserna, och ett flertal är funna i eller i anslutning till våtmarker. I ett par fall har yxor påträffats i

109

Figur 4.9. Flygfoto från öster över centrala Karleby. I övre delen av bilden är gånggrifterna markerade. De på rad liggande är från vänster nr 57, 58, 59 och 60. Väster om dem ligger gånggriften Karleby nr 55. Öster om gånggrifterna är några boplatslägen samt skålgropsförekomster markerade. Foto: Tony Axelsson 1993.

bäckar nära boplatser och i andra fall intill större stenblock (Sjögren 2003:315). Mossfynden domineras av fynd från TRB och sen-neolitikum.

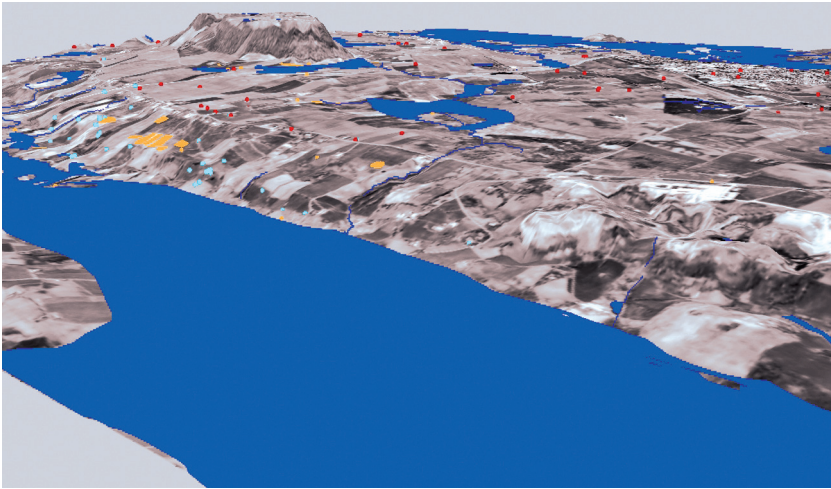
Det man slås av i Karleby är hur gånggrifter och boplatser finns i olika avsnitt i terrängen. Den rumsliga relationen mellan boplatser och gravar förefaller vara genomgående för hela Falbygden, och i Karleby är den särskilt tydlig.

Den rumsliga konstitutionen i Karleby och på övriga Falbygden är ett resultat av ett flertal faktorer. Det förefaller som om trattbägarboplatserna i många fall föregåtts av bosättning redan under mesolitikum. De neolitiska boplatser vi känner till idag förefaller således bygga vidare på en mesolitisk logik. Det betyder vidare att det redan innan det att gånggrifterna byggdes fanns en existerande struktur och logik att förhålla sig till och kanske också förändra. Den struktur och rumsliga uppdelning som vi ser idag mellan boplatser och gånggrifter är då sannolikt ett resultat av att gånggrifterna tillkommit i landskapet. Det betyder att förhållandet dem emellan utgår från boplatsernas lokalisering.

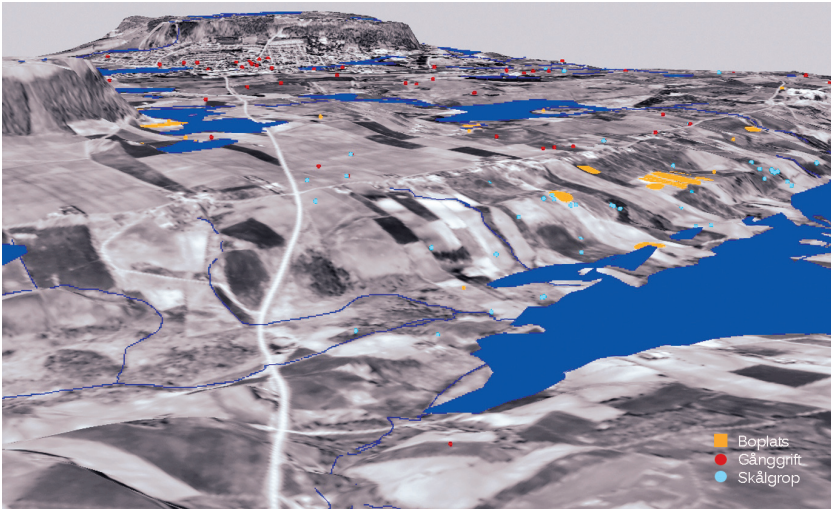
110

Boplatser

I centrala Karleby finns 12 boplatser som tidsmässigt kan hänföras till trattbägartid. En del av boplatserna har varit föremål för arkeologiska undersökningar (Englund & Sjögren 1992), medan de andra har upptäckts genom inventering. Boplatsernas innehåll har utförligt diskuterats av Sjögren (2003).

111

Figur 4.10. Terrängmodell av Karleby socken. De sammanhängande blå ytorna visar vatten-/torv förekomst.

Det arkeologiska materialet

Boplatserna i Karleby återfinns i huvudsak i två skilda terränglägen, dels i sluttningen ner mot Åslesänkan, dels på mindre höjdryggar uppe på platån. Karaktäristiskt är att oavsett i vilket läge boplatserna ligger är de distanserade från gånggrifterna (jmf. Sjögren 2003).

Lösfynd

112

I Karleby har en stor mängd fynd påträffats genom olika specialinventeringar. De intensiva inventeringar som företagits har medfört att en stor mängd av de fynd som gjorts har kunnat knytas till boplatser. I centrala delarna av Karleby finns därför endast tio lösfynd från trattbägartid, i betydelsen enstaka fynd, där fyndplatsen är lägesbestämd. De tio lösfynden utgörs av yxor. Ett av fynden (Raä nr 165) är ett depåfynd.

Gånggrifter

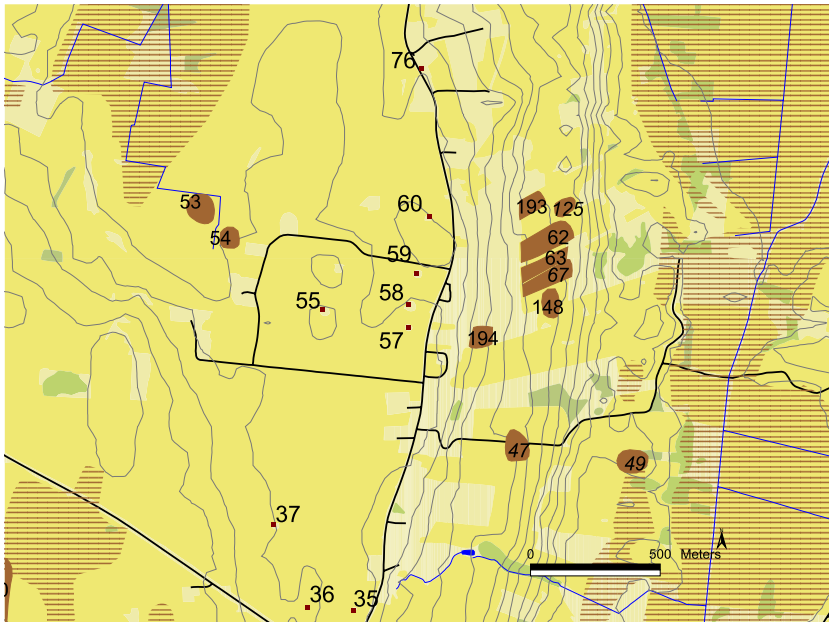
Fem av gånggrifterna i Karleby kommer här att beskrivas lite närmare. Urvalet omfattar de centralt belägna gånggrifterna Karleby nr 55, 57–60.

De fem gånggrifterna som är aktuella här är stora. Karleby nr 58 har den längsta kammaren på Falbygden. Kammarlängderna varierar dock; kortast är Karleby nr 57 som endast är 6 meter lång. Ett annat mått som går att jämföra är kammarens bredd, där det också förekommer viss variation. Karleby nr 57 har den bredaste

kammaren, ca 2,7 meter bred. Måttuppgifterna vad gäller gången uppvisar också en variation. Återigen avviker Karleby nr 57 som har en gång som är längre än kammaren. En gånggrifts storlek kan också illustreras genom högens diameter. Den största högdi-
 metern har uppmätts på Karleby nr 58, som även har den största kammaren. Högens höjd uppvisar också viss variation. Högen som omger Karleby nr 57 har uppmätts till 2,7 meter, vilket kan jämföras med Karleby nr 58 som har en höjd som uppgår till 1,8 meter. Tre av de fem gånggrifterna har en asymmetriskt placerad gång, d.v.s. gången löper inte ut från mitten av kammaren.

Raä nr	GUID	Fynd
53		Tunnackig yxa
54		
62		Keramik
63		Keramik
136		Tvärpil
148		Tvärpil
193		Tunnackig yxa
194		Tunnackig yxa
	47	Tvärpil
	49	Tvärpil
	67	Tvärpil
	125	Keramik

Tabell 4.1. Förteckning över de boplatser i centrala Karleby som dateras till trattbågartid.

Figur 4.11. Karta över de boplatser i centrala Karleby som dateras till trattbägartid, jmf. tabell 4.1. Gånggrifter är markerade med rött.

Tre av de fem gånggrifterna har en rektangulär kammare, vilket är den vanligast förekommande formen på Falbygden. De två övriga har trapetsformiga kammare. Fyra av de fem gånggrifterna har skålgropar på takblocken.

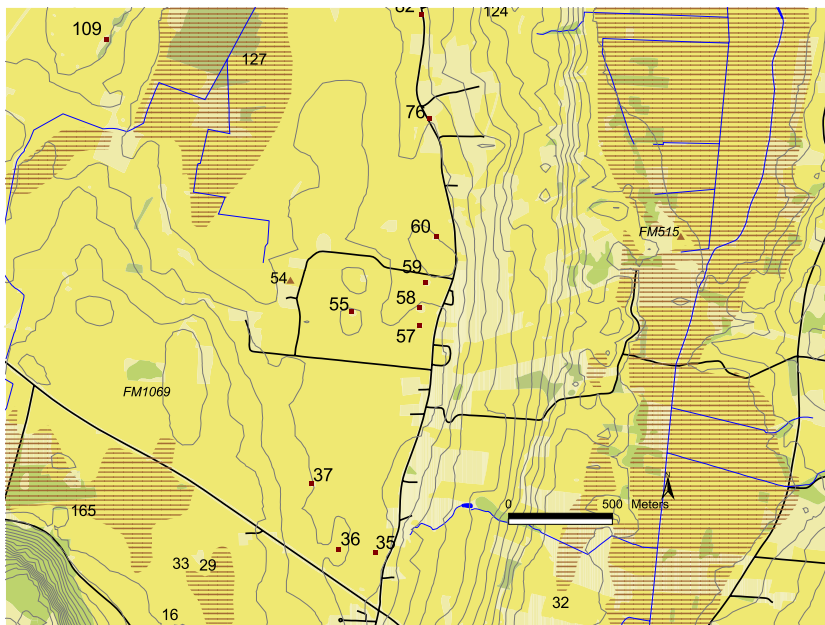
Materialet i kammarens väggar är uteslutande kalksten, och takblocken är i de flesta fall granit/gnejs. Ett av takblocken på Karleby nr 59 är dock av kalksten.

Det arkeologiska materialet

Tre av de fem gånggrifterna har varit föremål för arkeologiska undersökningar. Karleby Raä nr 55, Korpagårdens gånggrift, undersöktes av G. Retzius 1894 varvid påträffades en flintspets, sju bärnstenspärlor samt skelettdelar (SHM inv.nr 9736:2). Karleby Raä nr 57, Klövagårdens gånggrift, undersöktes av O. Montelius och G. Retzius 1872 varvid påträffades en hjärtformig pilspets av flinta, spån och skrapor av flinta, knacksten av bergart, 33 bärnstenspärlor, benredskap, lerkärleksfragment, skelett av ca 80 människor samt ben av svin, ko, räv och mård (SHM inv.nr 5157).

Raä nr	Inv nr	Fynd	Anmärkning
6			
16		Tunnackig yxa	
29		Yxa	Spetsoval tidig neo
32		Tunnackig yxa	
33		Tunnackig yxa	
54		Tunnackig yxa	samt tvärpil
124		Yxa	Bergart med skafränna
127		Tunnackig yxa	
165		Tunnackig yxa	Depåfynd
	FM515	Tunnackig yxa	

Tabell 4.2. Förteckning över de lösfynd i centrala Karleby som dateras till trättbägartid.

Figur 4.12. Karta över de lösfynd i centrala Karleby som dateras till trattbågartid, jmf. tabell 4.2. Gånggriften är markerade med rött.

Karleby Raä nr 59, Logårds kulle undersöktes av G. Retzius och O. Montelius år 1874 varvid påträffades en flintpilspets, 3 benprylar, 2 genomborrade tänder, 117 bärnstenspärlor, flintavslag samt brända och obrända människo- och djurben (SHM inv.nr 5386:b).

Gånggrifterna har som framgår av tabell 4.7-4.10 inte endast varit en plats för människoben, utan också för olika typer av artefakter. Noterbart vad gäller fynden i kamrarna är att det är få sten- och flintartefakter som deponerats där, och när så skett har det ute-

slutande varit föremål från senare delar av mellanneolitikum eller från senneolitikum. Den största mängden fynd är bärnstenspärlor av olika former, men regelbundet förekommer också bennålar och sylar samt hängen av djurtänder, företrädesvis av vilda djur. Idag föreligger emellertid inga dateringar av de benartefakter som påträffats i gånggrifterna. Det förefaller som om föremålen har en vardagsanknytning, även om tänder från björn och varg, sett i dagens ljus, kan framstå som speciella. Bärnstenen förefaller också ha varit en del av utsmyckningen i vardagen. Genom Bärnstensprojektet (Axelsson & Strinnholm 1999, 2003) vet vi att många pärlor har nötningsspår efter de snören de hängt i och de har sannolikt använts under lång tid.

117

Figur 4.13. Karleby socken Raä nr 58, avbildad av Mandelgren i mitten av 1860-talet.

Raä nr	Kammarlängd	Kammarbredd	Gång längd	Hög diameter	Hög höjd	Anmärkning
055	12	2	9	32	1.7	Asymmetrisk gång, rektangulär hög?
057	6	2.7	7	23	2.7	Asymmetrisk gång
058	16	2.5	11	33	1.8	
059	11	2.5	8	27	2	Asymmetrisk gång
060	9	2.6		20	1.6	

Tabell 4.3. Måttuppgifter för några av gånggrifterna i Karleby socken, efter Sjögren (2003b).

Av de fem gånggrifterna i centrala Karleby ligger fyra på rad, något indragna från kalkstenskanten. Karleby nr 55 bryter mönstret och är lokaliserad ytterligare ca 100 meter västerut, se figur 4.12. Gånggrifterna i Karleby har en del gemensamma drag men skillnaderna är större. De variationer som föreligger kan förklaras på olika sätt. Sannolikt är att de uppförts vid olika tidpunkter och efter olika ideal. Andra förklaringar kan vara att man gradvis valt att bygga allt större gånggrifter, något som kan ha framtingats genom konkurrens mellan olika grupper (jmf Tilley 1993).

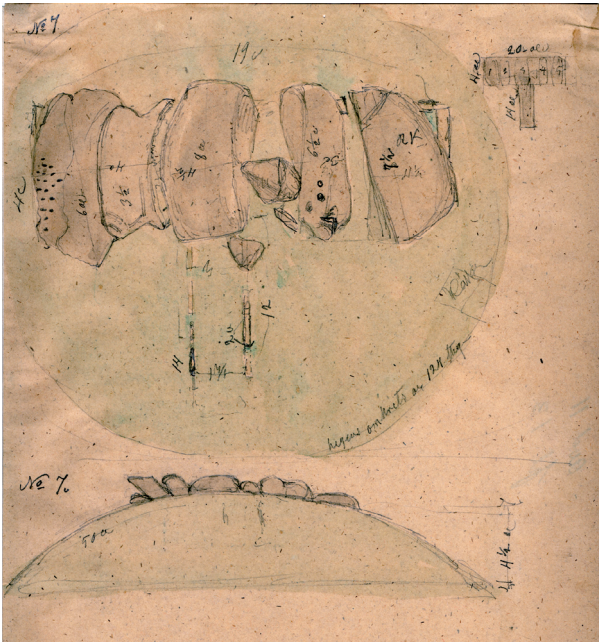
Det arkeologiska materialet

Figur 4.14. Karleby 57 vintern 2002. Foto: Tony Axelsson.

Raä nr	Kammar form	Mitthög	Skålgropar
055	Trapetsformig?		16
057	Trapetsformig		
058	Rektangulär		129
059	Rektangulär	ja	16
060	Rektangulär	ja	26

Tabell 4.4. Uppgifter om konstruktionens form på några av gånggrifterna i Karleby socken, efter Sjögren (2003b).

Figur 4.15.
Karleby socken
Raå nr 59, avbil-
dad av Mandel-
gren i mitten av
1860-talet.

Raå nr	Kammarmaterial	Takblocksmaterial
055	Kalksten	Granit
057	Kalksten	Granit/Gnejs
058	Kalksten	Granit/Gnejs
059	Kalksten	Kalksten+Gråsten
060	Kalksten	Granit/Gnejs

Tabell 4.5. Uppgifter om byggnadsmaterial i några av gånggrifterna i Karleby socken, efter Sjögren (2003b).

Det arkeologiska materialet

Raä nr	Gård/namn	Unders. år	Ansvarig	Ansv. inst	Invnr
055	Korpagården	1894	G Retzius		SHM 9736:b
057	Klövagården	1872	O Montelius	SHM	SHM 5157
058	Ragvalds grav				SHM 4840
059	Logårds kulle	1874	O Montelius	SHM	SHM 5386:b
060	Haragården				

Tabell 4.6. Uppgifter om arkeologiska undersökningar, efter Sjögren (2003b).

De senaste årens undersökningar av gånggrifter i Danmark (Dehn, Hansen & Kaul 2000) har visat på komplexa konstruktioner i högens fyllning för att hålla kammaren tät. Två av gånggrifterna i Karleby har en antydning till mitthög, vilket är ett konstruktionsdrag som finns hos ett flertal av de västgötska gånggrifterna. Möjligt är det så att de mitthögar som identifierats i Västergötland i själva verket är rester av det material som ursprungligen täckt gånggrifternas takblock, och som sedan eroderat ned och skapat det vi idag benämner mitthög. Kunskapen om högarnas uppbyggnad och konstruktion är idag bristfällig. Under senare år har dock ett par undersökningar av gånggrifter på Falbygden visat på att högkonstruktionen är mer komplex än vad som tidigare antagits (Axelsson & Jankavs 2006). Om det är så att gånggrifterna varit täckta har de olika stenarna i konstruktionen inte varit synliga.

Detta tillsammans med gånggrifternas låga visibilitet gör att de allt mer framstår som lämningar som inte var tänkta som expres-siva, visuella inslag i landskapet.

Raä nr	Typ	Antal	Anm.	Inv.nr SHM
59	Tandpärla	1	-	5386:b60
55	Tandpärla	1	Rovdjur(?)	9736:2
59	Svinbete	1	-	5386:b58
59	Syl	1	-	5386:b41-45
59	Syl	1	-	5386:b52
59	Syl	1	Från gången	5386:b7-11
59	Ben	1	Människa? Från gången	5386:b7-11
59	Fårkäke	1	-	5386:b6
59	Tandpärla	1	-	5386:b59
57	Svinbete	1		5157
57	Svinbete	1		5157
57	Svinbete	1	Ingår i basutställning på Falbygdens museum	5157
59	Tåben	4	-	5386:b39
59	Benrör	1	-	5386:b41-45
59	Benrör	1	Från gången	5386:b7-11
59	Tänder	6	Gångens mittersta del, enligt påskrift får, get och rådjur.	5386:b5
59	Benpryl	1	-	5386:b41-45

forts. →

Det arkeologiska materialet

Raä nr	Typ	Antal	Anm.	Inv.nr SHM
59	Kotand	1	-	5386:b41-45
59	Benpryl	1	-	5386:b41-45
59	Tåben?	3	-	5386:b38
59	Benrör	1	-	5386:b37
59	Svinbete	1	-	5386:b3
59	Syl	1	-	5386:b41-45
59	Tand	1	Påbörjad håltagning	5386:b46

Tabell 4.7. Benartefakter och djurben från några av gånggrifterna i Karleby socken.

123

Raä nr	Typ	Antal	Anm.	Inv.nr SHM
57	Keramik	3	Odekorerad	5157
55	Sked	1	Dekor m. vinklar	5157

Tabell 4.8. Fynd av keramik (SYK) från några av gånggrifterna i Karleby socken.

Raä nr	Antal
55	7
57	33
59	117

Tabell 4.9. Fynd av bärnsten från några av gånggrifterna i Karleby socken.

Raä nr	Typ	Antal	Anm.	Inv.nr SHM
55	Spjutspets	1	Ovalt tvärsnitt, flat-huggen	9736:2
59	Spånpil	1	Typ A	5386:b55
59	Spånfragment	2	Från gången	5386:b7-11
59	Avslag	1	Slipad. Från gången	5386:b7-11
59	Övrigt slagen flinta	1		5386:b57
59	Avslag	1	-	5386:b56
57	Skrapa	1		5157
58	Spjutspets	1	Flathuggen	4840:1
57	Avslag	1	Bränt	5157
59	Spånpil	1	Typ B.	5386:b31
57	Avslag	2		5157
57	Avslag	1	Eggavslag slipad flintyxa	5157
57	Flathuggen spets	1	Urnupen bas	5157
57	Skrapa	1	Från gången	5157
57	Skrapa	1	Tillverkad av ett eggavslag från slipad flintyxa	5157
57	Övrigt slagen flinta	1		5157
59	Avslag	1	-	5386:b31
59	Avslag	1	-	5386:b12
57	Avslag	1	Retusch	5157

forts. →

Raä nr	Typ	Antal	Anm.	Inv.nr SHM
57	Spån	1	I gången, under och invid kanten av den liggande hällen.	5157
57	Spån	1	Från gången	5157
57	Övrigt slagen flinta	1		5157
57	Spånpil	1		5157
57	Spånkniv	1	Bitvis retuscherad undersida	5157

Tabell 4.10. Flintartefakter från några av gånggrifterna i Karleby socken.

Sammanfattning - de rumsliga relationerna i Karleby

Utifrån en översiktlig och förenklad genomgång av hur boplatser, lösfynd och gånggrifter är lokaliserade i Karleby socken är det möjligt att peka på några faktorer som förefaller signifikanta:

- Boplatserna är aldrig placerade i direkt anslutning till gånggrifterna eller möjligen omvänt; gånggrifterna är inte placerade i närheten av boplatserna.
- Gånggrifterna ligger på små förhöjningar, men aldrig på högsta punkten. Det finns i närområdet alltid punkter som ligger högre.
- Fynden av yxor återfinns i stort sett i samma terrängavschnitt som boplatserna, och i vissa fall finns det en koppling till vatten och större stenblock.

Figur 4.16. Exkursion till Karleby 1906. I vilket sammanhang bilden är tagen är oklart. Den sittande mannen med skägg i bildens mitt är H. Hildebrand. Foto: T.J. Arne

Figur 4.17. Exkursion till Karleby 1994, i anslutning till megalitsymposiet om social geografi. På takblocket står Karl-Göran Sjögren och Per Persson. Foto: Tony Axelsson

Det arkeologiska materialet

Mössebergsområdet

I Mössebergsområdet ingår de sju socknar som ligger runt berget: Vilske-Kleva, Gökhem, Falköping stad, Falköping västra, Friggeråker, Gudhem och Marka. Inom området finns olika förutsättningar för en diskussion kring hur landskapet är organiserat. Den största delen av området utgörs av odlingsmark, vilken står i stark kontrast till Falköping stad och delar av Falköping västra, som till största delen utgörs av stadsbebyggelse. Inom området finns idag 64 gånggrifter och ett stort antal fyndplatser och boplatser.

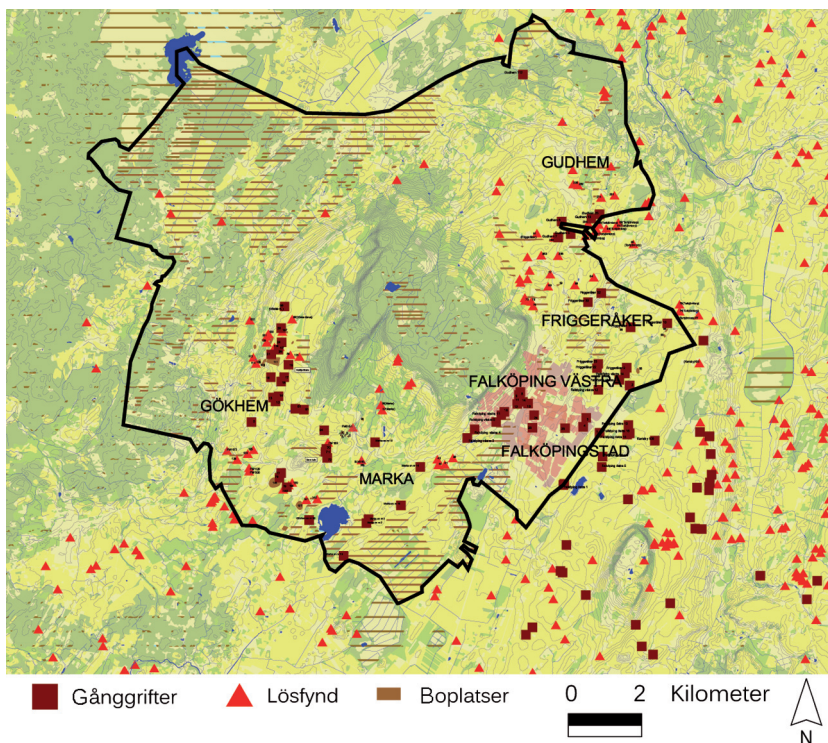
De arkeologiska lämningarna är inte jämnt fördelade över området. I Gökhem finns en koncentration av såväl gånggrifter som fyndplatser. Inom stadsbebyggelsen finns det ett flertal gånggrifter men inga lägesbestämda fyndplatser. I det följande kommer en genomgång av det arkeologiska materialet att presenteras sockenvis.

127

Gökhem

Gökhem socken ligger söder och väster om Mösseberg. De delar av socknen som ligger söder om berget sluttar svagt mot söder. De västra delarna av socknen utgörs av en platå som i väster avslutas med en brant sluttning. I Gökhem socken är idag 21 gånggrifter kända. En plats för en borttagen gånggrift, Gökhem Raä nr 94:1,

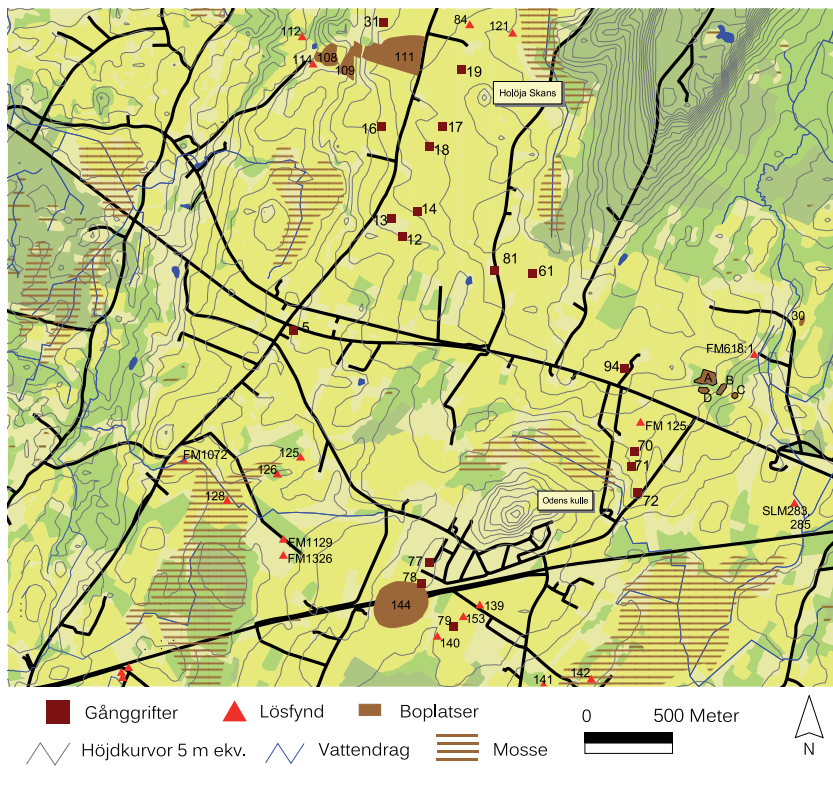
Figur 4.18. Mössebergsområdet med gånggrifter och fyndplatser markerade.

Det arkeologiska materialet

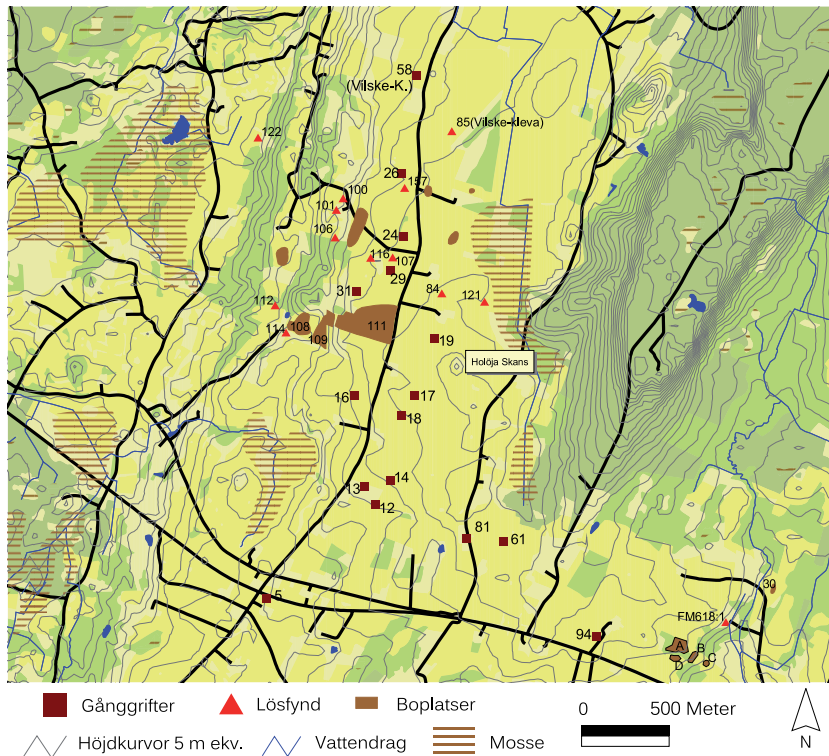
undersöktes 2001 med mycket gott resultat, då det visade sig att en stor del av begravningarna i kammarens botten inte skadats i samband med borttagandet av kammarhällar och gånghällar, ej heller av den efterföljande plöjningen (Axelsson 2000, Axelsson & Sjögren 2001).

Figur 4.19 Neolitiska lämningar i Gökhem socken (karta 1 av 3).

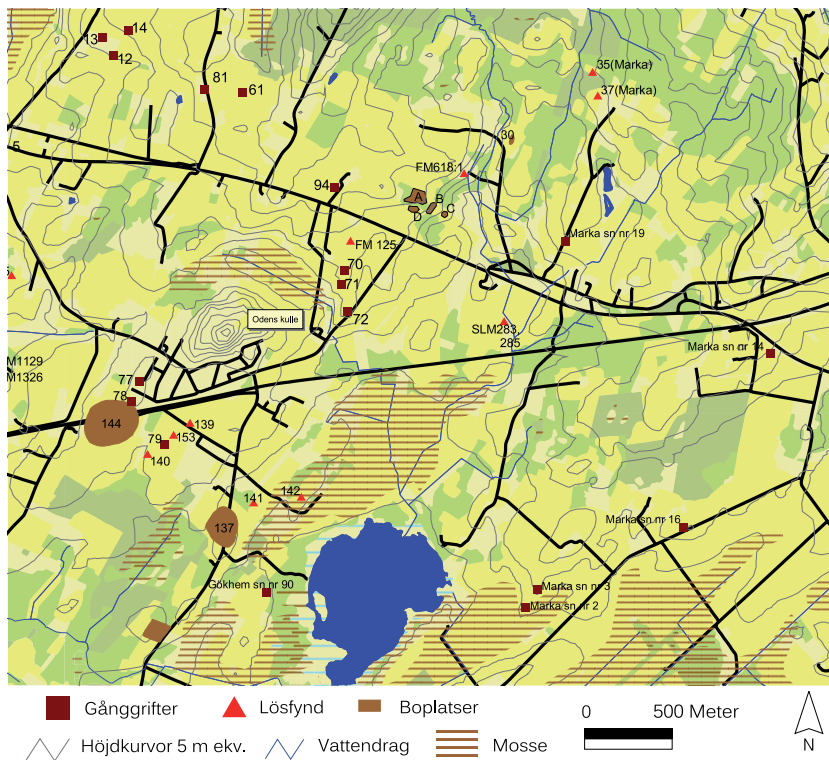
I Gökhem socken har ett flertal neolitiska boplatser och lösfynd påträffats. Av de lösfynd och boplatser som påträffats kring gånggrifterna i Gökhem kan de allra flesta (27 st.) endast tidfästas till neolitikum.

Figur 4.20 Neolitiska lämningar i Gökhem socken (karta 2 av 3).

Den största mängden föremål som hamnar i den här kategorin utgörs av avslag. En stor andel av fynden (11 st.) är senneolitiska. Det finns i materialet åtta poster som kan tidfästas till TRB. Tre poster kan tidfästas till mellaneneolitikum allmänt och en till SYK.

Figur 4.21 Neolitiska lämningar i Gökhem socken (karta 3 av 3).

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning	Datering	Inv nr
Gökhem	L	84	Avslag	Flinta			N	
Gökhem	Bpl	95	Avslag	Flinta	10		N	
Gökhem	Bpl	96	Avslag	Flinta	15		N	
Gökhem	Bpl	99	Avslag	Flinta	30	varav 2 st. brända	N	
Gökhem	L	100	Spets	Flinta	1	Urnupen bas	SN	
Gökhem	L	101	Spets	Flinta	1		N	
Gökhem	L	101	Avslag	Flinta	6	varav ett är slipat	N	
Gökhem	Bpl	104	Avslag	Flinta	18		N	
Gökhem	L	106	Avslag	Flinta	4		N	
Gökhem	L	106	Skära	Flinta	1	Fragment	SN	
Gökhem	L	107	Avslag	Flinta	2		N	
Gökhem	Bpl	108	Spets	Flinta	1	Hjärtformig med tånge	SN	
Gökhem	Bpl	108	Avslag	Flinta	40		N	
Gökhem	Bpl	108	Övrigt slagen flinta	Flinta	65		N	
Gökhem	Bpl	109	Avslag	Flinta	10	Slipade	N	
Gökhem	Bpl	109	Avslag	Flinta	250	samt brända ben		

forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning	Datering	Inv nr
Gökhem	Bpl	109	Skära	Flinta	1	Fragment	SN	
Gökhem	Bpl	109	Skrapa	Flinta	1		N	
Gökhem	Bpl	109	spets	Flinta	2	Fragment	N	
Gökhem	Bpl	111	Avslag	Flinta	>750	samt fragment av yxor och brända ben	N	
Gökhem	L	112	Avslag	Flinta	6		N	
Gökhem	L	114	Avslag	Flinta	4	samt fragment av skära och två skrapor	SN	
Gökhem	L	116	Skrapa	Flinta	1		N	
Gökhem	L	121	Spån	Flinta	1		N	
Gökhem	L	121	Avslag	Flinta	Rikligt		N	
Gökhem	L	122	Skafthålsyxa	Bergart	1		SN	
Gökhem	L	125	Tjocknackig yxa	Flinta	1		MN	
Gökhem	L	126	Skrapa	Flinta	1		N	
Gökhem	L	128	Dolk	Flinta	1		SN	

forts. →

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning	Datering	Inv nr
Gökhem	Bpl	137	Tvärpil	Flinta	1	samt ett flertal avslag, skrapor m.m.	TRB	
Gökhem	L	139	Skafthålsyxa	Bergart	1		SN	
Gökhem	L	139	Håleggad yxa	Flinta	2		SYK	
Gökhem	L	140	Yxa	Flinta	1	Bränd	N	
Gökhem	L	140	Skafthålsyxa	Bergart	1	Två hål	SN	
Gökhem	L	141	Tjocknackig yxa	Flinta	1	Ej slipade smalsidor	MN	
Gökhem	L	142	Mejsel	Flinta	1		MN	
Gökhem	Bpl	144	Avslag	Flinta	65	samt kruk-skärvor	N	
Gökhem	L	153	Skafthålsyxa	Bergart	1		SN	
Gökhem	L	157	Avslag	Flinta	2	varav ett är slipat	N	
Gökhem	L		Spetsnackig yxa	Flinta	1		TRB	FM 618:1
Gökhem	L		Tunnackig yxa	Flinta	1		TRB	SLM 283,285

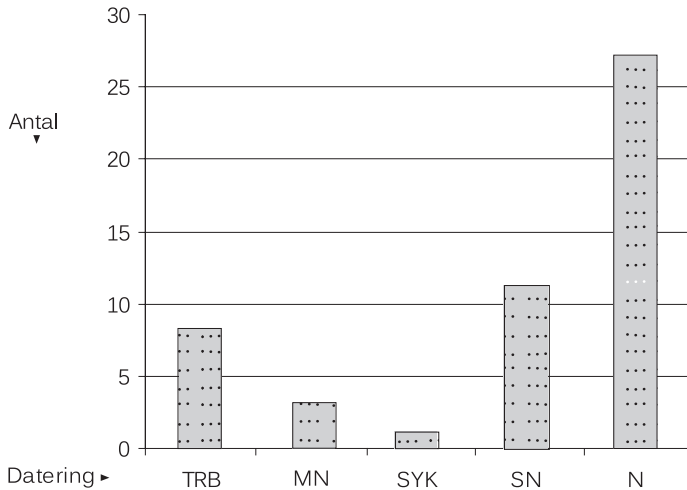
forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning	Datering	Inv nr
Gökhem	L		Spetsnackig yxa	Flinta	1		TRB	FM 1072
Gökhem	L		Tunnackig yxa	Flinta	1		TRB	FM 1129
Gökhem	L		Tunnackig yxa	Flinta	1		TRB	FM 1326
Gökhem	L		Tunnackig mejsel	Flinta	1		TRB	FM 125
Marka	Bpl	30	Tunnackig yxa	Flinta	1	samt diverse "flint-saker"	TRB	
Marka	L	35	Avslag	Flinta			N	
Marka	L	37	Avslag	Flinta			N	
Vilske-Kleva	L	85	Skafthåls-yxa	Grönsten	1		SN	

Tabell 4.11 Neolitiska lämningar och fynd i Gökhem socken.

I Gökhem är det så att de flesta boplatser och fyndplatser ligger avsides i förhållande till gånggrifterna. I de fall det gjorts fynd i närheten av gånggrifterna rör det sig om fynd från senare delar av neolitikum.

Figur 4.22 Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Gökhem.

Vilske-Kleva

I Vilske-Kleva socken, norr om Gökhem socken, finns endast en gånggrift. I gånggriftens närhet finns ett lösfynd registrerat, en skafthålsyx.

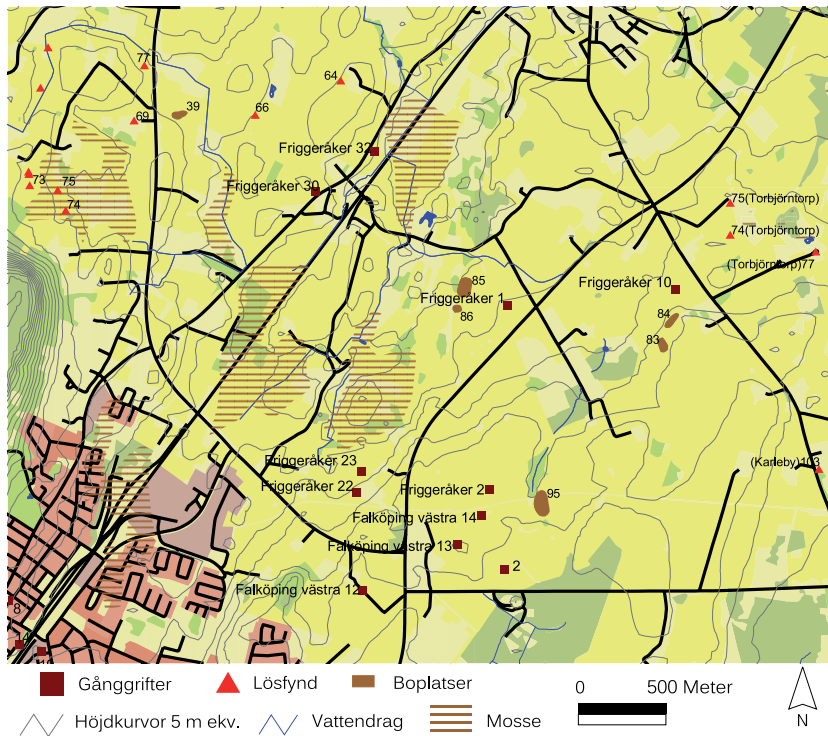
Falköping stad och Falköping västra

Inom socknarna Falköping stad och Falköping västra finns idag 24 gånggrifter men inga lägesbestämda lösfynd eller boplatser registrerade.

Friggeråker

Friggeråker socken ligger öster om Mösseberg, norr om Falköping. Området är närmast att karaktärisera som en platå som genomkorsas av ett flertal höjdryggar. I socknen finns sju gånggrifter. Inom området där gånggrifterna ligger har ett mindre antal fynd av boplatser och lösfynd gjorts. De flesta (12 st.) kan endast tidfästas till neolitikum och utgörs vanligtvis av avslag. Inom området

Figur 4.23 Neolitiska lämningar i Friggeråker socken.

finns inga platser som kan dateras till TRB. En plats kan föras till mellan-neolitikum, övriga sex platser kan kopplas till GRK (2 st.), SYK (2 st.) och senneolitikum (2 st.).

De boplatser som finns i Friggeråker socken kan inte tidfästas närmare än till neolitikum och kan således ha etablerats efter det att gånggrifterna var i bruk.

138

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Date-ring	Anmärkning
Friggeråker	Bpl	39	Avslag	Flinta	10	N	
Friggeråker	L	66	Avslag	Flinta	1	N	
Friggeråker	L	69	Tjock-nackig yxa	Flinta	1	MN	
Friggeråker	L	69	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Friggeråker	L	69	Skära	Flinta	1	SN	
Friggeråker	L	73	Avslag	Flinta	2	N	
Friggeråker	L	73	Yxa	Grönsten	1	N	
Friggeråker	L	74	Tjock-nackig yxa	Flinta	1	SYK	Håleggad
Friggeråker	L	75	Skära	Flinta	1	SN	
Friggeråker	Bpl	83	Avslag	Flinta	20	N	
Friggeråker	Bpl	84	Avslag	Flinta	15	N	
Friggeråker	Bpl	85	Avslag	Flinta	25	N	
Friggeråker	Bpl	86	Avslag	Flinta	15	N	

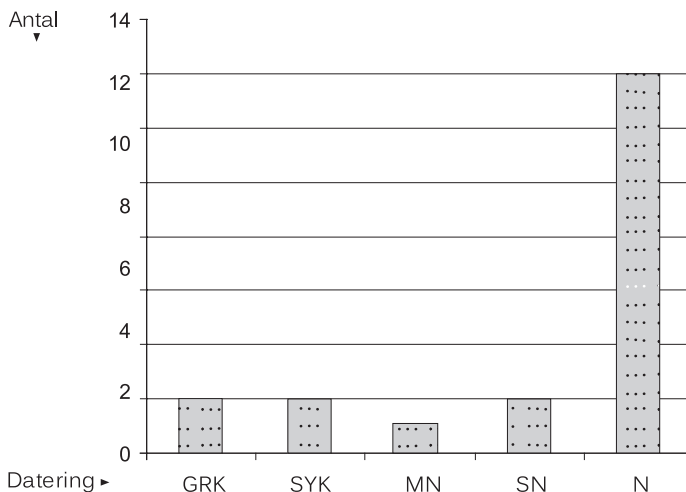
forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Date-ring	Anmärkning
Friggeråker	Bpl	95	Avslag	Flinta	23	N	
Karleby	L	103	Yxa	Bergart	1	N	
Torbjörntorp	L	74	Yxa	Flinta	1	N	
Torbjörntorp	L	75	Spån-skrapa	Flinta	1	GRK	
Torbjörntorp	L	75	Spets	Flinta	1	GRK	Spånpil
Torbjörntorp	L	77	Yxa	Grön-sten	1	N	Invid yxan syntes (på ett spadtags djup) 3 st. kalkstens-hällar stå i rad.

139

Tabell 4.12 Neolitiska lämningar och fynd i Friggeråker socken.

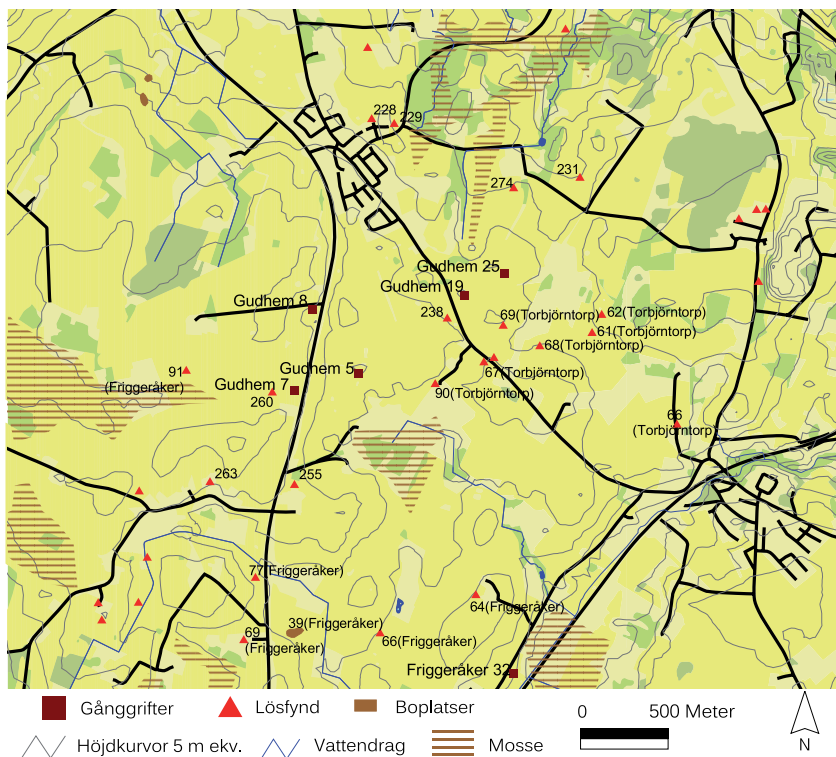

Figur 4.24 Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Friggeråker.

Gudhem

Gudhem socken ligger nordöst om Mösseberg, norr om Friggeråker socken. Terrängen utgörs av en platå med små höjdryggar och ett antal sänkor. I socknen finns fem gånggrifter. Inom det område där gånggrifterna ligger har ett flertal neolitiska boplatser och lösfynd gjorts.

Figur 4.25. Neolitiska lämningar i Gudhem.

Det arkeologiska materialet

De flesta (12 st.) av dessa kan endast dateras till neolitikum. Tre av platserna kan kopplas till TRB. Två platser kan endast hänföras till mellanneolitikum. Sju platser tillhör SYK och två senneolitikum. Uppgifterna om lösfynd och boplatser är hämtade från FMIS, och har i vissa fall ett antal svagheter. Exempelvis har Torbjörntorp Raä nr 67 inte klassificerats som en boplatz trots att det utifrån mängden fynd är högst osannolikt att det rör sig om ett lösfynd.

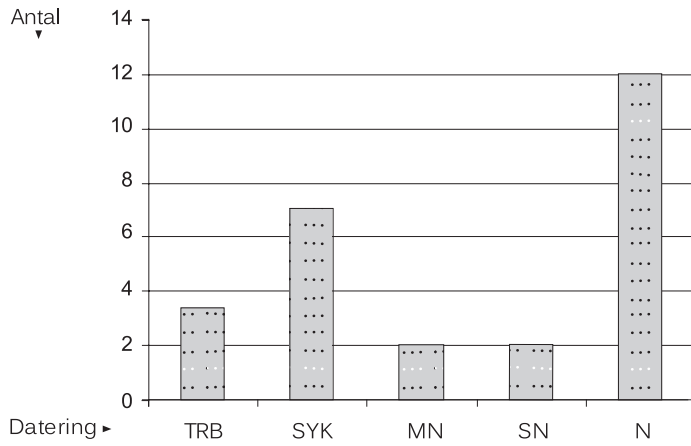
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Friggeråker	Bpl	39	Avslag	Flinta	10	N	
Friggeråker	L	64	Avslag	Flinta	1	N	
Friggeråker	L	65	Avslag	Flinta	2	N	
Friggeråker	L	65	Spets	Flinta	1	N	
Friggeråker	L	66	Avslag	Flinta	1	N	
Friggeråker	L	69	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Friggeråker	L	69	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Friggeråker	L	69	Skära	Flinta	1	SN	
Friggeråker	L	77	Håleggad yxa	Bergart	1	SYK	samt 2 st. bennålar (Falbygdens museum inv. nr 1895) och ett skifferhänge
Friggeråker	L	91	Slipsten	Bergart	1	N	Lårbenformad
Gudhem	L	228	Avslag	Flinta	?	N	

forts. →

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Gudhem	L	229	Yxa	Bergart	1	N	Liten och vacker
Gudhem	L	231	Dolk	Flinta	1	SN	
Gudhem	L	238	Tjocknackig yxa	Flinta	1	SYK	Håleggad
Gudhem	L	255	Tjocknackig yxa	Flinta	1	SYK	Håleggad
Gudhem	L	260	Yxa	Flinta	1	TRB	Spetsoval
Gudhem	L	263	Båtyxa	Bergart	1	SYK	
Gudhem	L	274	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	samt dubbel eggad yxa, grav?
Torbjörntorp	L	90	Avslag	Flinta	4	N	
Torbjörntorp	L	61	Tjocknackig yxa	Flinta	1	SYK	Håleggad
Torbjörntorp	L	62	Tjocknackig yxa	Grönsten	1	MN	
Torbjörntorp	L	66	Spetsnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Torbjörntorp	L	67	Yxa	Bergart	1	N	
Torbjörntorp	L	67	Flintstycken	Flinta	15	N	Ej bearbetade, boplats?
Torbjörntorp	L	68	Tunnackig yxa	Bergart	1	TRB	
Torbjörntorp	L	69	Skafthålsyxa	Bergart	1	SN	

Tabell 4.13. Neolitiska lämningar och fynd i Gudhem.

Det arkeologiska materialet

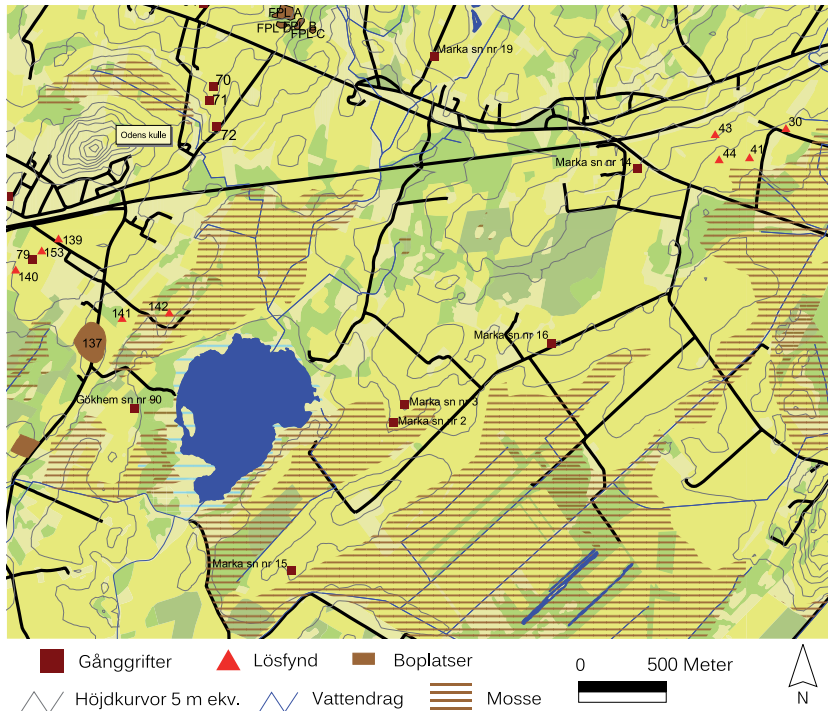

Figur 4.26 Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Gudhem.

Marka

Marka socken ligger söder om Mösseberg och sluttar svagt mot söder. I socknen finns sex gånggrifter. Inom gånggrifternas utbredningsområde har ett flertal fynd av neolitiska boplatser och lösfynd gjorts. De flesta (7 st.) kan endast tidfästas till neolitikum. Två av platserna kan dateras till TRB. Två platser kan hänföras till mellanneolitikum och en plats tillhör SYK. Övriga fem platser är senneolitiska.

Figur 4.27. Neolitiska lämningar i Marka socken.

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning	GuNr
Gökhem	Bpl	137	Avslag	Flinta	200	SN	samt två flintskäror, ca fem skrapor, tre skivskrapor, tre spånskrapor, ca 10 flintspån, några avslag med retusch och några brända, en kärna.	
Gökhem	Bpl	137	Spets	Flinta	1	TRB	Tvärpil	
Gökhem	L	139	Skaft-håls-yxa	Berg-art	1	SN		
Gökhem	L	139	Håleggad yxa	Flinta	2	SYK		
Gökhem	L	140	Yxa	Flinta	1	N	Bränd	
Gökhem	L	140	Skaft-håls-yxa	Berg-art	1	SN	Två hål	
Gökhem	L	141	Tjock-nackig yxa	Flinta	1	MN	Ej slipade smalsidor	
Gökhem	L	142	Mejsel	Flinta	1	MN		
Gökhem	L	153	Skaft-håls-yxa	Berg-art	1	SN		
Gökhem	Bpl		Avslag	Flinta		TRB		A

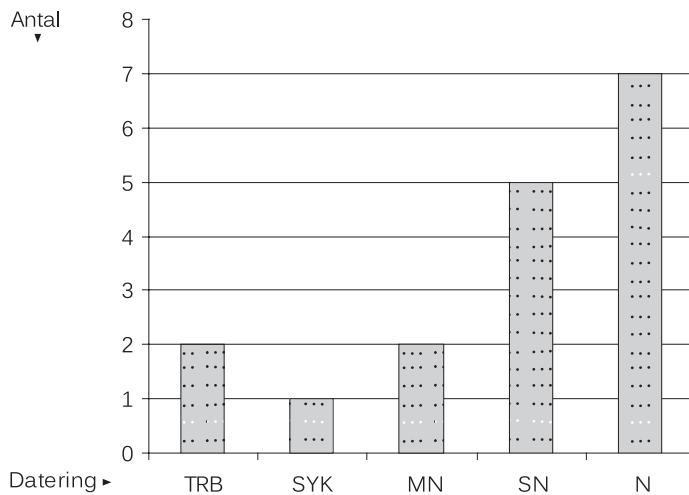
forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning	GuNr
Gökhem	Bpl		Avslag	Flinta		N	odat	B
Gökhem	Bpl		Avslag	Flinta		N	odat	C
Gökhem	Bpl		Avslag	Flinta		N	N	D
Marka	L	41	Avslag	Flinta	?	N		
Marka	L	43	Skära	Flinta	1	SN		
Marka	L	44	Avslag	Flinta	?	N		
Falköping västra	L	30	Avslag	Flinta	?	N		

146

Tabell 4.14. Neolitiska lämningar och fynd i Marka socken.

Figur 4.27. Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Marka socken.

Det arkeologiska materialet

Mössebergsområdet – sammanfattning

Inom analysområdet finns en relativt stor mängd neolitiska lämningar. Materialet är dock till stora delar inte möjligt att tidfästa närmare än till neolitikum, vilket är en brist som försvårar en detaljerad analys av de rumsliga relationerna mellan gånggrifter och boplatser/lösfynd.

I områdets västra del, som utgörs av norra delen av Gökhem socken och Vilske-Kleva socken, förekommer boplatser endast ett par hundra meter från närmaste gånggrift. Dessa har emellertid inte varit möjliga att tidfästa närmare än till neolitikum.

I områdets södra delar, som utgörs av socknarna Gökhem och Marika, råder ett liknande förhållande. De fyndplatser och boplatser som varit möjliga att datera till trattbägartid ligger samtliga på större avstånd från gånggrifterna.

I områdets sydöstra del, som utgörs av socknarna Falköpings stad och Falköping västra, finns i stort sett inga uppgifter om neolitiska fynd. Det finns dock uppgifter om att fynd gjorts på ägorna till en del av de gårdar som ligger inom dessa socknar, vilket gör det sannolikt att anta att den bild som gäller för områdets västra och södra delar också går att överföra till socknarna Falköping stad och Falköping västra.

I områdets nordöstra del, som utgörs av socknarna Friggeråker och Gudhem är situationen delvis densamma som i öster och söder.

I vissa delar av analysområdet kan avsaknaden av boplatser och lösfynd förklaras av typen av markslag. Andra tänkbara förklaringar är att gånggrifterna i sig medför en ökad medvetenhet hos brukare och samlare, vilket medför att fler fynd hittas i samma områden som gånggrifterna, eftersom det är där man letat/letar.

Ett genomgående drag förefaller vara att det saknas fynd i gånggrifternas omedelbara närhet. De fynd som påträffats närmast gånggrifterna är inte från trattbägartid utan från senare perioder.

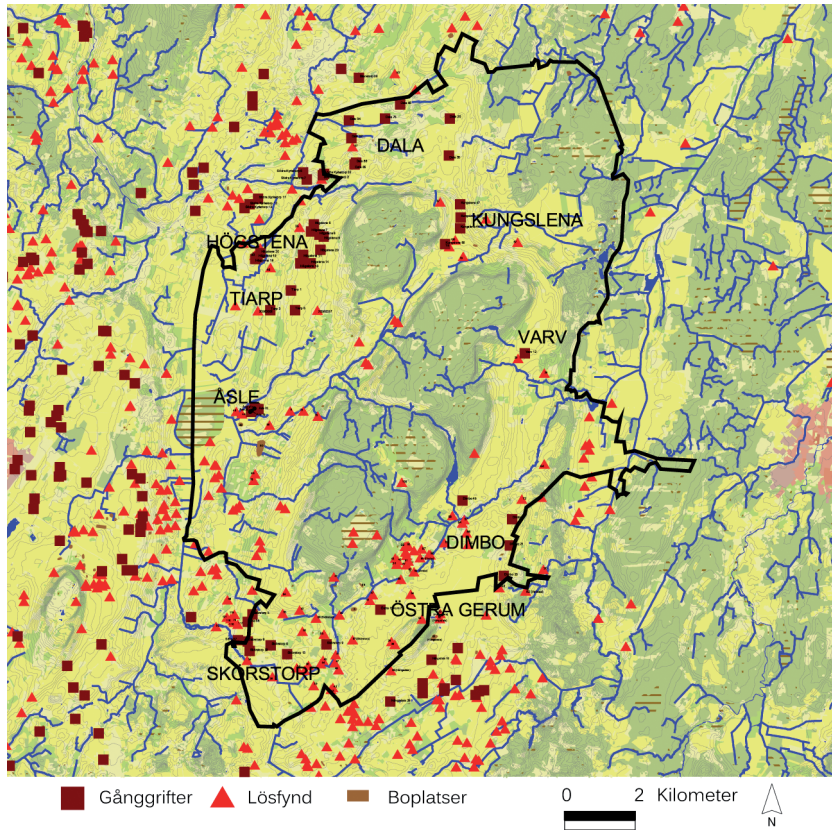
148

Slutsatsen är således att gånggrifterna sällan har några boplatser eller fyndplatser i sin omedelbara närhet, men att det inom en radie av ca 500–1000 meter ofta finns både boplatser och lösfynd. I de fall det varit möjligt att tidfästa boplatserna och lösfynden kan man också sluta sig till att de lämningar som ligger närmast inte är från trattbägartid utan från senare perioder. Bilden av ett landskap som är uppdelat mellan gånggrifter och boplatser förefaller således föreligga även inom Mössebergsområdet (jmf Sjögren 2003).

Varvsberget

I området "Varvsberget" ingår nio socknar: Dala, Dimbo, Högstena, Kungslena, Skörstorp, Tiarp, Varv, Åsle och Östra Gerum. Inom området finns 40 gånggrifter.

Figur 4.28. Varvsbergsområdet med gånggrifter och fyndplatser markerade.

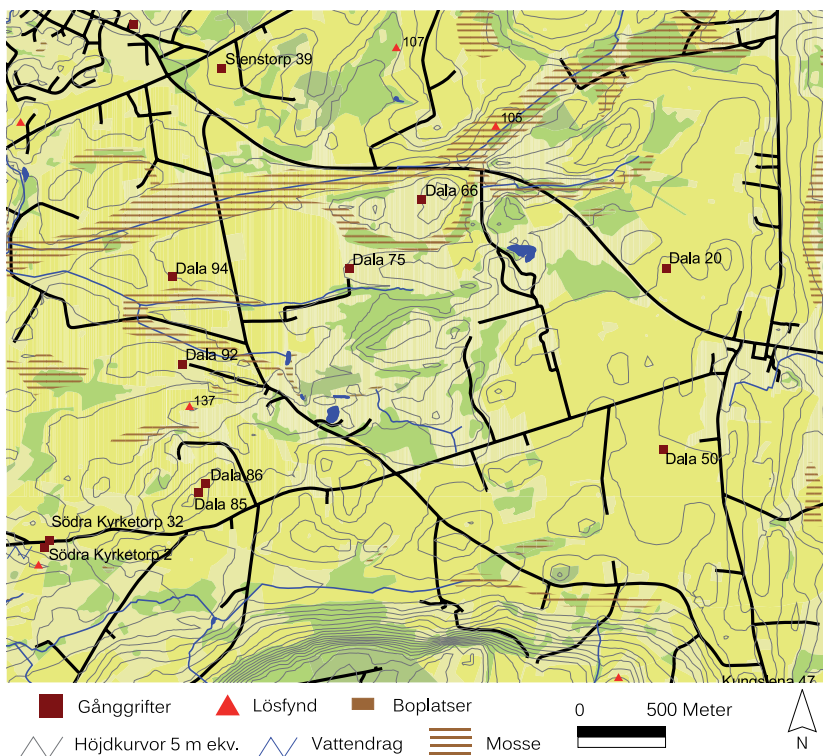

Dala

I Dala socken är åtta gånggrifter kända. I närheten av gånggrifterna i Dala socken har endast ett fåtal lösfynd gjorts. Fynden utgörs av yxor av okänd typ som är funna på tre olika platser.

Figur 4.29. Neolitiska lämningar i Dala socken.

150

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning
Borgunda	L	105	Yxa	Flinta	1	
Borgunda	L	107	Yxa	Flinta	1	
Dala	L	137	Kärna	Flinta	1	samt avslag

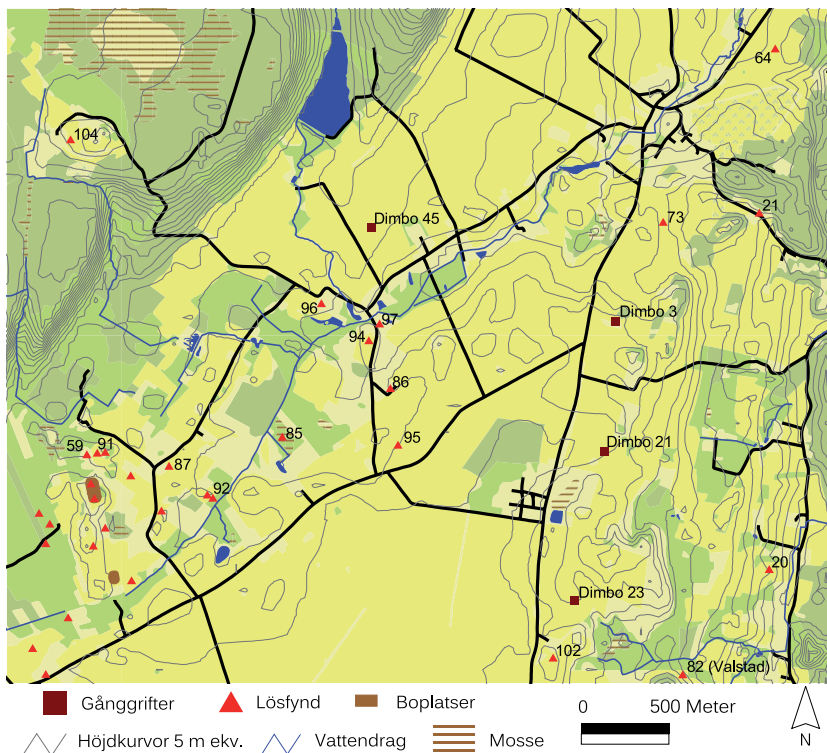
Tabell 4.15. Neolitiska lämningar i Dala socken.

Dimbo

Dimbo socken ligger öster om Gerumsberget. I socknen är fyra gånggrifter kända. I gånggrifternas närhet har i stort sett inga lösfynd påträffats. Däremot har ett flertal lösfynd återfunnits ca 900–1400 meter väster om gånggrifterna. De flesta av dessa kan dock endast tidfästas till neolitikum. I övrigt fördelar de sig tämligen jämnt över mellanneolitikum och senneolitikum.

Uppgifterna om lösfynd och boplatser är hämtade från FMIS, och har i vissa fall några svagheter. Exempelvis har Dimbo Raä nr 91 och 93 inte klassificerats som en boplatz trots att det utifrån mängden fynd är högst osannolikt att det rör sig om ett lösfynd.

Figur 4.30 Neolitiska lämningar i Dimbo socken.

152

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Dimbo	L	64	Spetsnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Dimbo	L	73	Yxa	Grönsten	1	N	

forts. →

Det arkeologiska materialet

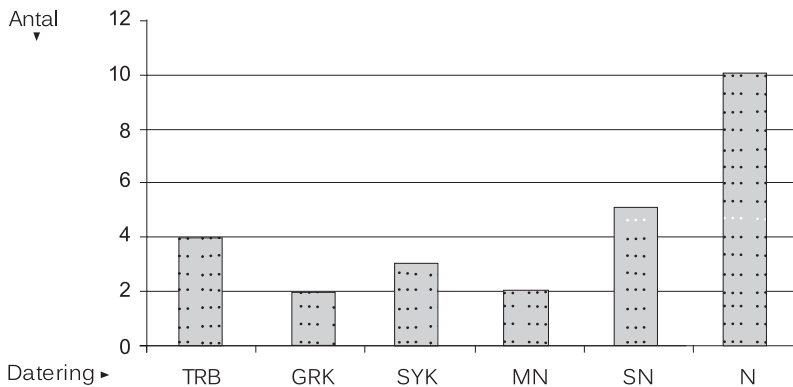
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Dimbo	L	85	Yxa	Grönsten	1	N	Vid torvbrytning
Dimbo	L	86	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Dimbo	L	87	Yxa	Flinta	1	N	
Dimbo	L	88	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Dimbo	L	89	Yxa	Flinta	1	N	ej slipad
Dimbo	L	91	Avslag	Flinta	Mas-sor	N	Bra boplatsläge, boplat?
Dimbo	L	92	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Dimbo	L	93	Spets	Flinta	1	GRK	Spånpil
Dimbo	L	93	Avslag	Flinta	20	N	Boplat?
Dimbo	L	94	Yxa	Flinta	1	N	
Dimbo	L	95	Avslag	Flinta	1	N	Fler avslag har tidigare hittats i åkern
Dimbo	L	96	Mejsel	Flinta	1	SYK	Håleggad
Dimbo	L	96	Dolk	Flinta	1	SN	Dolk?
Dimbo	L	96	Skafthålsyxa	bergart	1	SN	
Dimbo	L	96	Avslag	Flinta	3	N	
Dimbo	L	97	Tunnackig yxa	Sten	1	TRB	
Dimbo	L	97	Skära	Flinta	1	SN	
Dimbo	L	97	Dolk	Flinta	1	SN	

forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Dimbo	L	102	Avslag	Flinta	1	N	
Dimbo	L	104		Flinta	1		
Ottravad	L	20	Tunnackig yxa	Sandsten	1	TRB	
Ottravad	L	21	Tjockackig yxa	Flinta	1	MN	
Valstad	L	82	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Östra Gerum	L	59	Dolk	Flinta	1	SN	
Östra Gerum	L	59	spets	Flinta	1	GRK	Spånpil

Tabell 4.16 Neolitiska lämningar från Dimbo socken.

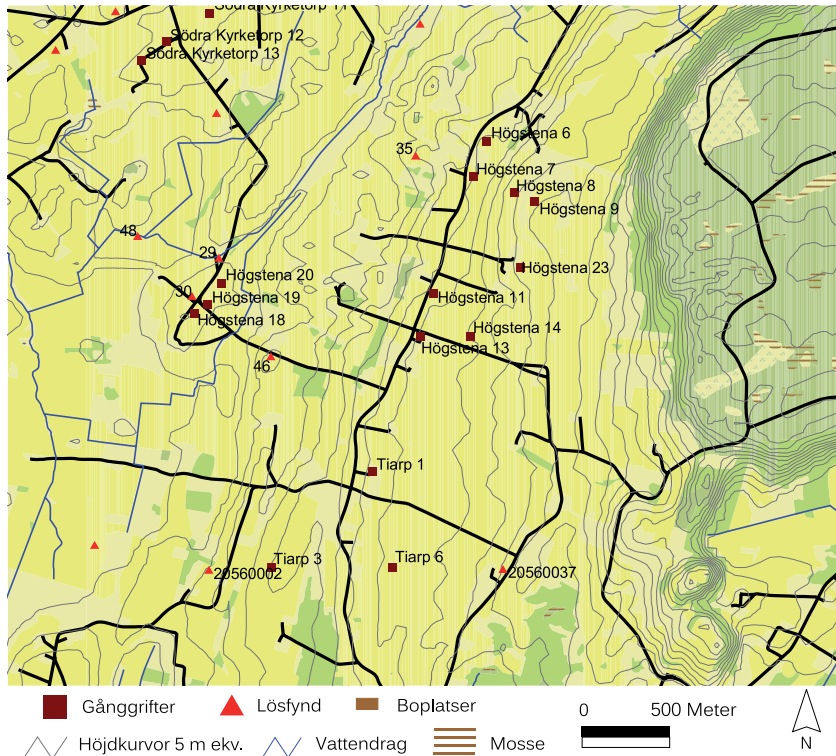
Figur 4.31. Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Dimbo.

Det arkeologiska materialet

Högstena

I Högstena socken är elva gånggrifter kända. I närheten till gånggrifterna har endast ett fåtal lösfynd påträffats, och de kan endast kopplas till neolitikum.

Figur 4.32 Neolitiska lämningar och fyndplatser i Högstena socken.

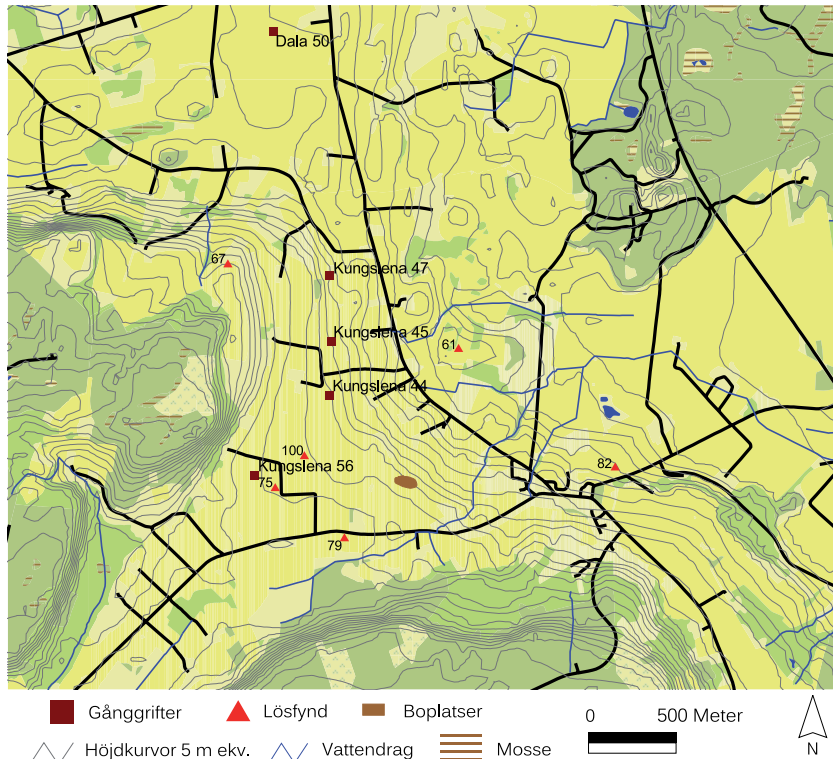
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Date-ring	An-märk-ning
Högstena	L	29	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Högstena	L	29	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Högstena	L	30	Avslag	Flinta	1	N	
Högstena	L	35	Avslag	Flinta	1	N	
Högstena	L	46	Avslag	Flinta	1	N	Bränd
Högstena	L	48	Yxa	Flinta	1	N	
Tiarp	L	2	Yxa	Bergart	1	N	Ämne till yxa delvis slipat
Tiarp	L	37	Mejsel	Flinta	1	N	

Tabell 4.17 Neolitiska lämningar i Högstena socken.

Kungslena

I Kungslena socken är fyra gånggrifter kända. I närheten av gånggrifterna har ett fåtal fynd av flinta påträffats, som dock endast kan kopplas till neolitikum.

Figur 4.33 Neolitiska lämningar i Kungslena socken.

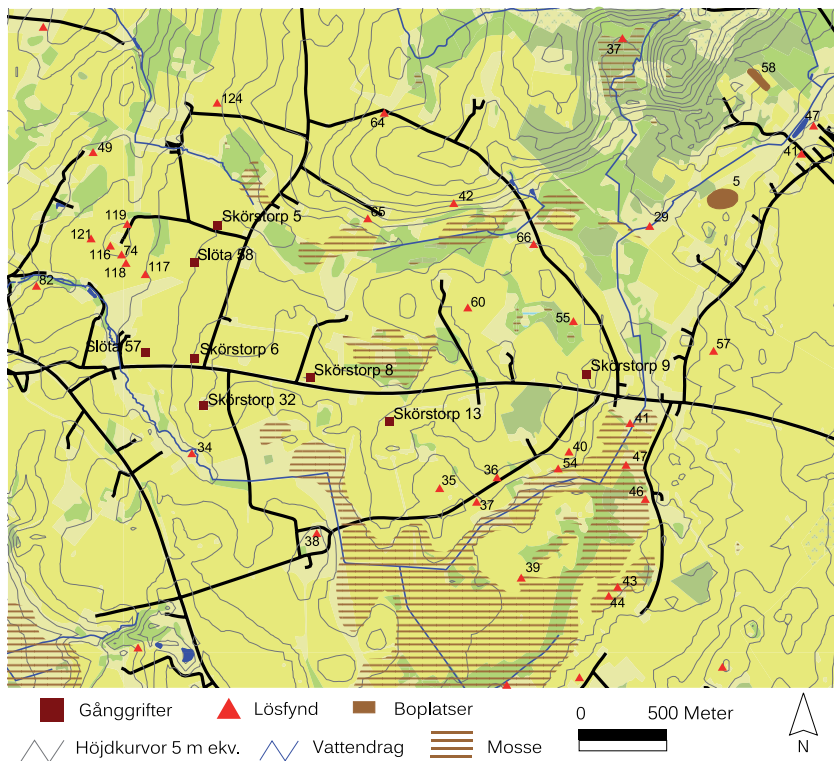
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning
Kungslena	Lösfynd	61	Avslag	Flinta	1	
Kungslena	Lösfynd	67	Avslag	Flinta	1	Retusch
Kungslena	Lösfynd	75	Yxa	Bergart	1	
Kungslena	Lösfynd	79	Yxa	Flinta	1	
Kungslena	Lösfynd	82	Skrapa	Flinta	1	Spånskrapa, bränd
Kungslena	Lösfynd	100	Yxa	Flinta	1	

Tabell 4.18 Neolitiska lämningar i Kungslena socken.

Skörstorp

Skörstorp socken ligger söder om Gerumsberget och utgörs av varierande terräng med en mängd mindre höjdryggar och sänkor. I socknen är sex gånggrifter kända. Inom det område gånggrifterna finns har ett flertal (41 st.) neolitiska lösfynd påträffats. Dessvärre kan det stora flertalet (26 st.) av dessa endast hänföras till neolitikum i allmänhet. Uppgifterna om lösfynd och boplatser är hämtade från FMIS, och har i vissa fall några svagheter. Exempelvis har Skörstorp Raä nr 44 inte klassificerats som en boplatz trots att det utifrån mängden fynd är högst osannolikt att det rör sig om ett lösfynd. Ett annat alternativ är att det rör sig om ett depåfynd med tanke på fyndomständigheterna. Möjligen är det så att även Skörstorp Raä nr 47 utifrån fyndomständigheterna skall tolkas som ett depåfynd.

Figur 4.34 Neolitiska lämningar i Skörstorp socken.

159

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Skörstorp	L	34	Yxa	Grönsten	1	TRB	Spetsoval form
Skörstorp	L	35	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	

forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Skörstorp	L	36	Yxa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	37	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Skörstorp	L	38	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Skörstorp	L	39	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Skörstorp	L	40	Spets	Flinta	1	GRK	Tånge, trekantigt tvärsnitt
Skörstorp	L	40	Skrapa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	40	Avslag	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	41	Skrapa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	42	Yxa	Grön- sten	1	N	
Skörstorp	L	43	Mejsel	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	44	Yxa	Flinta	1	N	41 cm, funnen vid nedgrävning av stenblock intill kärr
Skörstorp	L	44	Avslag	Flinta	mas- sor	N	Hittade vid nedgrävning av stenblock intill kärr Boplats? Depå?
Skörstorp	L	46	Yxa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	47	Tjock- nackig yxa	Flinta	1	MN	I mosse Depå?
Skörstorp	L	54	Yxa	Sten	1	N	

forts. →

 Det arkeologiska materialet

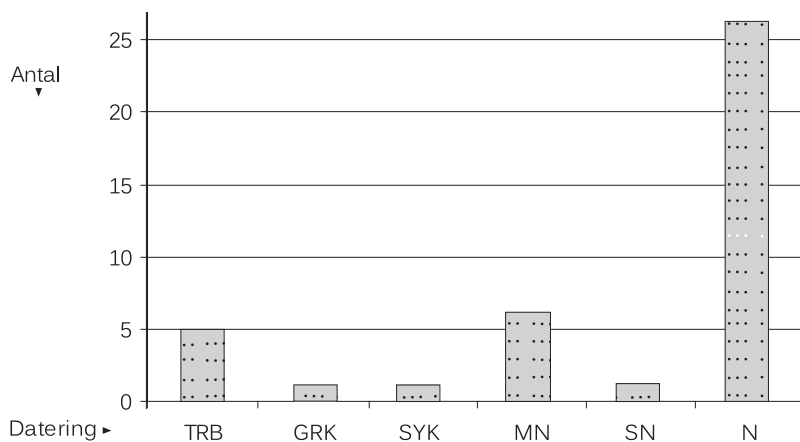
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Skörstorp	L	55	Yxa	Flinta	1	N	Ej slipad
Skörstorp	L	57	Yxa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	60	Yxa	Flinta	1	TRB	Tunnbladig
Skörstorp	L	64	Yxa	Bergart	1	N	
Skörstorp	L	65	Yxa	Flinta	1	N	Ej slipad
Skörstorp	L	66	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Slöta	L	116	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Slöta	L	117	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Slöta	L	118	Yxa	Flinta	1	N	
Slöta	L	118	Tjocknackig yxa	Diabas	1	MN	
Slöta	L	118	Avslag	Flinta	3	N	
Slöta	L	119	Tjocknackig yxa	flinta	1	MN	
Slöta	L	121	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Slöta	L	124	Knacksten	Bergart	1	N	
Slöta	L	49	Yxa	Flinta	1	N	
Slöta	L	74	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Slöta	L	82	yxa	Flinta	2	N	

forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Östra Gerum	L	29	yxa	Grönsten	1	N	
Östra Gerum	L	37	Tunnackig yxa	Flinta	2	TRB	
Östra Gerum	L	47	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Östra Gerum	L	47	Skaft-hålsyxa	Bergart	1	SN	
Östra Gerum	Bpl	5	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	Samt avslag och knackstenar
Östra Gerum	Bpl	58	Avslag	Flinta	45	N	

Tabell 4.19 Neolitiska lämningar i Skörstorp socken.

Figur 4.35 Kronologisk fördelning av lämningar i Skörstorp socken.

Det arkeologiska materialet

Tiarp

I Tiarp socken finns tre gånggrifter. I närheten av dessa har två lösfynd påträffats, som inte kan tidfästas närmare än till neolitikum.

Varv

I närheten av gånggriften i Varv socken har endast två lösfynd påträffats.

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Anmärkning
Varv	L	26	Tjocknackig yxa	Flinta	1	
Varv	L	39	Avslag	Flinta	2	

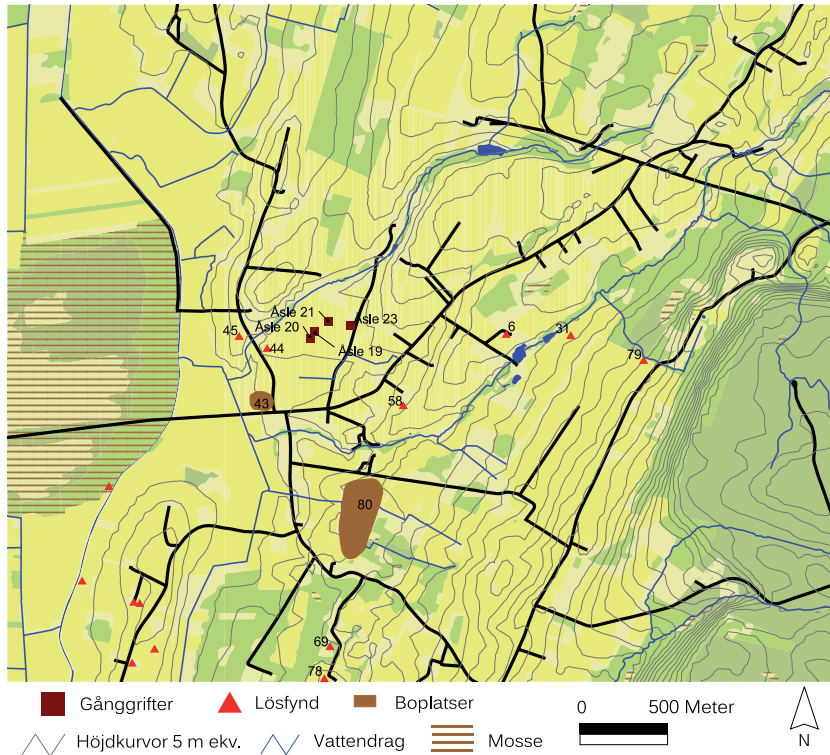
163

Tabell 4.20 Neolitiska lämningar i Varv socken.

Åsle

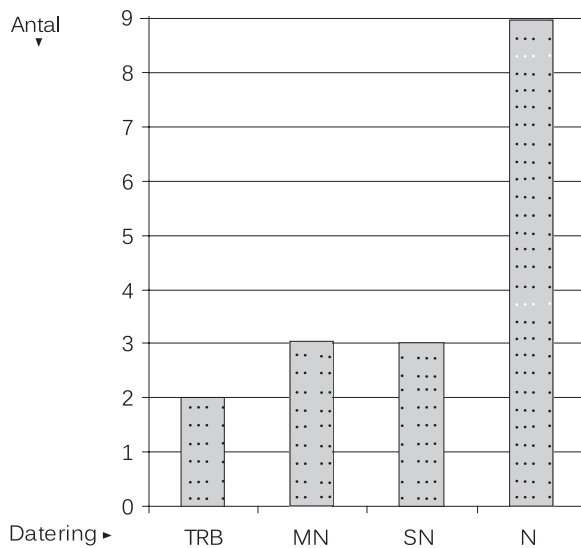
I Åsle socken är sex gånggrifter kända. Av dessa har två borttagits (raå nr. 33 och 34). I närheten av gånggrifterna har ett fåtal fynd påträffats. Det stora flertalet av dessa kan endast tidfästas till neolitikum.

Figur 4.36 Neolitiska lämningar i Åsle socken.

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Åsle	L	6	Spets	Bergart	1	N	
Åsle	L	6	Spets	Flinta	1	N	
Åsle	L	6	Dolk	Flinta	2	SN	
Åsle	L	6	Yxa	Flinta	2	N	Ämne till yxa
Åsle	L	31	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Åsle	Bpl	43	Avslag	Flinta	2	N	samt ett spån
Åsle	L	44	Avslag	Flinta	2	N	
Åsle	L	45	Avslag	Flinta	1	N	
Åsle	L	58	Skrapa	Flinta	1	N	samt flintflis
Åsle	L	69	Tjocknackig yxa	Grönsten	1	MN	I kanten av mosse
Åsle	L	78	Skafthålsyxa	Bergart	1	SN	
Åsle	L	79	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	Del av yxa
Åsle	L	80	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Åsle	L	80	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Åsle	L	80	Dolk	Flinta	1	SN	
Åsle	L	80	Yxa	Flinta	1	N	Fragment
Åsle	L	80	Avslag	Flinta		N	

Tabell 4.21 Neolitiska lämningar i Åsle socken.

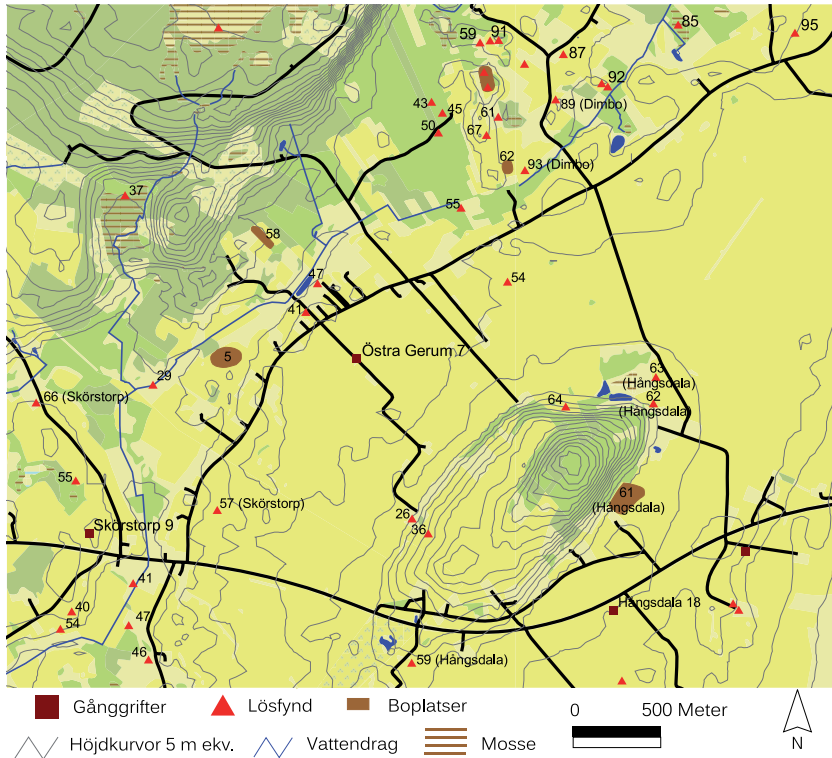

Figur 4.37 Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Åsle.

Östra Gerum

I Östra Gerum socken är en gånggrift känd. I området har ett trettio-tal fynd påträffats. Majoriteten av dessa kan endast kopplas till neolitikum, medan övriga fördelar sig jämnt från TRB till SN.

Figur 4.38 Neolitiska lämningar i Östra Gerum socken.

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Dimbo	L	89	Yxa	Flinta	1	N	Ej slipad
Dimbo	L	93	Spets	Flinta	1	GRK	Spånpil
Dimbo	L	93	Avslag	Flinta	20	N	Boplats?
Hångsdala	L	59	Yxa	Grönsten	1	N	
Hångsdala	Bpl	61	Avslag	Flinta	Fler-tal	N	
Hångsdala	L	62	Yxa	Bergart	1	N	Slipad
Hångsdala	L	63	Yxa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	40	Spets	Flinta	1	GRK	Tånge, trekantigt tvärsnitt
Skörstorp	L	40	Skrapa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	40	Avslag	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	41	Skrapa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	46	Yxa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	47	Tjock-nackig yxa	Flinta	1	MN	I mosse
Skörstorp	L	54	Yxa	Sten	1	N	
Skörstorp	L	55	Yxa	Flinta	1	N	Ej slipad
Skörstorp	L	57	Yxa	Flinta	1	N	
Skörstorp	L	66	Tjock-nackig yxa	Flinta	1	MN	

forts. →

 Det arkeologiska materialet

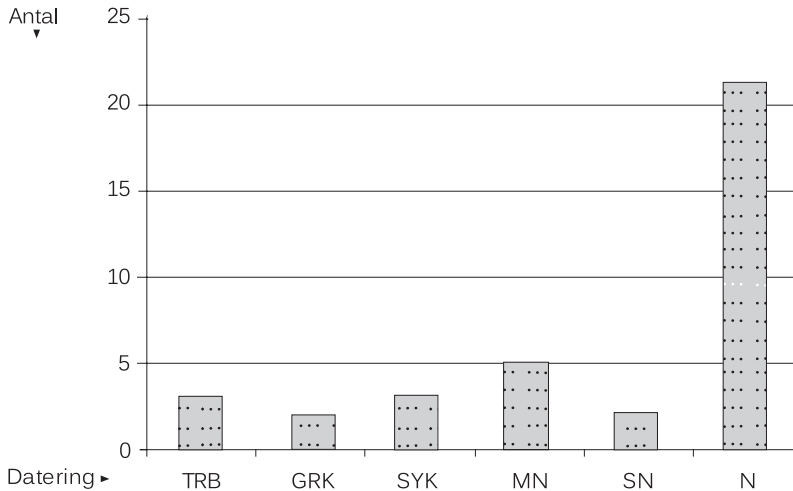
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Östra Gerum	Bpl	5	HåleGGad yxa	Flinta	1	SYK	Samt avslag och knackstenar
Östra Gerum	L	26	Yxa	Bergart	1	N	Påträffades vid kanalgrävning
Östra Gerum	L	29	Yxa	Grönsten	1	N	
Östra Gerum	L	36	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Östra Gerum	L	37	Tunnackig yxa	Flinta	2	TRB	
Östra Gerum	L	41	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Östra Gerum	L	43	Skära	Flinta	1	SN	
Östra Gerum	L	45	Dubbel eggad	Flinta	1	TRB	Hål påbörjat från båda håll
Östra Gerum	L	47	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	
Östra Gerum	L	47	Skaftålsyxa	Bergart	1	SN	
Östra Gerum	L	50	Tjocknackig yxa	Grönsten	1	MN	
Östra Gerum	L	54	Yxa	Flinta	1	N	
Östra Gerum	L	55	HåleGGad yxa	Flinta	1	SYK	Funnen vid dikning

forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Östra Gerum	L	55	Skrapa	Flinta	2	N	
Östra Gerum	Bpl	58	Avslag	Flinta	45	N	
Östra Gerum	L	61	Håledd yxa	Flinta	1	SYK	
Östra Gerum	Bpl	62	Avslag	Flinta	20	N	
Östra Gerum	L	64	Avslag	Flinta	?	N	
Östra Gerum	L	67	Avslag	Flinta	1	N	

Tabell 4.22 Neolitiska lämningar i Östra Gerum socken.

Figur 4.39 Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Östra Gerum.

Det arkeologiska materialet

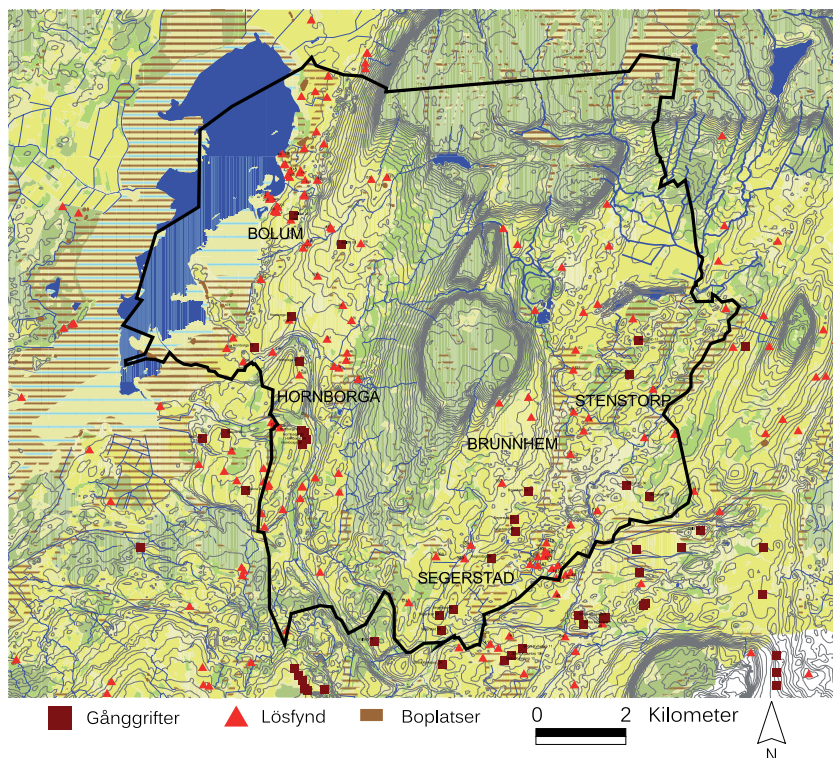
Varvsberget – sammanfattning

Det arkeologiska materialet inom området vad gäller lösfynd och boplatser är litet, vilket försvårar en djupare analys. Man kan dock sluta sig till att de rumsliga tendenser som noterats ovan i Karleby och inom Mössebergområdet, där gånggrifterna ligger på avstånd från såväl boplatser som platser med lösfynd, även gäller inom det här området.

Brunnhemsberget

I området "Brunnhemsberget" ingår fem socknar: Bolum, Brunnhem, Hornborga, Segerstad och Stenstorp. Inom området finns 20 gånggrifter.

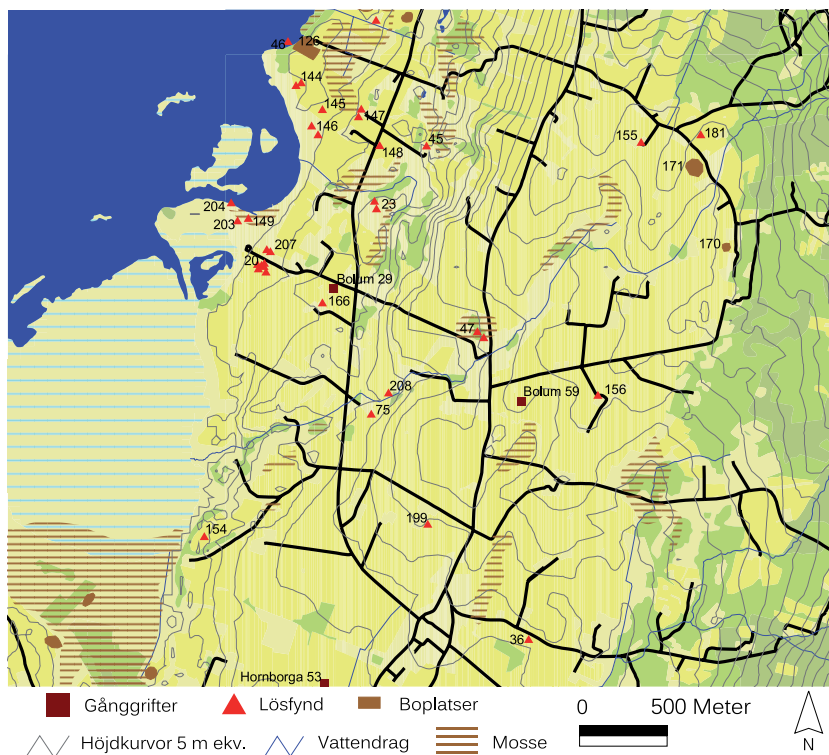
Figur 4.40. Brunnhemsbergsområdet med gånggrifterna markerade.

Bolum

I Bolum socken är två gånggrifter kända. I området har ett tjugotal fynd påträffats varav de flesta kan kopplas till neolitikum. Ett fåtal fynd som kan kopplas till TRB, SYK och SN har också gjorts.

Figur 4.41. Neolitiska lämningar i Bolum socken.

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Bolum	L	20	Avslag	Flinta	6	N	
Bolum	L	23	Avslag	Flinta	Flertal	N	
Bolum	L	45	Dolk	Flinta	1	SN	
Bolum	L	46	Yxa	Grönsten	1	N	
Bolum	L	47	Tunnack- ig yxa	Flinta	1	TRB	35 centimeter påträffades vid dikes- grävning
Bolum	Bpl	126	Skära	Flinta	1	SN	
Bolum	Bpl	126	Kärna	Flinta	2	N	Fragment
Bolum	Bpl	126	Avslag	Flinta	3	N	Retusch
Bolum	Bpl	126	Spån	Flinta	5	N	
Bolum	Bpl	126	Avslag	Flinta	27	N	
Bolum	L	144	Yxa	Flinta	1	N	
Bolum	L	145	Yxa	Flinta	2	N	
Bolum	L	146	Yxa	Flinta	1	N	Delvis slipad
Bolum	L	147	Båtyxa	Sandsten	1	SYK	
Bolum	L	148	Yxa	Bergart	1	N	
Bolum	L	149	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Bolum	L	154	Yxa	Flinta	1	N	
Bolum	L	155	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Bolum	L	156	Artefakt	Flinta	1	N	Föremålet ej typbestämt
Bolum	Bpl	170	Avslag	Flinta	Flera	N	

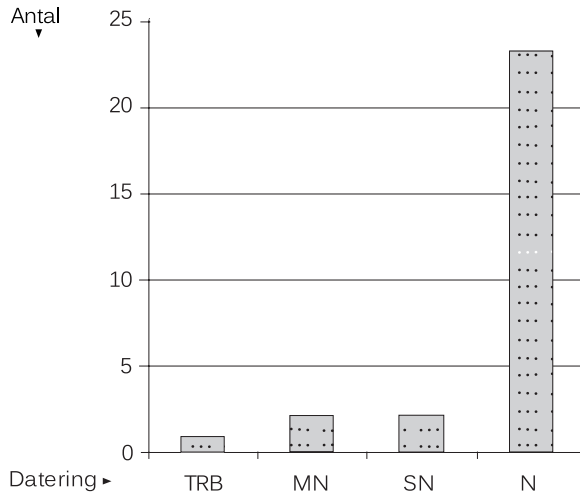
forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Bolum	Bpl	171	Avslag	Flinta	Flera	N	
Bolum	L	181	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Bolum	L	199	Avslag	Flinta	Några	N	
Bolum	L	203	Avslag	Flinta	?	N	
Bolum	L	204	Avslag	Flinta	?	N	
Bolum	L	207	Avslag	Flinta	?	N	
Bolum	L	208	Yxa	Flinta	1	N	Funnen i mosse
Brodde- torp	L	36	Yxa	Flinta	1	N	

175

Tabell 4.23 Neolitiska lämningar i Bolum socken.

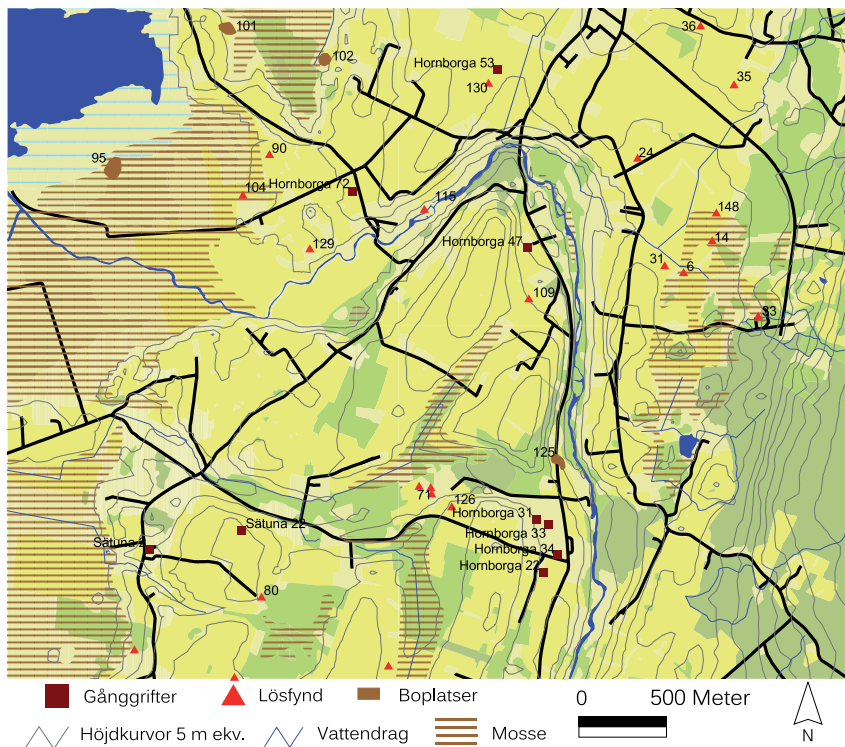
Figur 4.42. Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Bolum.

Det arkeologiska materialet

Hornborga

I Hornborga socken är sju gånggrifter kända. I området har ett tjugotal fynd påträffats, varav endast en liten del kan knytas till TRB, SYK och SN.

Figur 4.43. Neolitiska lämningar i Hornborga socken.

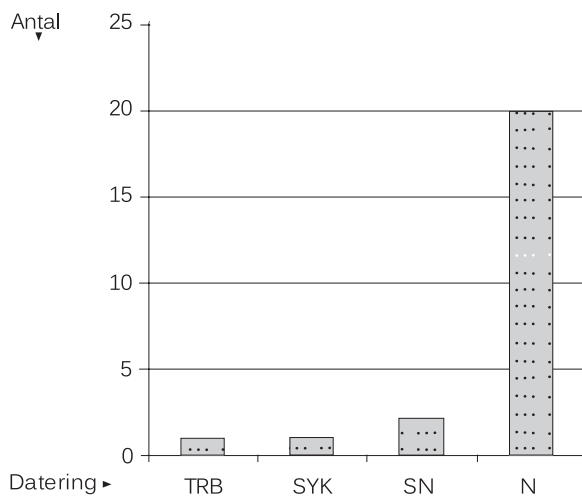
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Broddeborp	L	6	Skrapa	Flinta	1	N	
Broddeborp	L	14	Yxa	Sten	2	N	
Broddeborp	L	24	Yxa	Grönsten	1	N	
Broddeborp	L	31	Yxa	Flinta	2	N	
Broddeborp	L	33	Flintkniv	Flinta	1	SN	Förkommen, ej bedömd av sakkunnig
Broddeborp	L	35	Yxa	Sten	1	N	
Broddeborp	L	36	Yxa	Flinta	1	N	
Sätuna	L	71	Avslag	Flinta	3	N	
Sätuna	L	80	Avslag	Flinta	1	N	
Hornborga	L	90	Håleggad yxa	Flinta	1	SYK	
Hornborga	L	90	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Hornborga	L	90	Avslag	Flinta	1	N	Retusch
Hornborga	Bpl	95	Skrapa	Flinta	2	N	samt 1 mikropånkärna och ett 170-tal avslag, mesolitisk.
Hornborga	Bpl	101	Avslag	Flinta	100	N	
Hornborga	Bpl	101	Dolk	Flinta	1	SN	
Hornborga	Bpl	102	Avslag	Flinta	200	N	
Hornborga	L	104	Spån	Flinta	1	N	I mossmark

forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Hornborga	L	109	Yxa	Sten	1	N	
Hornborga	L	115	Yxa	?	1	N	
Hornborga	Bpl	125	Avslag	Flinta	10	N	
Hornborga	L	126	Avslag	Flinta	Fler-tal	N	
Hornborga	L	129	Avslag	Flinta	1	N	
Hornborga	L	130	Avslag	Flinta	1	N	
Hornborga	L	148	Avslag	Flinta	40	N	Funna 1944 inom ett 4 x 2 m stort område

Tabell 4.24 Neolitiska lämningar i Hornborga socken.

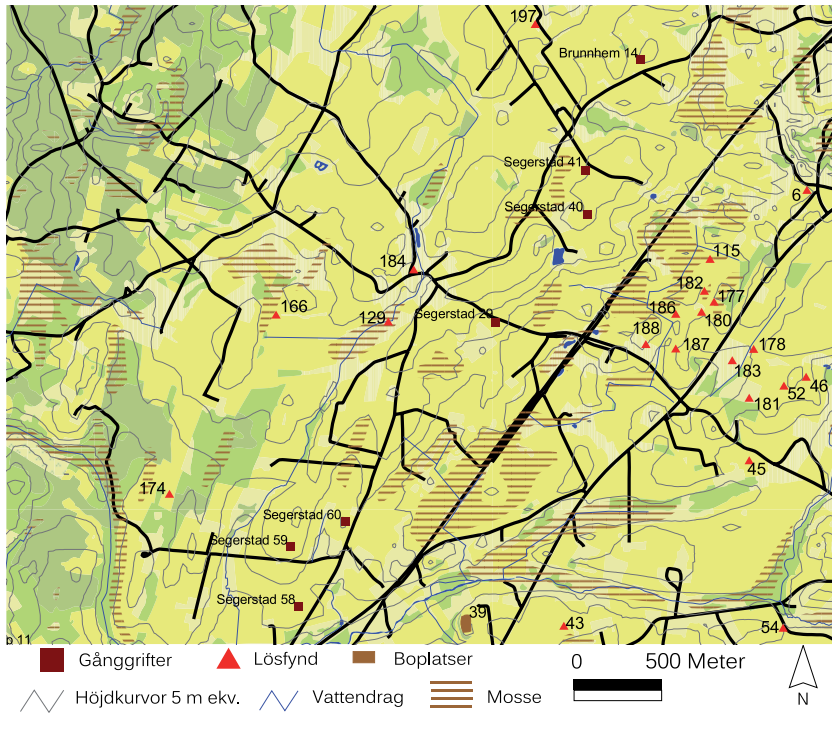
Figur 4.44. Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Hornborga socken.

Det arkeologiska materialet

Segerstad

I Segerstad socken är sex gånggrifter kända. I närheten av dessa har ett trettiotal fynd påträffats. Sju av dessa kan kopplas till TRB, GRK, SYK eller MN, övriga endast till neolitikum. Uppgifterna om lösfynd och boplatser är hämtade från FMIS, och har i vissa fall några svagheter. Exempelvis har Segerstad Raä nr 182, 183 och 188 inte klassificerats som boplatser trots att det utifrån mängden fynd är högst osannolikt att det rör sig om ett lösfynd.

Figur 4.45 Neolitiska lämningar i Segerstad socken.

179

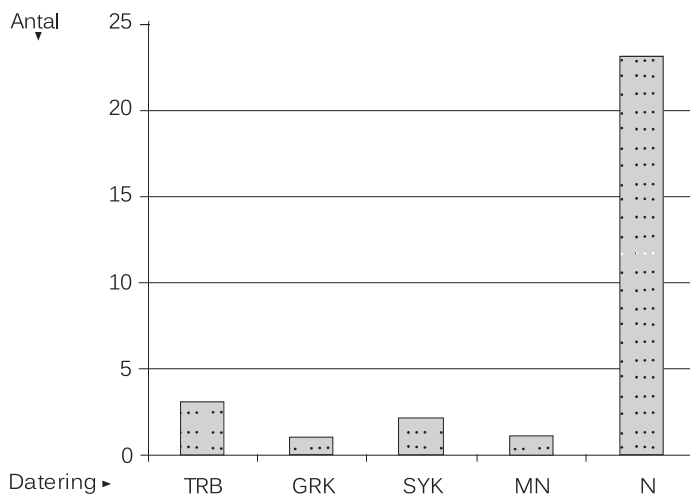
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Brunnhem	L	197	Yxa	Sten	1	N	
Brunnhem	L	6	Yxa	Sten	1	N	
Segerstad	L	115	Yxa	Sten	1	N	
Segerstad	L	129	Tunnack- ig yxa	Flinta	1	TRB	
Segerstad	L	129	Tunnack- ig yxa	Bergart	1	TRB	
Segerstad	L	166	Yxa	Flinta	1	N	Slipad
Segerstad	L	177	Tjock- nackig yxa	Flinta	1	SYK	Håleggad
Segerstad	L	178	Yxa	Grön- sten	1	N	Slipad
Segerstad	L	180	Spets	Flinta	1	N	
Segerstad	L	181	Spets	Flinta	1	GRK	Tånge
Segerstad	L	182	Avslag	Flinta	En mängd	N	Boplats?
Segerstad	L	183	Spån	Flinta	6	N	
Segerstad	L	183	Skrapa	Flinta	4	N	En med slipspår
Segerstad	L	183	Avslag	Flinta	4	N	Samtliga med slip- spår
Segerstad	L	183	Avslag	Flinta	5	N	Brända
Segerstad	L	183	Avslag	Flinta	55	N	Boplats?
Segerstad	L	184	Tjock- nackig yxa	Flinta	1	MN	

forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Segerstad	L	186	Tunnackig yxa	Flinta	1	TRB	
Segerstad	L	187	Yxa	Flinta	2	SYK	Håleggad
Segerstad	L	188	Skrapa	Flinta	1	N	
Segerstad	L	188	Yxa	Flinta	1	N	Slipad eggdel till yxa
Segerstad	L	188	Mejsel	Flinta	1	N	Brända
Segerstad	L	188	Avslag	Flinta	13	N	Boplats?
Stenstorp	L	70	Avslag	Flinta	2	N	
Södra Kyrketorp	Bpl	39	spån	Flinta	1	N	samt en del avslag
Södra Kyrketorp	L	43	Avslag	Flinta	1	N	
Södra Kyrketorp	L	45	Avslag	Flinta	1	N	
Södra Kyrketorp	L	46	Avslag	Flinta	1	N	Bränt
Södra Kyrketorp	L	52	Avslag	Flinta	1	N	
Södra Kyrketorp	L	54	spån	Flinta	1	N	

Tabell 4.25 Neolitiska lämningar i Segerstad socken.

Figur 4.46. Kronologisk fördelning av lösfynd och boplatser i Segerstad socken.

Stenstorp

I Stenstorp socken är fyra gånggrifter kända. I närheten av dessa har inga fynd eller boplatser påträffats.

Brunnhem

I Brunnhem socken är en gånggrift känd. I området finns inga kända fynd eller boplatser.

Brunnhemsberget – sammanfattning

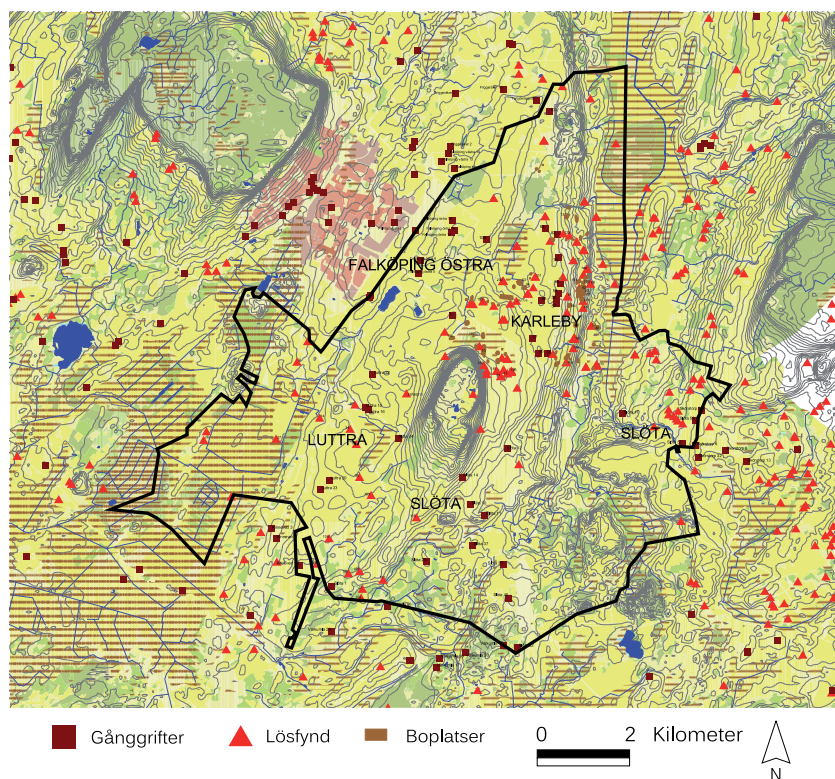
183

Det arkeologiska materialet inom området är magert och har många luckor som sannolikt kan avhjälpas med systematiska inventeringar, men som i dagsläget medför att en djupare analys försvåras. En genomgående tendens är dock att även inom Brunnhemsbergsområdet är gånggrifter placerade avsides i förhållande till de lösfynd och boplatser som är kända.

Ållebergsområdet

I Ållebergsområdet ingår fyra socknar: Falköping östra, Karleby, Luttra och Slöta. Inom området finns 41 gånggrifter.

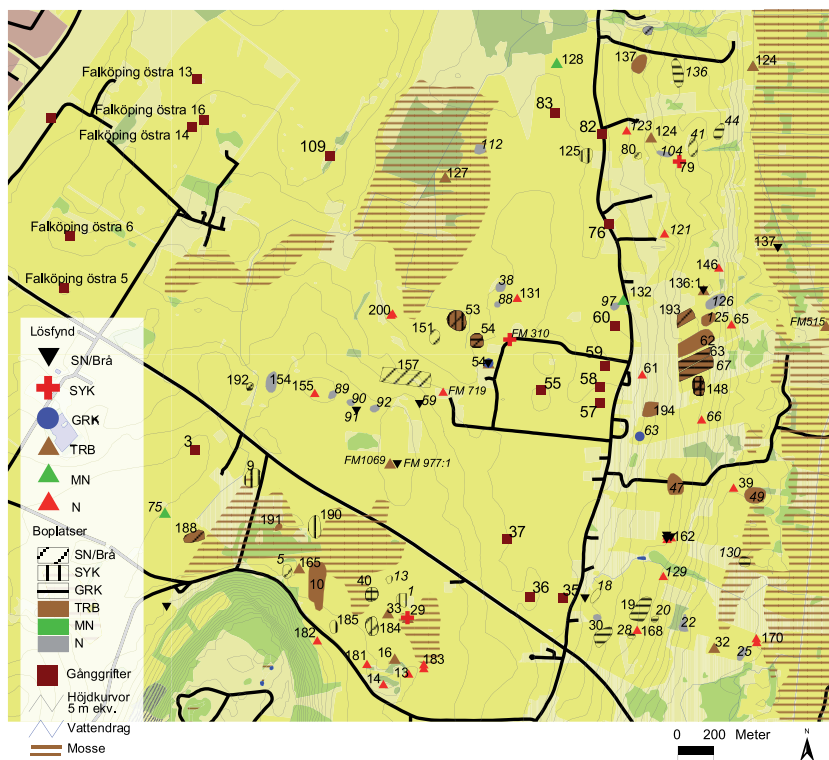
Figur 4.47. Ållebergsområdet med gånggrifterna markerade.

Karleby

I Karleby socken är tretton gånggrifter kända. Genom de specialinventeringar och undersökningar som är utförda är ett stort antal bo- och fyndplatser kända.

Figur 4.48. Neolitiska lämningar i Karleby socken.

Socken	Art	Raä nr	GuID	Inv nr	Datering	Fynd	Anmärkning
Karleby	L	6			TRB		
Karleby	Bpl	9			SYK	Tjocknackig yxa	Nackfragment, håleggad
Karleby	Bpl	10			TRB	Keramik	
Karleby	L	13			N	Spån	
Karleby	L	14			N	Avslag	
Karleby	L	16			TRB	Tunnackig yxa	
Karleby	Bpl	19				Skelettgrav	
Karleby	L	29			TRB	Yxa	Spetsoval, tidig neo
Karleby	Bpl	30			GRK	Spånpil	Tresidig
Karleby	L	32			TRB	Tunnackig yxa	
Karleby	L	33			TRB	Tunnackig yxa	
Karleby	L	39			N	Yxa	Bergart slipad
Karleby	Bpl	40			GRK	Spånpil	B/C typ
Karleby	Bpl	53			TRB	Tunnackig yxa	
Karleby	L	54			TRB	Tunnackig yxa	Samt tvärpil
Karleby	Bpl	54			TRB		
Karleby	L	61			N	Yxa	Bergart slipad
Karleby	Bpl	62			TRB	Keramik	

forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	GuID	Inv nr	Datering	Fynd	Anmärkning
Karleby	Bpl	63			TRB	Keramik	samt tunnackig yxa
Karleby	L	65			N	Yxa	Bergart med skafthål
Karleby	L	79			SYK	Tjocknackig yxa	Håleggad
Karleby	Bpl	80			SN	Pilspets	
Karleby	L	124			TRB	Yxa	Bergart med skafränna
Karleby	Bpl	125			SYK	Tjocknackig yxa	Något håleggad
Karleby	L	127			TRB	Tunnackig yxa	
Karleby	L	128			MN	Tjocknackig yxa	
Karleby	L	131			N	flinta	
Karleby	L	132			MN	Tjocknackig yxa	
Karleby	L	137			SN	Skaftålsyxa	
Karleby	Bpl	136			TRB	Tvärpil	Samt tunnackig yxa
Karleby	L	146			N	Skrapa	
Karleby	Bpl	148			TRB	Tvärpil	
Karleby	Bpl	151			SN		

forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	GuID	Inv nr	Datering	Fynd	Anmärkning
Karleby	Bpl	154			N	Avslag	med slipyta
Karleby	L	155			N	Avslag	
Karleby	Bpl	157			SN	Pilspets	Urnupen bas
Karleby	L	162			N	Avslag	
Karleby	L	165			TRB	Tunnack- ig yxa	
Karleby	L	168			N	Avslag	
Karleby	L	170			N	Avslag	
Karleby	L	181			N	Avslag	
Karleby	L	182			N	Eg- gavslag	Från slipad yxa
Karleby	L	183			N	Skrapa	
Karleby	Bpl	184			SYK	Mejsel	Håleggad
Karleby	Bpl	185			MN	Tjock- nackig yxa	
Karleby	Bpl	188			MN	Mejsel	
Karleby	Bpl	190			SYK	Tjock- nackig yxa	
Karleby	Bpl	191			TRB	Avslag	med slipyta från tunnackig yxa
Karleby	Bpl	192			GRK	Spånpil	
Karleby	Bpl	193			TRB	Tunnack- ig yxa	

forts. →

 Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	GuID	Inv nr	Datering	Fynd	Anmärkning
Karleby	Bpl	194			TRB	Tunnack- ig yxa	
Karleby	L	200			N	Avslag	
Karleby	Bpl		1		SYK	Yxa	Fragment håleggad
Karleby	Bpl		5		SN	dolk/ skära	
Karleby	Bpl		13		SYK	eggfrag- ment	Håleggad
Karleby	Bpl		18		SN	Skära	
Karleby	Bpl		20		GRK	Spån- skrapa	
Karleby	Bpl		22		N	Avslag	
Karleby	Bpl		25		N	spån	Slipyta
Karleby	Bpl		28		GRK	Spånpil	
Karleby	Bpl		37		MN	Avslag	med slipyta från smalsida tunnackig yxa
Karleby	Bpl		38		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		41		SN	Pilspets	Urnupen bas
Karleby	Bpl		44		GRK	spån	Fragment av spånpil
Karleby	Bpl		47		TRB	Tvärpil	
Karleby	Bpl		49		TRB	Tvärpil	
Karleby	L		59		SN	Pilspets	Flathuggen
Karleby	L		63		GRK	Spån- skrapa	

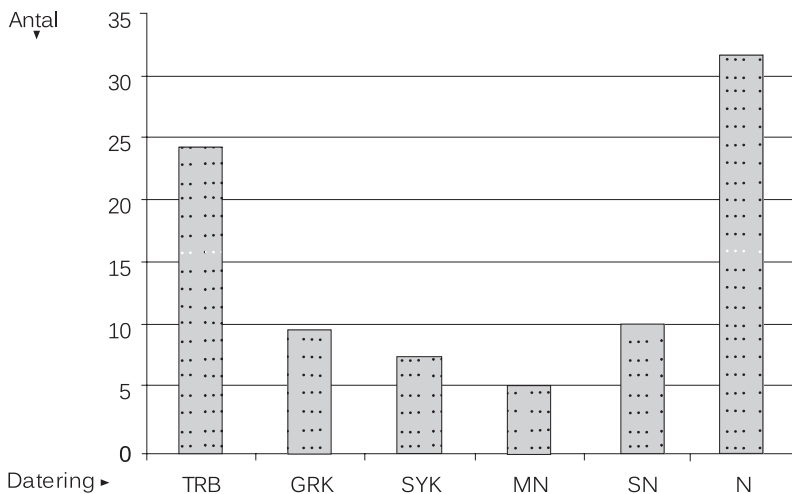
forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	GuID	Inv nr	Datering	Fynd	Anmärkning
Karleby	L		66		N	Splitter	med slipyta
Karleby	Bpl		67		TRB	Tvärpil	
Karleby	Bpl		88		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		89		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		90		N	Avslag	med slipyta
Karleby	L		91		SN	Skrapa	tresidigt tvärsnitt
Karleby	Bpl		92		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		97		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		104		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		112		N	Avslag	med slipyta
Karleby	L		121		N	Avslag	med slipyta
Karleby	L		123		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		125		TRB	Keramik	
Karleby	Bpl		126		N	Avslag	
Karleby	L		129		N	Avslag	med slipyta
Karleby	Bpl		130		GRK	Keramik	
Karleby	Bpl		136		GRK	Spånpil	
Karleby	L			FM719	N	Yxa	Eggfragment
Karleby	L			FM515	TRB	Tunnack- ig yxa	
Karleby	L			FM310	SYK	Tjocnack- ig yxa	Håleggad, miniatryxa
Karleby	L			FM977:1	SN	Skaftåls- yxa	

Tabell 4.26. Neolitiska lämningar i Karleby socken.

Det arkeologiska materialet

Figur 4.49. Neolitiska lämningar i Karleby socken.

I Karleby socken har ett flertal boplatser och lösfynd påträffats. Totalt finns 88 platser från neolitikum av olika typ och datering. 32 av dessa kan endast hänföras till neolitikum. 24 platser kan tidfästas till TRB, nio till GRK och åtta till SYK. Fem platser har fynd som endast går att datera till mellan-neolitikum, och tio platser är senneolitiska. Situationen i Karleby har diskuterats utförligt av Sjögren (2003).

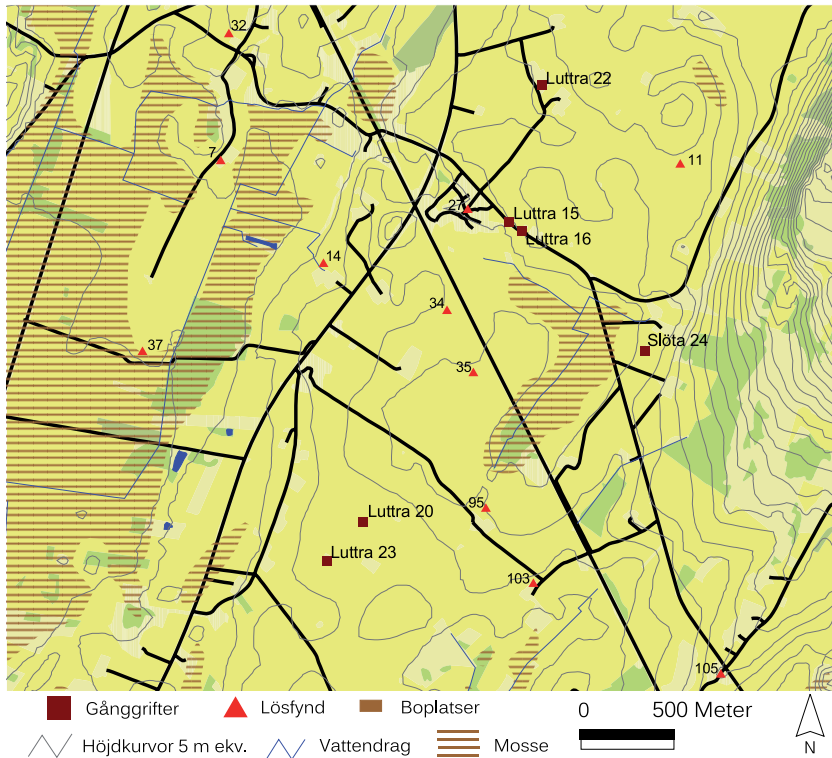
Falköping östra

I Falköping östra är sex gånggrifter kända. Olika typer av stenartefakter har påträffats inom socknen. Inga av dessa har emellertid kunnat lägesbestämmas.

Luttra

Luttra socken ligger väster om Ålleberg och utgörs av flack mark med mindre höjdryggar och sänkor. Södra delen av socknen är något högre än övriga delar. I Luttra socken är fyra gånggrifter kända samt en plats för en borttagen gånggrift. Inom området har ett fåtal neolitiska lösfynd påträffats. De flesta (11 st.) kan endast tidfästas till neolitikum. Övriga två fyndplatser kan hänföras till

Figur 4.50 Neolitiska lämningar i Luttra socken.

Det arkeologiska materialet

SYK respektive mellanoolitikum i allmänhet. Uppgifterna om lösfynd och boplatser är hämtade från FMIS, och har i vissa fall några svagheter. Exempelvis har Luttra Raä nr 32 inte klassificerats som en boplatz trots att det utifrån mängden fynd är högst osannolikt att det rör sig om ett lösfynd. Slöta raä nr 95 och 103 skall sannolikt utifrån fyndomständigheterna tolkas som depåfynd.

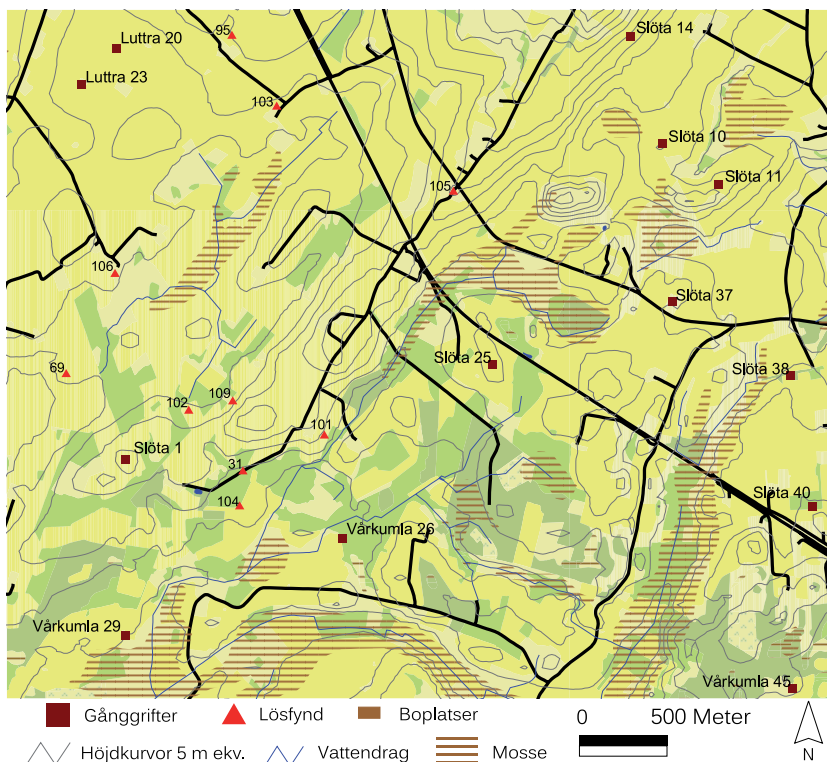
Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Luttra	L	7	Avslag	Flinta	Flertal	N	
Luttra	L	11	Avslag	Flinta	2	N	
Luttra	L	14	Avslag	Flinta	4	N	
Luttra	L	27	Yxa	Grönsten	1	N	Slipad
Luttra	L	32	Yxa	Flinta	1	N	
Luttra	L	32	Skrapa	Flinta	1	N	
Luttra	L	32	Avslag	Flinta	18	N	Boplatz?
Luttra	L	34	Avslag	Flinta		N	
Luttra	L	35	Avslag	Flinta		N	
Luttra	L	37	Avslag	Flinta		N	
Slöta	L	95	Yxa	Flinta	4	SYK	Två håleggade, samtliga slipade. Depå?
Slöta	L	103	Yxa	Flinta	3	N	Två funna på stenhäll i mosse, Fyndplats oklar. Depå?
Slöta	L	105	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	Fyndplats osäker.

Tabell 4.27. Neolitiska lämningar i Luttra socken.

Slöta

Slöta socken ligger söder om Ålleberg och har en varierande topografi. I Slöta socken är elva gånggrifter kända samt ytterligare fem lämningar som är någon slags megalitgrav. Gånggrifterna i socknen är spridda över ett förhållandevis stort område. Inom gånggrifternas spridningsområde har emellertid endast ett fåtal neo-

Figur 4.51 Neolitiska lämningar i Slöta socken.

Det arkeologiska materialet

litiska lösfynd påträffats. De flesta (5 st.) kan endast hänföras till neolitikum. Ett fynd kan tidfästas till TRB och ett till SYK. De fyra övriga utgörs av två som tillhör mellan-neolitikum och två som är senneolitiska. Slöta Raä nr 31, 95, 102 och 103 är utifrån fyndomständigheterna sannolikt att betrakta som depåfynd.

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Kinneved	L	69	Avslag	Flinta	4	N	samt en knacksten
Slöta	L	31	Yxa	Flinta	5	N	Tre låg tillsammans. Depå?
Slöta	L	95	Yxa	Flinta	4	SYK	Två håleggade, samtliga slipade. Depå?
Slöta	L	101	Avslag	Flinta	ca 5	N	
Slöta	L	102	Tunnackig yxa	Flinta	3	TRB	Tillsammans invid mossmark. Depå?
Slöta	L	103	Yxa	Flinta	3	N	två är hittade på en stenhäll i mosse, fyndplats oklar. Depå?
Slöta	L	104	Dolk	Flinta	1	SN	
Slöta	L	104	Tjocknackig yxa	Flinta	1	MN	

forts. →

Det arkeologiska materialet

Socken	Art	Raä nr	Fynd	Material	Antal	Datering	Anmärkning
Slöta	L	105	Tjock-nackig yxa	Flinta	1	MN	Fyndplats osäker
Slöta	L	106	Spån	Flinta	2	SN	Fyndplats osäker
Slöta	L	109	Yxa	Flinta	3	N	Samt en mejsel, två flintdolkar, en spjutspets och flintavslag. Allt funnet vid dikesgrävning i en mosse vid NV sidan av Åleberget på ca 1 m djup.

Tabell 4.28. Neolitiska lämningar i Slöta socken.

Ållebergsområdet – sammanfattning

Av den här mer generella beskrivningen av undersökningsområdena framgår att även inom Ållebergsområdet som helhet finns de tendenser till rumslig separation som noterats i Karleby socken och inom övriga analysområden. Materialet är dock bristfälligt med undantag för Karleby socken.

Avslutning

Människan skiljer sig inte endast från övriga djur genom att de går upprätt, har större hjärna och ett språk, utan också genom det sätt på vilket de skapar, använder och lever med en mängd ting. Människans ting eller materiella kultur speglar sociala strukturer genom att tingen är integrerade i ett socialt sammanhang. Det gäller sannolikt arkeologiska artefakter också, men med den skillnaden att de skapades för länge sedan och inte längre har någon omedelbar kontakt med det samhälle inom vilka ramar de skapades. Arkeologer är en yrkesgrupp som bidrar till att ge dessa föremål en betydelse, bl.a. genom att knyta föremålen till olika förhistoriska samhällen och funktioner. Artefakter kan inte berätta om sina liv; de har ingen betydelse om de inte sätts i ett socialt system. Vi kan däremot för att belysa olika skeenden ge artefakterna en biografi – en historia. Att arbeta med artefakters biografier har använts av bl.a. Kopytoff (1986) i ett försök att diskutera kring artefakters betydelse i olika utbytessystem. Biografien är dock alltid konstruerad då föremålet inte har en inneboende betydelse. Den materiella kulturens innehåll förändras, liksom objektets värde, funktion och betydelse är under konstant förändring. Arkeologer bidrar till att skapa ordning och nyordning bland de för vår tid fjärran objekten. I det här kapitlet har delar av den neolitiska materiella kulturen på Falbygden presenterats och ordnats.

Av genomgången ovan framgår att gånggrifterna är lokaliserade till platser som ligger avsides i förhållande till de lösfynd som gjorts. Det är också möjligt att i materialet notera att de lokaler som i förekommande fall ligger nära gånggrifter inte är från tratt-

bägartid utan från senare delar av neolitikum. En annan slutsats man kan dra är att många av fynden uppträder i likartade terränglägen.

Gånggrifterna på Falbygden har i många sammanhang setts som ett enhetligt uttryck för Trattbägarkulturen. Vid en närmare genomgång är det dock möjligt att peka på variationer vad gäller såväl form som innehåll och storlek. Den vanligaste formen är rektangulär kammare, men det finns ett flertal gånggrifter som har andra kammarformer. Storleken på såväl kammare som hög varierar kraftigt. Av de gånggrifter som undersökts kan man se att det finns skillnader i fyndmaterialet, både vad gäller de artefakter som deponerats i kammaren och kanske främst de artefakter som deponerats utanför gångens mynning.

198

Kunskapsläget vad gäller de neolitiska boplatserna på Falbygden är bristfälligt, trots de senaste årens inventeringar och undersökningar. Vid de genomförda boplotsundersökningarna på Falbygden har endast enstaka stolphål kunnat påvisas, vilket försvårar en diskussion kring vilken typ av hus som använts och vilken struktur de neolitiska boplatserna haft. Kanske är det så att begreppet boplots är missvisande? Det vi vet är att aktiviteter som avsatt spår i form av fyndmaterial (keramik och flinta) företagits på dessa platser i landskapet. På platserna finns också avsatta lager som tyder på en lång och förhållandevis varaktig användning. Fyndmaterialet belägger att svin och nöt dominerade näringen. På en plats har man också kunnat konstatera att andelen vuxna djur är hög vilket sannolikt pekar mot en inriktning på sekundära produkter såsom mjölk, arbetskraft och fårull. Det är svårt att med

säkerhet avgöra hur det neolitiska brukandet av jorden sett ut på Falbygden. En hypotes (jmf. Sjögren 2003:158) är att man hade ett intensivt jordbruk på permanent röjda ytor.

Även om den här avhandlingen inte fokuserar på senneolitikum, så är det av intresse att översiktligt beskriva perioden. Under senare delen av neolitikum börjar hällkistorna att uppföras. De förekommer i södra Sverige ända upp till Uppland. Traditionellt dateras de till tiden 2300–1800 f.Kr. I Västergötland finns ca 580 hällkistor, varav 133 varit föremål för undersökning (Weiler 1994). På Falbygden finns ca 137 hällkistor samt ett femtiotal lämningar som inte är möjliga att typbestämma närmare än till megalitgrav. Det betyder att Västergötland och Falbygden är ett av de hällkisttätaste områdena i Sverige. Ett fåtal hällkistor har under senare tid blivit föremål för undersökning (exempelvis Weiler & Iregren 1977, Weiler 1996, Algotsson 1996). Weiler (1994) har diskuterat hällkistor i en avhandling och Heimann (2005) har i en annan avhandling diskuterat hällkistor i Värmland.

199

Hällkistorna har inte ett enhetligt utseende, och vad som skall tolkas som hällkista kan diskuteras. Weiler (1994:56) föreslår att den skall utgöras av ett fyrsidigt rum av stenhällar med en längd som uppgår till minst 2 meter. Det finns skillnader vad gäller storlek, utformning och placering. I Västergötland är hällkistorna vanligen helt eller delvis nedgrävda i marken eller omges av en låg stenpackning (Weiler 1994:58). Heimann (2005:134ff) ser skillnaderna i storlek och utformningen som ett resultat av olika sociala handlingar som tar sig uttryck i olikartad arkitektonisk utformning.

Kistornas form är vanligen rektangulär men det förekommer också kistor som är kvadratiska, liksom kistor med trapetsoid form (Heimann 2005:134, Weiler 1994:56ff). Heimann (2005:134ff) diskuterar hållkistornas skala av öppenhet, och framhåller den begränsade förekomsten av flerrummiga kistor som återfinns i Västergötland. De kistorna har förutom rumsindelningen en tydlig ingångssida och ibland portstenar och förgård.

Hållkistornas längd varierar avsevärt. Ödlund (1997) har noterat ett visst mönster. På Falbygden förefaller hållkistorna vara av kortare längd än inom omgivande områden. Studien är gjord på ett förhållandevis fragmentariskt material, men tendensen torde vara klar; hållkistor i områden med andra monumentala lämningar tenderar att vara mindre än genomsnittet.

Hållkistornas placering i landskapet är inte enhetlig. Gånggrifter ligger som tidigare diskuterats i förhållandevis likartade placeringar. Hållkistorna på Falbygden tenderar att uppträda i de områden som inte utnyttjats av gånggrifterna.

Fyndmaterialet i hållkistorna utgörs i de flesta fall av artefakter av flinta, sten, skiffer och bärnsten. Den mest diskuterade fyndkategorin är flintdolkarna som varit föremål för lång debatt vad gäller bl.a. typindelning (exemplvis Lomborg 1973, Anderbjörck 1932, Forssander 1936). Flintdolkarna har också diskuterats ur andra infallsvinklar av Apel (2001) som fokuserar mer på sociala infallsvinklar än dolkarnas typologi. I gravarna återfinns också skafthålsyxor. Denna artefakttyp förefaller kunna knytas till tre typer av depositioner: fynd från gravar, lösfynd från boplatsläm-

ningar och depåfynd. Lekberg (2002) har diskuterat skafthålsyxornas konsumtionsmönster i en avhandling, och bl.a. påvisat att de flesta yxor som deponerats i gravar är små i jämförelse med de som kan knytas till de övriga två kategorierna. De största yxorna är de som återfinns som depåfynd. De föremål av skiffer som påträffats i hällkistor utgörs huvudsakligen av olika typer av hängen, även om det förekommer enstaka uppgifter om spetsar av skiffer. I hällkistorna finns också olika typer av fynd som förefaller kunna vara dräkt detaljer, knappar av bärnsten och horn samt små spiraler av metall. I en del hällkistor har också olika typer av pryglar/nålar av djurben återfunnits (Weiler 1994:60ff).

Hällkistorna har traditionellt sett placerats i senneolitikum (2300–1800 f.Kr). Det finns ett par dateringar som antyder att hällkistorna kan ha introducerats redan under mellaneneolitikum. Båda dateringarna kommer från hällkistor i Falköping som blivit föremål för undersökning vid två olika tillfällen. Hällkistan vid Åttagården (Falköping Stad Raä nr 5), som undersöktes av Eva Weiler (Weiler & Iregren 1977), har givit en datering på 3865 BP (ca 2500–2100 f.Kr). Dateringen är utförd på ett människoben från kammaren. 1995 undersökte Åsa Algotsson en hällkista (Falköping Stad Raä nr 26) utanför järnvägsstationen i Falköping (Algotsson 1996). Två dateringar har utförts på människotänder som återfanns i ett lager i botten av kistan. De ger vid handen att hällkistan var i bruk 2900–2300 f.Kr. De här tidiga dateringarna öppnar för en diskussion kring utvecklingen under neolitikum. Sedan tidigare vet vi att det i gånggrifter förekommer fynd från såväl gropkeramisk- som stridsyxekultur samt senneolitikum. Möjligen finns det anledning att med nya ögon ”luckra upp” den neolitiska periodindelningen?

Sammanfattningsvis kan konstateras att en stor del av det arkeologiska materialet utgörs av lösfynd utan kronologisk kontext vilket försvårar en rumslig analys. Vidare kan konstateras att de boplatser som identifierats i de flesta fall inte är undersökta. Benämningen boplats är i de fallen särskilt problematisk eftersom den är juridisk och administrativ snarare än en beskrivning av platsens egentliga funktion.

Ett landskap av död eller liv?

Det materiella landskapets struktur

203

Det materiella landskapet har som framgått i föregående kapitel ett rikt innehåll av lämningar från neolitikum, som i huvudsak utgörs av vad som i FMIS betecknas som boplatser och gånggrifter samt lösfynd. Utgångspunkten är att diskutera kring det materiella landskapets struktur. Den rumsliga relationen mellan boplatser och gånggrifter är en sådan struktur. Ett annat exempel är den topografiska strukturen som bl.a. visar sig i de höjdskillnader som finns inom området. Det materiella landskapet som det beskrivs här kan betecknas som ett resultat av en flanerande människa. Det möjliggör en identifikation och jämförelse mellan olika objekt och element, men det ger i sig ingen djupare förståelse av landskapet. Landskapet är i det här perspektivet som ett skyltfenster, som inbjuder till en slags visuell konsumtion. En del i det här kapitlet är särskilt ägnat åt att diskutera visuella relationer och de nackdelar det medför att ensidigt fokusera på relationer av visuell karaktär.

Berg och vatten

Som framgår av tidigare kapitel finns det stora höjdskillnader mellan Falbygden och omgivande områden. Där kalkplatån slutar, sluttar det markant neråt. Detta förhållande är särskilt markant i väster, norr och öster. I söder har det vid inlandsisens tillbakadragande skett en överlagring och där är inte nivåskillnaderna lika drastiska, utan mer utplanade. I sluttningarna finns tillgång till vatten. Stigningen markerar också en skillnad i näringsförhållanden vilket sannolikt varit påtagligt under neolitikum, bl.a. genom förändringar i vegetationen. Vatten och vegetation inverkar också på djurlivet. Sannolikt är att samtliga dessa faktorer som kommer av mer eller mindre dolda egenskaper, d.v.s. är avhängiga av exempelvis fosfathalter, har noterats och möjligen också knutits till den skillnad som finns i topografin. Förhållandet högt och lågt är ett viktigt topografiskt drag på Falbygden. En annan topografisk företeelse är den nord-sydliga struktur som skapas genom kalkstensplatåns avbrott, vilket noterats av flera författare (Tilley 1993, 1996; Persson & Sjögren 2001; Sjögren 2003). Genom sin placering längs med kalkstensplatåns brytpunkter och längs mindre höjdsträckningar, är många av gånggrifterna ordnade på rad i nord-sydlig riktning. Kalkstensplatån utgör också på sätt och vis ett slags mellanläge mellan berg och dalbottnar.

Bergens placering inom området framgår av figur 3.1. Genom att området är förhållandevis litet till ytan känns bergen inte avlägsna. Det är idag möjligt att från nästan vilken punkt som helst se de för bergen karaktäristiska, platta topparna och markanta sluttningarna. Bergen kan dock visuellt upplevas på olika sätt beroen-

de på var i landskapet man befinner sig. Hur exempelvis Ålleberg framträder är avhängigt av varifrån man tittar. Ålleberg är ett av de mindre bergen, vilket ofta medför att "hela" bergets profil kan ses. Bergen som ligger i öster är svårare att skilja från varandra och bildar en gemensam horisont mot öster. Om man färdas genom landskapet öster om Åslesänkan kommer bergen så nära att det är svårt att skaffa sig en bra överblick. Detsamma gäller för Sydbillingen. När man befinner sig mellan Hornborgasjön och berget är det svårt att få någon överblick över berget.

I många avseenden är det möjligt att hålla med Norberg-Schulz (1980) när han ser berg som centraliserande. Från de platser i landskapet där det är möjligt att få en överblick och se bergen på håll har de en slags dragningskraft och utgör naturliga referenspunkter. I bergens närhet upplevs de mer som överskuggande och överväldigande, vilket medför att man tvingas fokusera på andra delar i landskapet. Öster om Åslesänkan och Hornborga finns därför en slags inneboende referens till det som ligger väster ut, genom att man visuellt vänder sig däråt för att orientera sig. Från bergens toppar erbjuds ofta en magnifik utsikt över landskapet nedanför och det är möjligt att skaffa sig en överblick över landskapet.

En åsikt som framförts av Tilley (1993, 1996) och Sjögren (2003) är att bergens högre partier förefaller snarare ha varit besökta än bebodda. Om detta vet vi egentligen inte mycket, då det inte har utförts några systematiska inventeringar av ytorna på bergens toppar. På senare tid har emellertid en del fynd av flintavslag påträffats, samt en tjocknackig mejsel på Ålleberg, vilket indikerar aktivitet på berget. På Mösseberg har en fornborg som ligger på

västra kanten av berget varit föremål för en mindre undersökning. I ett av schakten påträffades kol (utan närmare kontext) som daterats till neolitikum. Behovet av en mer systematisk inventering på bergstopparna är stort.

Kontrasten till bergen är de låga avsnitten i terrängen, som ofta utgörs av större eller mindre sänkor. En sådan sänka är Åslesänkan, även kallad Åsledalen, som skär genom landskapet i nord-sydlig riktning och är en av de delar i landskapets karaktär som antyder en bestämd riktning. Den topografiska formen medför att terrängen från sänkans botten stiger åt väster och öster. Mindre motstånd möter man om man rör sig åt norr eller söder. I botten av Åslesänkan har funnits en större våtmark som nu till största delen är utdikad, och vattnet rinner nu i vad som närmast är att betrakta som en kanal. En stor del av vattnet kommer från de ovanliggande sluttningarna, där vattnet springer fram ur ett flertal källor.

Mitt emellan dessa extremer av lågt och högt är kalkplatån. Kalkplatån är kuperad och indelad i olika rum genom små höjdsträckningar som begränsar möjligheten till överblick och som därigenom ständigt skapar nya delrum. Enda chansen till en ordentlig överblick är genom att från bergens toppar blicka ut över landskapet. Falbygdens topografi är speciell och har få likheter med exempelvis Skåne och Bohuslän där det också finns gånggrifter.

Utöver de rent topografiska skillnaderna i höjd finns också andra element att beakta när man beskriver landskapets yta. Ett sådant element är förekomsten av vatten (och avsaknaden av vatten). Vatten är en avgörande förutsättning för djurs och människors

överlevnad: det symboliska värdet av vatten får inte underskattas. Vatten bidrar också med andra kvaliteter till landskapet, det förändras med årstiderna; det kan röra sig. Norberg-Schulz (1980) har också framhållit att det faktum att vatten kommer från himlen som regn är en viktig symbolisk aspekt. Om det är signifikant var vattnet kommer ifrån finns det andra intressanta infallsvinklar på Falbygden genom att det är påtagligt hur vattnet tränger fram ur bergssidorna. Lokaliseringen av vattenförekomsterna på Falbygden kan sammanfattas enligt följande:

- Vatten finns i sänkorna.
- Vatten tränger fram som källor på olika nivåer i sluttningar i landskapet.
- I de fall det finns vatten på kalkplatån utgörs de områdena i dag av större mossmarker i områdets utkanter.
- Det finns vatten på bergens toppar. (I det varmare klimat som rådde under neolitikum är det möjligt att vår tids vattenförekomster på bergstopparna inte fanns eller periodvis var uttorkade.)

GIS och visibilitet – ett mått på rumsliga relationer?

GIS will change the way archaeology is done and, as the work changes to make use of these systems, it will both expand and limit the types of archaeological research which are possible (Zubrow 1990a:72).

208

I ett generellt perspektiv finns det således ett antal tendenser och förhållanden som är intressanta att utveckla ytterligare. Av genomgången ovan framstår det som klarlagt att placeringen av de arkeologiska lämningarna följer en mer eller mindre enhetlig struktur. Boplatser, gånggrifter och depå-/offerfynd är lokaliserade till olika delar av landskapet. Landskapet i sig är uppdelat genom den för Falbygden så speciella topografin. Det torde sålunda vara möjligt att utföra en mer detaljerad analys av hur de rumsliga relationerna såg ut och vad detta kan tänkas bottsna i. Den säregna topografin ger också landskapet en visuell struktur som bl.a. avspeglas i de visibilitetsanalyser som har utförts inom ramen för den här studien.

Inom arkeologin har man under lång tid på olika sätt fokuserat på det rumsliga. Främst har detta skett genom den dokumentationsmodell som sedan länge är praxis, d.v.s. att fynd och anläggningar, eller (på det regionala planet) lokaler knyts till någon form av koordinatsystem. Dessa data har sedan på olika sätt utgjort grunden för olika typer av statistiska analyser.

GIS är ett (egentligen flera) verktyg som passar väl för analys av

Ett landskap av död eller liv?

rumsliga relationer. Inom en gren av landskapsarkeologin har det funnits ett behov att studera relationen mellan en lokal och olika aspekter av naturomgivningen (exempelvis jordart eller bergart) antingen inom lokalen eller i lokalens närområde (catchment area). Detta är lätt att genomföra med GIS, och det görs förhållandevis ofta, och med GIS går det att utveckla analyserna ytterligare. Genom olika typer av signifikanstester är det exempelvis möjligt att studera en lokals förhållande till naturen vad gäller placering. Sådana beräkningar har förvisso utförts långt innan GIS blev en del av den arkeologiska vardagen, men det är nu mycket lättare att utföra dessa typer av analyser över större områden och med mindre arbetsinsats (Kvamme 1999).

209

Med GIS har de traditionella studierna av catchment areas fått ett uppsving. Dessa traditionella metoder gick ut på att cirklar av varierande radie ritades runt boplatserna och innehållet i dessa cirklar studerades mot bakgrund av föreställningen att de förhållanden som återfinns i en boplatz närhet är viktiga för dess lokalisering, och kanske mer viktiga ju närmare boplatserna de ligger. Det har nu blivit möjligt att kombinera ett stort antal variabler i analysen, och det är det som är styrkan med GIS, att man med enkla handgrepp kan utföra betydligt mer komplexa analyser (Kvamme 1999:171). En viktig del i de "nya" catchmentanalyserna är möjligheten att använda sig av kostnadsytor, d.v.s. att man tar hänsyn till terrängens topografi och geologi. Denna metod går att använda för att beräkna tidsåtgång för en viss transport i rummet eller för att finna den väg som "kostar" minst, d.v.s. är lättast att transportera sig utmed. Ett flertal studier har använt sig av, och utvärderat metoden (Gaffney & Stančić 1991, Gaffney et al. 1995,

1996, Limp 1991, Madry & Rakos 1996, Stančič 1994). Många av de studier som gjorts reflekterar emellertid inte över att människan inte alltid vill gå den lättaste vägen utan ibland väljer en svårare och mer kostsam väg.

210

En typ av analyser som kommit att appliceras frekvent inom den del av landskapsarkeologin där GIS är ett vanligt analysinstrument, är olika typer av visibilitetsanalyser. Frågeställningarna i visibilitetsanalyserna baseras ofta på ett antagande att visuella strukturer var något som var viktigt i den sociala struktureringen av rummet. De vanliga analyserna är *line of sight*, *viewshed*, *multiple viewshed* och *cumulative viewshed*. Line of sight – eller översatt: siktlinje – bestämmer vad som är synligt längs en rak linje mellan två punkter. Viewshed analyserar vad som är synligt från en viss punkt, och omvänt varifrån en viss punkt är synlig. Multiple viewshed är en sammanslagning av flera enskilda viewsheds. Cumulative viewshed är en analys som utgör summan av flera skilda viewsheds. För exempel på arkeologisk tillämpning av olika visibilitetsanalyser, se exempelvis Haas & Creamer (1993), Gaffney & Stančič (1991), Gaffney & van Leusen (1995), Lock & Harris (1996), Persson & Sjögren (2001:197ff), Sjögren (2003), von Hertz (2009), Wheatley (1995, 1996).

Ett annat sätt att arbeta med visibilitet presenteras av Baldwin (1998). Baldwin försöker automatisera kvantifieringen av vad som kan ses från en viss punkt och hur det upplevs, genom att utgå ifrån rummets öppenhet/slutenhet, vilken bl.a. avgörs av avståndet till närmaste horisont och karaktären på den vy man får. En viktig del i karaktären är hur möjligheterna att se är begränsade. Mystiken

i landskapet står i relation till rummets öppenhet/slutenhet; i ett slutet landskap ökar mystiken. Visibilitetsanalyser är inget nytt för arkeologin utan har förekommit sedan början av 1970-talet. Redan tidigt framfördes kritik mot dessa metoder, en kritik som genom GIS-programmens genomslag tystnat, med några få undantag (Wheatley & Gillings 2000:2). Det finns ett flertal källkritiska problem kring hur höjdmodellerna de beräknas mot är framtagna, och de felaktigheter som därmed kan förekomma (Kvamme 1999). En annan kritik som framförts är att ett landskap inte kan upplevas endast genom en kartbild med en serie punkter på, utan att en djupare förståelse för landskapet endast kan uppnås genom vistelser i rummet, gärna under en längre tid (jmf Tilley 1996).

211

Invändningarna mot och problematiseringen av användandet av visibilitetsanalyser har av Wheatley & Gillings (2000) delats in i tre grupper: *pragmatiska*, *procedurmässiga* och *teoretiska invändningar*. Utifrån Wheatley & Gillings följer nedan en redovisning av några vanliga invändningar mot visibilitetsanalyser. För en mer utförlig diskussion kring visibilitetsanalyser, se exempelvis Wheatley & Gillings (2000) och Lock (2000).

De **pragmatiska invändningarna** är de som kan sägas vara giltiga för såväl GIS-baserad som icke GIS-baserade analyser av visibilitet. Det framhålls ofta att det är svårt att fastställa och beräkna hur vegetationen sett ut vid en given tidpunkt under förhistorien. Förekomsten av träd kan helt förändra visibilitetsförhållandena. Det har under senare år kommit fram olika tillägg till programvaran för att skapa träd och andra objekt för att simulera ett visst vegetationsmönster. Problemet med att fastställa dess höjd och

utbredning kvarstår dock. En annan invändning är att lövträdsvegetation är föränderlig varför visibiliteten förändras säsongvis. I stället för att fokusera på problemet med hur många och hur höga träd det funnits kanske man i stället skall fokusera på just hur visibiliteten från en punkt förändrats med årstiderna. En annan aspekt av visibilitetsanalyserna är att de visar vad som är teoretiskt möjligt att se, inte vad man egentligen kan se från en plats. Ofta är det så att det krävs vissa förkunskaper för att se somliga lämningar på långt håll. Detta gäller främst de lämningar som inte är monumentala eller inte avtecknar sig mot horisonten, exempelvis hållristningar. Ett sätt att komma runt det här problemet kan vara att försöka arbeta med "fuzzy viewsheds", som innebär att klarheten avtar med avståndet.

De flesta visibilitetsanalyser som gjorts har utgått från en statisk punkt i landskapet. En central del i människans upplevelse av omgivningen är dock rörelse. Självklart innebär en rörelse genom rummet att vyer förändras. Ett sätt att komma runt detta har varit att lägga samman ett antal viewsheds från punkter utmed en stig eller annan linje genom landskapet, se exempelvis Llobera (2000), Bell & Lock (2000). Liksom visibiliteten förändras efter hur man rör sig, förändras det man ser efter vilken tidpunkt på dagen eller året man gör observationen. På samma sätt spelar väderleken in och påverkar hur långt eller hur mycket man ser. En möjlig lösning på detta problem är att arbeta med olika parametrar för hur bra sikten är. Frågan är dock hur meningsfullt det är, då man alltid befinner sig någonstans mellan full sikt och obefintlig sikt. I en visibilitetsanalys som visar vad man ser från en viss punkt har alla de synliga punkterna i teorin möjlighet att se utsiktspunkten. I verk-

ligheten kan man tänka sig att utsiktspunkten som väljs är av karaktären man kan *se utan att synas*. Återigen finns här en möjlighet att fördjupa och problematisera resultatet av visibilitetsanalysen genom att beakta möjligheten att vissa platser är mer gömda, trots att de överblickar ett större område. Ytterligare en invändning mot visibilitetsanalyser är att de ofta tenderar att gruppera samman lokaler utifrån typologisk grund, vilket medför att visibilitetsanalysen saknar tidsdjup. Om man exempelvis diskuterar placeringen av förhistoriska gravar och dess inbördes förhållanden, är det av vikt att ta hänsyn till att de tillkommit vid olika tillfällen.

De **procedurmässiga invändningarna** mot visibilitetsanalyser rör metoden och underlaget till beräkningen av visibiliteten. Grunden för visibilitetsberäkningar är en höjdmodell, d.v.s. en modell som anger höjden på de punkter som ingår i undersökningsområdet. Höjdmodellen kan vara av olika typer, men oavsett typ är det modellen som avgör hur resultatet blir. Ett problem med höjdmodellerna är att de ofta är mer eller mindre översiktliga och aldrig lika detaljerade som verkligheten. Det är därför av vikt att man är medveten om hur modellen är framtagen. Wheatley & Gillings (2000:10) framhåller att exempelvis vissa metoder tenderar att genom filtrering av höjdvärdena sänka toppar och ryggar och höja dalar vilket har stor effekt på visibiliteten. En annan faktor är att små förändringar i utsiktspunktens närhet kan ha stor inverkan på visibilitetsresultatet.

Andra kommentarer som framförts är kritiska mot de algoritmer som används för att räkna fram visibiliteten inom ett område. Det har i studier visat sig att det kan skilja upp till 50 procent i synlig

yta mellan olika metoder (Wheatley & Gillings 2000:10). Ett annat problem med visibilitetsresultatet är att det inte är differentierat på något sätt. Antingen ser man, eller också ser man inte. Det finns inget utrymme för något mellanting, vilket är att grovt förenkla hur människan ser och inte ser.

De **teoretiska invändningarna** mot visibilitetsanalyser som förs fram kan enligt Wheatley & Gillings (2000:12) delas in i tre grupper: invändningar som rör 1) teknologisk determinism; istället för att fokusera på att GIS inte är ett neutralt, ateoretiskt verktyg har diskussionerna om analyspotentialen ofta handlat om att det krävs mer datorkraft, 2) visualitet och perception; fokuserar på att det finns andra sätt att uppleva världen på, inte bara genom vad som kan ses och inte ses. Vår perception innefattar alla våra sinnen (jmf. ovan & Rodaway 1994), 3) kartperspektiv; formen för presentation av resultaten – kartan. Kartor karaktäriseras av ett flertal olika faktorer, bl.a. genom att man antar ett slags fågelperspektiv och därmed distanserar sig från världen. Kartan är också skalad, d.v.s. inte en exakt reproduktion av verkligheten, och är i allra högsta grad symbolisk.

De senaste årens utveckling pekar dock mot att även de arkeologer som använder GIS försöker bidra till den teoretiska diskussionen inom arkeologin.

Ovan har jag försökt att sammanfatta några av problemen med olika typer av visibilitetsanalyser. Ett flertal av de invändningar som sammanfattas ovan är inte specifika för just visualiseringen av visibilitetsberäkningar, utan kan appliceras på olika typer av

representationer av det vi arkeologer studerar. Med GIS har emellertid möjligheterna att producera visualiseringar i form av exempelvis kartbilder förändrats i det avseendet att man med rätt programvara och data med lätthet kan producera innehållsmässigt avancerade representationer av exempelvis förhistoriska förhållanden. Med denna utveckling följer många möjligheter men också krav på att den som använder kartan också kritiskt granskar den. Kartor är alltid selektiva; någon har gjort ett val av vad som skall finnas med och vad som inte skall finnas med. Kartor är dessutom segmenterade i det avseendet att de endast visar en liten del av den totala miljön. En karta är också en social konstruktion. Den är skapad av någon, individ eller grupp, med specifika syften.

215

Inom arkeologin har vi en lång tradition av att presentera olika förhistoriska företeelser genom ritningar och bilder. Skalade representationer är något vi är vana vid och kan förstå, och sannolikt också granska kritiskt. På det sättet har GIS egentligen inte tillfört något nytt utan snarare bidragit till att arkeologer kan göra det de alltid gjort, men nu lite lättare.

Med lättheten borde möjligheterna till nya frågor öka. Exempelvis borde det vara möjligt att utveckla diskussionen kring inte bara de rumsliga förhållandena utan också de olika tidsförhållanden som vi mer eller mindre får på köpet när vi visualiserar olika typer av rumsliga relationer. De här tidsmässiga aspekterna är tydliga som problem vid exempelvis diskussioner om visuell strukturering av landskapet, där olika monument antas relatera till andra monument, vilket i sin tur ger vissa rumsliga mönster. I sådana diskussioner är tidsaspekten ofta frånvarande genom att de ofta

förs utifrån spridningsbilder där samtliga monument från en ofta bred tidsperiod ingår. Dessa bilder har egentligen ett tidsdjup genom att de objekt som ingår tillkommit vid olika tillfällen, men förfarandet att visualisera alla objekt i en bild resulterar i en bild utan djup. Detta är inte specifikt för arkeologin utan förekommer så fort en karta skapas där det ingår objekt som inte har ett tydligt "tillkomstdatum". GIS och kartor har svårt att visa det inexakta. Detsamma gäller fenomen som inte går att knyta till longitud/latitud eller andra koordinater. I detta ligger en utmaning för arkeologer att dels problematisera de visualiseringar som görs, dels våga skapa egna typer av kartor som visar tolkningarna utan att dessa pressas in i ett koordinatsystem.

Visuella relationer på Falbygden

"...in a sense that if you throw enough accumulated viewsheds at a problem it is bound to go away" (Wheatley & Gillings 2000:12).

Karl-Göran Sjögren (Sjögren & Persson 2001, Sjögren 2003) har gjort ett försök att beräkna hur synliga gånggrifterna på Falbygden är i landskapet. Resultatet från de analyserna ger vid handen att gånggrifterna inte har placerats för att uppnå maximal visibilitet, utan snarare lokaliserats till platser som nästan är att betrakta som undanskymda. Sjögren har i sina analyser dels beräknat hur stor del av omgivningen som kan ses från gånggriften, dels hur många andra gånggrifter som kan ses från respektive gånggrift. Sjögren utgår ifrån att för att förstå megaliters betydelse är det viktigt att studera hur gravarna förhåller sig till den sociala praxis

som försiggått på olika lokaler i landskapet (Sjögren 2003:330). Att den här typen av studier ofta tar sin utgångspunkt i olika typer av gravar kan säkerligen förklaras på flera sätt, den enklaste är förmodligen att vi vet var de ligger och att de är avgränsade och förhållandevis begränsade i omfattning. Visibilitetsanalyser från gånggrifterna ger ett mått på hur stort område som visuellt domineras av gånggriften. Analysen svarar på frågorna om vilka områden som är möjliga att se från gånggriften, och omvänt, från vilka områden det är möjligt att se gånggriften. Den sammanlagda synliga ytan kan jämföras med hur stor yta man rent teoretiskt skulle kunna se från en punkt. Utifrån den jämförelsen kan slutsatsen dras att gånggrifterna placerats i lägen som är undanskymda. Hittills har emellertid inga beräkningar gjorts av hur landskapets *bakgrundsvisibilitet* ser ut, d.v.s. hur stor yta man ser från andra platser i landskapet. Är gånggrifterna placerade på punkter i landskapet som är undanskymda i förhållande till andra punkter i närområdet?

217

Bakgrundsvisibilitet

För att få ett mått på bakgrundsvisibiliteten har visibilitetsberäkningar utförts från ett stort antal punkter inom de fyra analysområdena på Falbygden. Punkterna som använts till analysen är placerade på var femtionde meter inom respektive delområde. Analysen grundar sig på följande parametrar: "ögonhöjden", (höjden över markytan från den punkt observationen görs) och radien. Ögonhöjden är här satt till 1,7 meter, radien är bestämd till max 3000 meter, d.v.s. endast punkter inom denna radie används i

beräkningen, och beräkningen utförs 360 grader kring punkten. De beräkningar som utförts visar att det inom undersökningsområdena är en låg andel av den teoretiskt maximalt synliga ytan som är möjlig att se. Inom Ållebergsområdet är det i genomsnitt endast 6,4 procent av den maximalt synliga ytan som faktiskt är synlig. Högst genomsnitt har Brunnhemsbergsområdet med 8,3 procent, se tabell 5.1.

Slutet landskap?

218

Landskapet på Falbygden förefaller således inte vara så öppet som det första intrycket ger vid handen. Utfallet av beräkningar av det här slaget påverkas dock av områdenas storlek och topografi. Inom samtliga delområden förekommer berg. Bergen är synliga från många punkter i landskapet och från bergens kanter är det möjligt att se stora områden, samtidigt som bergen kan blockera visibiliteten. Om det inom ett område finns ett stort antal mätpunkter som ligger i en sänka, påverkas också utfallet av visibilitetsanalysen genom att exempelvis högre liggande punkter inte är möjliga att se. Ett annat problem med beräkningarna är att de innefattar samtliga punkter inom delområdet, vilket medför att även platser som ligger i terrängavsnitt där gånggrifter inte har byggts finns med, vilket kan försvåra en jämförelse. För att få ett referensområde har visibiliteten inom ett mindre område på kalkstensplatån utan berg beräknats utifrån samma parametrar med undantag för radien, som i det här fallet var satt till 700 meter. Inom referensområdet är 6,9 procent av den totala ytan möjlig att se. Utifrån den jämförelsen är det sannolikt att de resultat som framkommit inom

Ett landskap av död eller liv?

Radie 3000 meter	Bakgrund	Gånggrifter	Hällkistor
Mössebergs området	7,5	16,4	12,4
Ållebergsområdet	6,4	14,1	4,2
Brunnhemsbergs området	8,3	29,0	2,1
Varvsbergs området	7,6	25,5	23,2
Radie 300 meter	Bakgrund	Gånggrifter	Hällkistor
Mössebergs området	51	59,3	57,9
Ållebergsområdet	52	59,2	55,5

Tabell 5.1. Tabellen visar hur stor procentuell del av det totalt synliga området som är synligt inom de fyra analysområdena.

de fyra delområdena är representativa för visibiliteten på Falbygden.

Analysresultaten av den s.k. *bakgrundsvisibiliteten* kan jämföras med analyserna av gånggrifter och hällkisters visibilitet. Visibilitetsberäkningarna av gånggrifter och hällkistor har utförts utifrån de parametrar som användes vid beräkningen av bakgrundsvisibiliteten: ögonhöjden är 1,7 meter, radien är 3000 meter och analysen genomförs 360 grader runt punkten. Analysen visar att

det föreligger skillnader mellan områdena. Vad gäller gånggrifterna har de som ligger i Ållebergsområdet lägst visibilitet; endast ca 14 procent av omgivningen inom 3000 meter är synlig. Störst synligt område är det inom Brunnhemsbergsområdet, där ca 29 procent av omgivningen inom 3000 meter är synlig från gånggrifterna, se tabell 5.1. Visibiliteten från hällkistorna inom de fyra delområdena har analyserats på samma sätt. Resultaten ger exempelvis vid handen att inom Brunnhemsbergsområdet är endast 2,1 procent av den totala ytan synlig, att jämföra med 29 procent för gånggrifterna och 8,3 procent bakgrundsvisibilitet. Även inom Ållebergsområdet har hällkistorna en låg visibilitet i jämförelse med gånggrifterna och bakgrundsvisibiliteten. Inom Mössebergsområdet och Varvsbergsområdet är skillnaderna mindre. Gånggrifterna har inom de fyra delområdena genomgående en högre visibilitet än bakgrundsvisibiliteten. Utifrån det perspektivet är gånggrifterna sålunda placerade på punkter i landskapet som inte är undanskymda.

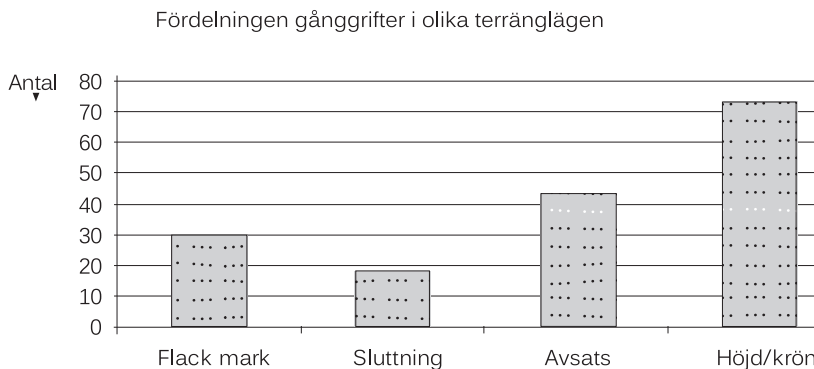
Inom två områden har bakgrundsvisibiliteten beräknats inom en radie av 300 meter från samma punkter som ovan, och med samma parametrar vad gäller ögonhöjd (1,7 meter) och omfattning (360 grader). Analysen visar att ca 50 procent av närområdet är synligt från i stort sett vilken punkt som helst inom analysområdena. Motsvarande siffror för gånggrifterna är ca 59 procent och för hällkistorna ca 56 procent.

Det förefaller således som om gånggrifterna är placerade i lägen som har något högre visibilitet än omgivningen. Däremot är det så, vilket konstaterats i andra studier (Sjögren 2003), att gånggrif-

terna inte har placerats på platser med den högsta visibiliteten. En stor del av gånggrifternas närområden är synliga från gånggriften och tvärtom. Gånggrifterna förefaller således inte vara tänkta att exponeras på större avstånd. Vad gäller placeringen finns det punkter i omgivningen som ligger högre, men dessa punkter har valts bort vid lokaliseringen av gånggriften. Ofta är det så att dessa punkter skymmer sikten till andra gånggrifter och boplatser samt fyndplatser för flinta.

Terränglägen

Inom de fyra undersökningsområdena finns 164 gånggrifter. Inledningsvis kommer jag att utgå från dem när jag beskriver analysresultaten från de utförda visibilitetsberäkningarna. Gånggrifterna har uppförts på Falbygden under ett par århundraden, och det har sannolikt under den tiden funnits ett flertal olika kriterier för vad som ansetts som en bra plats för uppförandet av en gånggrift. Detaljtopografiskt kan byggandet av gånggriften ha påverkats av redan tidigare uppförda gånggrifter i närheten, eller avståndet till närliggande boplatser. Vi kan idag inte i detalj skilja gånggrifterna åt kronologiskt, utan de får behandlas som en klump (med de problem som det innebär, bl.a. avsaknaden av tidsdjup). Utifrån gånggrifternas placering i landskapet på Falbygden vet vi att det finns vissa terränglägen på detaljnivå som föredras framför andra (Sjögren 2003:258-71). I figur 5.1 redovisas hur gånggrifterna inom de fyra analysområdena ligger i landskapet. Något färre än hälften av gånggrifterna ligger på krön eller höjder. En fjärdedel är placerade på avsatser i sluttningar och den resterande fjärdedelen delas mel-

Figur 5.1. Gånggrifternas fördelning på olika terränglägen.

222

lan gånggrifter som ligger i sluttningar och sådana som återfinns på flack mark.

I olika sammanhang (Tilley 1993, 1996) har förhållandet mellan platåbergen och gånggrifterna diskuterats. Utifrån de visibilitetsanalyser som utförts framgår att det från samtliga av de 164 gånggrifter som ingår i studien är möjligt att se minst ett platåberg. Det förhållandet gäller även övriga platser inom de terrängavschnitt där gånggrifterna uppträder, och det är mycket svårt att finna några platser på Falbygden från vilka det inte är möjligt att se något eller några berg. Falbygden som område är litet och det går inte att komma undan bergen när man rör sig i området.

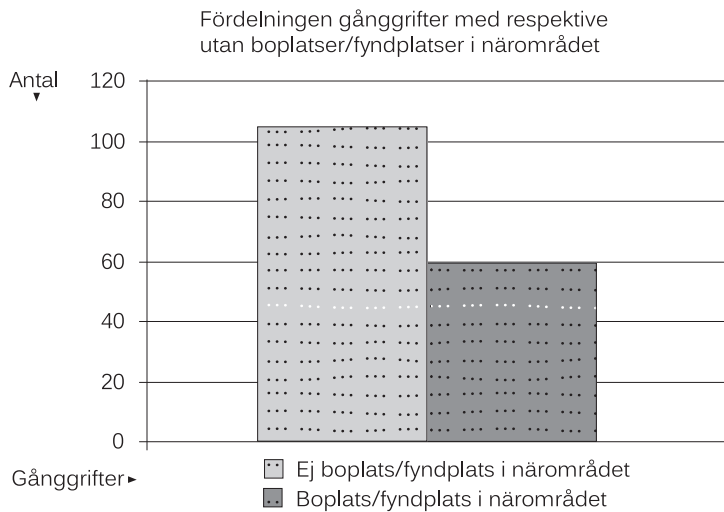
Relationen mellan gånggrifter och vatten har tidigare diskuterats av Schnell (1966) som arbetade efter hypotesen att vatten var en lokaliseringsfaktor för gånggrifterna. Sjögren (2003) har emeller-

tid visat att det inte föreligger något sådant samband. De visuella relationerna mellan vattenförekomster och gånggrifter i dagens landskap har beräknats, och resultatet av de beräkningarna visar att det från 130 av 164 gånggrifter är möjligt att se någon form av vatten. De här beräkningarna är emellertid förenade med många källkritiska problem. Bl.a. har ett flertal vattendrag fått ändrad sträckning genom dikning, medan andra har grävts ner. Utifrån visibilitetsanalysen kan man dock sluta sig till att det idag är vanligt att vattendrag finns inom synhåll från gånggrifterna, därmed inte sagt att förekomsten av vatten styrt lokaliseringen av gånggrifterna.

Gånggrifter och boplatser

Sjögren (2003) har diskuterat förhållandet mellan boplatser och gånggrifter. Enligt Sjögrens analys av Karleby socken föreligger en rumslig separation mellan dem. Karleby socken är den enda på Falbygden där vi kan säga att vi har ett tillfredsställande kunskapsunderlag, men det går att föra vissa övergripande diskussioner kring rumsligheten även inom andra områden, även om majoriteten av fynd från andra områden inte är kronologiskt bestämda.

I figur 5.2 redovisas hur många av gånggrifterna som har respektive saknar boplatser/fyndplatser (av flinta/neolitiska föremål) i närområdet. Bland platserna och fynden av flinta eller neolitiska artefakter döljer sig sannolikt ett flertal som inte är samtida med uppförandet av gånggriften. 59 av gånggrifterna har fyndplatser och boplatser i närområdet. Utifrån detta resultat, som visserligen

Figur 5.2. Fördelningen gånggrifter med respektive utan bo-/fyndplatser (av flinta/neolitiska föremål) i närområdet (<500 meter).

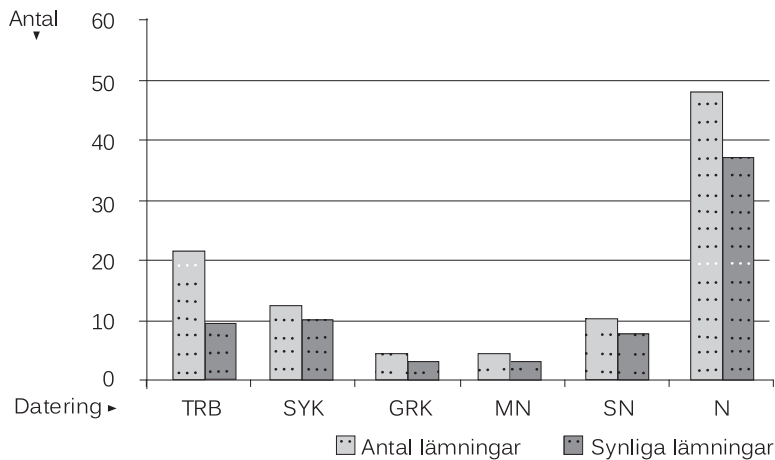
bygger på ett bristfälligt underlag, kan man emellertid konstatera att det inom övriga Falbygden föreligger en form av rumslig separation mellan registrerade gånggrifter och boplatser.

Av de fynd som gjorts i närheten av gånggrifter finns fynd från hela neolitikum. Den största andelen av dessa fynd går emellertid inte att tidfästa närmare än till neolitikum. Den kronologiska fördelning som är möjlig att göra redovisas i figur 5.3. Av samma figur framgår också att det på en och samma plats ofta finns fynd från olika delar av neolitikum. Slutsatsen är att den övervägande delen av de platser som kan tidfästas och ligger i närheten av en gånggrift inte är samtida med gånggrifternas uppförande. Av

Ett landskap av död eller liv?

figuren framgår också från hur stor andel av de påträffade platserna det är möjligt att se en gånggrift. Från något färre än hälften av lämningarna från TRB är minst en gånggrift synlig. Närmare tre fjärdedelar av lämningarna från övriga delar av neolitikum är synliga från gånggriften.

De begränsade kunskaperna om de kronologiska förhållandena är inte den enda bristen i sammanhanget. I de flesta fall är platserna inte heller art- eller typbestämda, d.v.s. i en del fall rör det sig om boplatser, i andra kan det vara fråga om depå- eller mossfynd. Den funktion platserna har haft kan tänkas ha påverkat de visuella relationerna.

Figur 5.3. Boplatsernas/fyndplatsernas synlighet.

Visibilitet i Karleby och Högstena

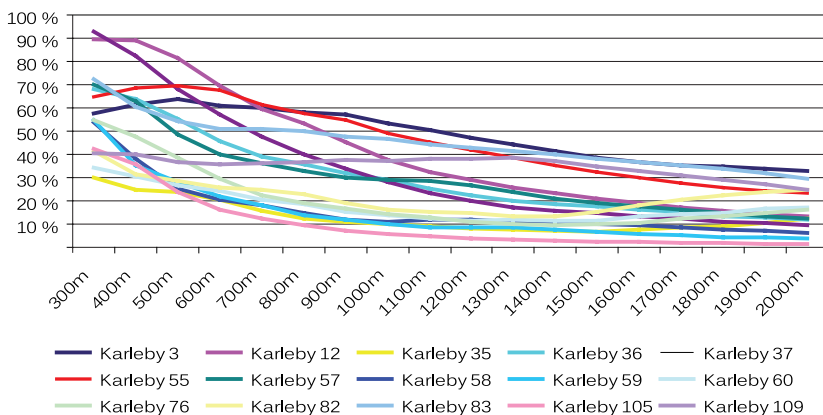
Ovan påvisades gånggrifters och hållkistors relation till vad som kan kallas bakgrundsvisibiliteten inom analysområdena. Dessa beräkningar grundade sig på att man från en given plats ser 360 grader runt den punkt man står på. Det finns emellertid olika sätt att differentiera visibiliteten på när man genomför visibilitetsanalyser, för exempel se Wheatley (1995, 1996), Wheatley & Gillings (2000).

226

Hur stort område man kan se från en given punkt påverkas av ett flertal faktorer, bl.a. de topografiska förutsättningarna. I en jämförelse av hur stort område som kan ses från olika gånggrifter måste därför hänsyn tas till topografins beskaffenhet. I Karleby ligger gånggrifterna något indragna från kanten av kalkstensplattan. Fram till kanten är visibiliteten god vilket gör att visibiliteten av närområdet är hög. Öster om kanten sluttar marken brant neråt och ligger utom synhåll för gånggrifterna, vilket medför att när man utökar radien i analysen kan man i huvudsak endast se områden som ligger söder och norr om gånggriften. När radien blivit så stor att områden på andra sidan Åslesänkan ingår i analysområdet, ökar visibiliteten igen. I figur 5.4 redovisas hur visibiliteten i Karleby varierar med avståndet från gånggriften.

Ett annat sätt att försöka fördjupa visibilitetsanalysen är att studera hur visibiliteten fördelar sig i olika riktningar. I figur 5.5 och 5.6 redovisas hur hög visibiliteten i Karleby och Högstena är i olika riktningar. Visibiliteten är här beräknad utifrån samma parametrar som ovan, dock med skillnaden att radien är utsträckt till

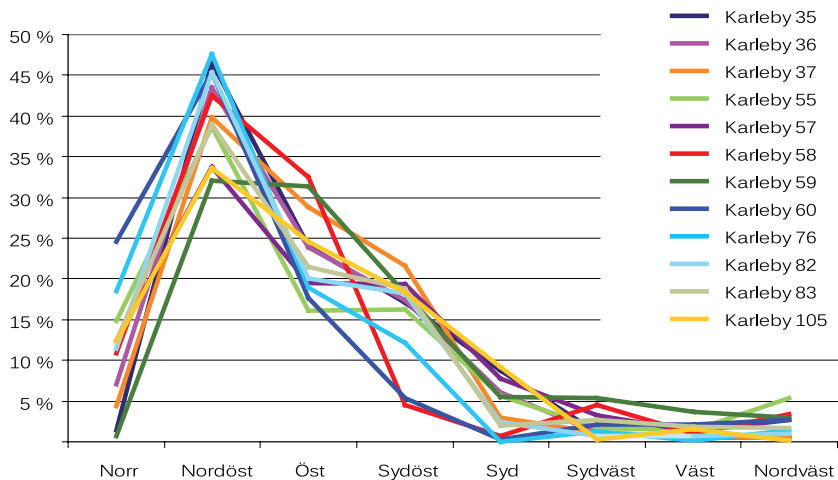
Figur 5.4. Procentuell del av synligt område vid olika avstånd till gånggriften.

14000 meter. På det avståndet är det inte möjligt att se en gånggrift, men från gånggriften kan man se horisonten. Några detaljer är emellertid inte möjliga att urskilja.

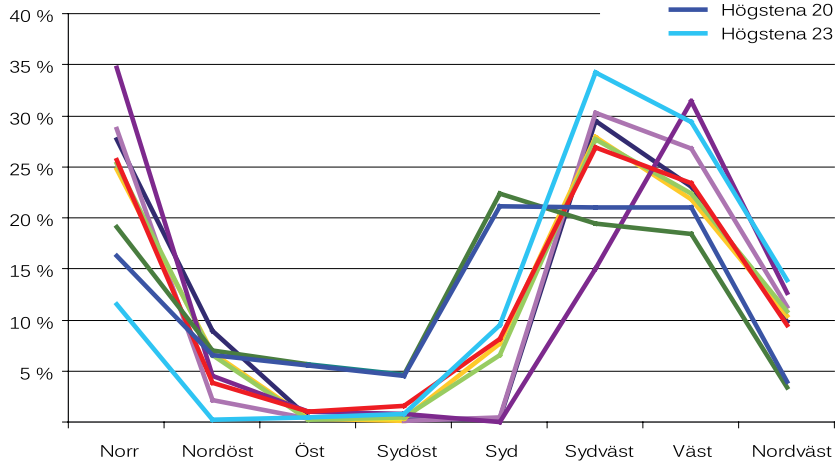
Av figurerna 5.6, 5.7 och 5.8, framgår att även visibilitetens riktning påverkas av hur topografin ser ut. I Karleby ligger de flesta av gånggrifterna i sådana lägen att de har en förhållandevis öppen vy mot nordöst-öst. I Högstena är situationen nästan den motsatta med öppen vy mot sydväst-norr. Utifrån de beräkningar som utförts här förefaller det inte som om gånggrifterna var tänkta att ses från ett specifikt håll.

Ett annat sätt att närma sig sådana frågeställningar är att närmare analysera hur gånggrifternas visibilitet i närområdet fördelar sig över olika riktningar. Som framgår av figur 5.7 och 5.8 skiljer

Figur 5.5. Procentuell fördelning av synlig yta och riktning, Karleby socken.

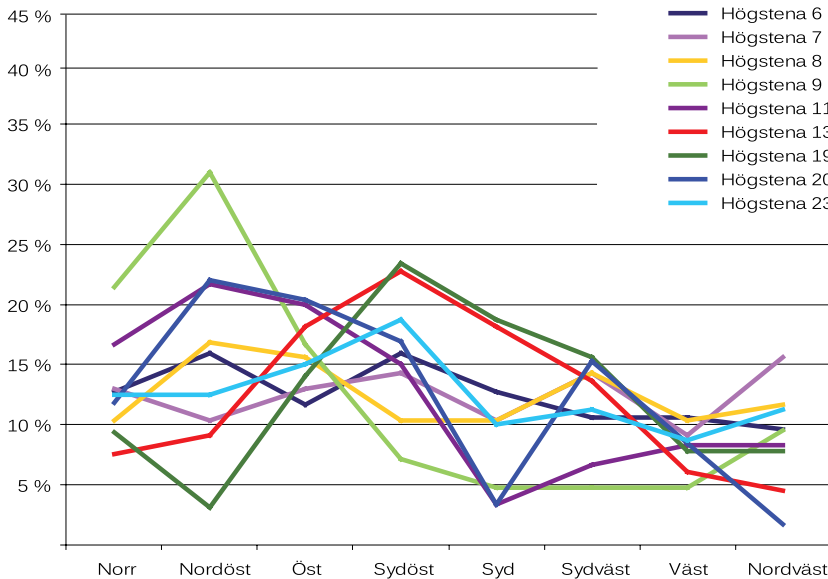
Figur 5.6. Procentuell fördelning av synlig yta och riktning, Högstena socken.

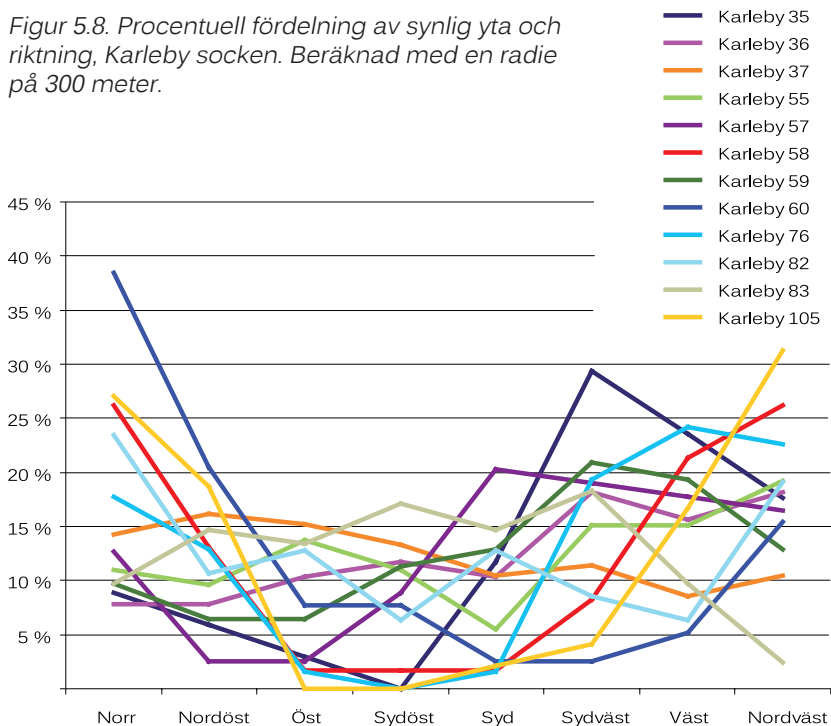
sig resultaten av beräkningarna av visibiliteten i närområdet från resultaten av beräkningarna över ett större område. Variationen mellan gånggrifterna är större, beroende på de topografiska förhållandena i närområdet.

Beräkningarna av visibiliteten i olika riktningar visar att när ett större analysområde används så blir utfallet mellan olika gånggrifter tämligen likartat. När samma typ av beräkningar görs inom ett mindre område räknat från gånggriften blir resultatet mer varierat. Slutsatsen är att gånggrifterna inte är placerade avsiktligt för att uppnå största visibilitet åt något enskilt väderstreck, utfallet av visibiliteten styrs av topografien.

Figur 5.7. Procentuell fördelning av synlig yta och riktning, Högstena socken.

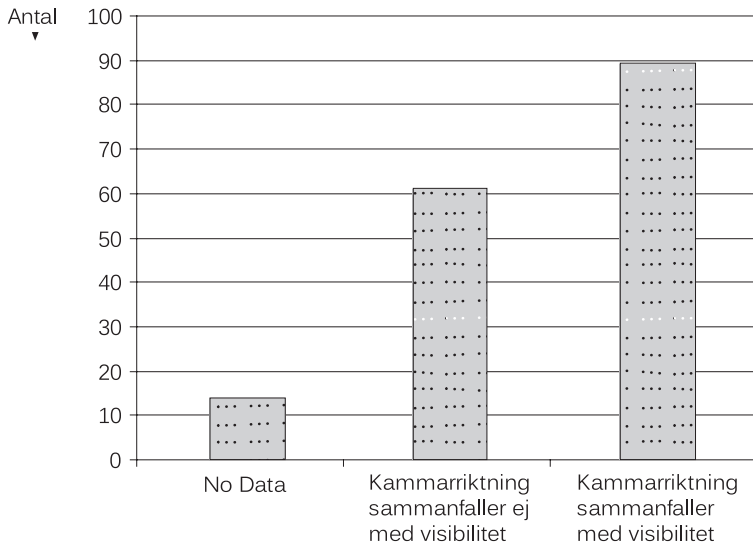
Figur 5.8. Procentuell fördelning av synlig yta och riktning, Karleby socken. Beräknad med en radie på 300 meter.

Kammarriktningar och visibilitet

Sjögren (2003:288-296) har utförligt diskuterat kamrarnas riktningar. Tanken med sådana studier är ofta att påvisa om kammarriktningen kan relateras till topografin eller andra arkeologiska monument (se exempelvis Tilley 1994 eller Berg 1995). Sjögren kan inte finna någon entydig förklaring till den variation som fö-

religger, utan föreslår att de olika principerna för orienteringen avspeglar olika samtida grupperns preferenser. Utifrån Sjögrens data (Sjögren 2003b) är det möjligt att undersöka om kamrarnas orientering riktar sig mot lokalt liggande ryggar eller horisonter. En möjlighet att undersöka det är att jämföra de olika horisonter som framträder i visibilitetsanalyserna med de kammarriktningar som räknats fram av Sjögren.

Figur 5.9 Fördelning av gånggrifter som har en kammarriktning som sammanfaller/ej sammanfaller med ryggar/horisonter utifrån visibilitetsanalyserna.

Av de 164 gånggrifter som ingår i analysen saknas uppgifter om kammarriktning i 14 fall. I 89 fall av de övriga 150 sammanfaller kammarens orientering med horisonter inom ett avstånd mindre än 3 000 meter. Av de 89 gånggrifter som uppvisar det här sambandet har endast 21 en riktning som sammanfaller med någon av bergens siluetter. Det förefaller således som om bergen inte dominerat eller i alla fall inte fullt ut styrt hur gånggrifternas kammare orienterats. Det är svårt att bestämma/bedöma/avgöra hur signifikant det här förhållandet är. Med ett ökat avstånd från gånggriften ökar emellertid chansen att en topografisk företeelse sammanfaller med kammarens riktning. På längre håll är det också svårt att bedöma avstånd, och i det som framstår som en horisont ingår områden som ligger på olika avstånd från gånggriften. I de siffror som redovisas ovan har endast de horisonter som framträder som rätta linjer i visibilitetsanalysen tagits med.

Avslutning

Utifrån diskussionen kring visibilitet ovan finns det några iakttagelser som kan lyftas fram särskilt. Gånggrifternas placering har tidigare diskuterats av Sjögren (2003) som konstaterat att de säl-lan ligger på den högsta punkten utan är placerade strax nedanför krön eller vid sidan av högsta punkten. Beräkningarna utförda här motsäger inte den bilden men det kan konstateras att gånggrifternas ligger i lägen med högre visibilitet än snittet d.v.s. från de flesta punkter i landskapet är visibiliteten lägre än på de platser där gånggrifternas anlagts. Om det är visibiliteten i sig som varit avgörande för var en gånggrift placerades är däremot svårt att av-

göra. Sjögrens iakttagelser talar för att högsta möjliga visibilitet inte var något eftersträvansvärt.

Inom en radie av 500 meter från gånggrifterna har förekomsten av fynd och/eller boplatser studerats. Genomgången ger vid handen att det kring två tredjedelar av gånggrifterna saknas kända fynd eller boplatser. Slutsatsen är att det föreligger en form av rumslig separation mellan gånggrifterna och kända fynd. Det skall dock i sammanhanget framhållas att de allra flesta av fynden inte kunnat tidfästas mer preciserat än till neolitikum. Det är därför sannolikt att ett flertal av fynden inte har en kronologisk samtidighet med gånggrifternas primära användningsfas. Av de fynd som med störst sannolikhet är samtida med gånggrifterna är drygt hälften funna på platser som är synliga från gånggrifterna. För de övriga fynden är det ca tre fjärdedelar som är funna på platser som är synliga från gånggrifterna. Någon analys av om det är några speciella typer av artefakter som är funna inom synhåll eller inte har inte gjorts.

233

En analys av hur visibiliteten är riktad har utförts inom två områden, Karleby och Högstena. Av analysen framgår tydligt hur de topografiska förutsättningarna påverkar utfallet av visibiliteten. I Karleby där landskapet är öppnare mot söder och öster, är visibiliteten högre i dessa väderstreck. I Högstena, där de topografiska förhållandena i stort sett är de omvända, är visibiliteten högst mot väster och norr. En analys av visibilitetens riktning i närområdet (radie 300 meter) utfördes också och resulterade i en helt annan bild: i närområdet är det stor variation mellan gånggrifterna och det är inget väderstreck som är mer dominerande.

I andra sammanhang har riktningen på gånggrifternas kammare diskuterats av exempelvis Sjögren (2003) som konkluderat att det finns avvikelser i kammarriktning mellan de olika koncentrationer av gånggrifter som finns på Falbygden. En hypotes som provats här är att gånggrifternas kammare orienterats efter höjdryggar eller andra typer av topografiska element synliga från gånggriften. Det kan konstateras att drygt hälften av gånggrifterna har en kammarriktning som sammanfaller med tydliga horisontlinjer. Riktningen på gånggrifternas kammare kan således inte helt förklaras med att de är orienterade efter företeelser i landskapet.

234

Analyserna av olika visuella förhållanden inom undersökningsområdena visar att en ensidig fokusering på enbart visuella faktorer endast i begränsad omfattning bidrar till förståelsen av landskapet.

Från betraktade till levande landskap

Inledning

I kapitel två resoneras kring hur landskap i första hand är kulturella och sociala, även om det alltid finns en icke-mänsklig aspekt närvarande, exempelvis biologiska och hydrologiska kretslopp, som människan påverkas av, och agerar mot eller med på olika sätt. I ett försök att tona ner uppdelningen mellan natur och kultur har begreppet *materiella landskap* introducerats. Det materiella landskapet kan i korthet beskrivas som det vi kan vandra runt i, och det utgörs av såväl företeelser som är direkt avhängiga av mänsklig handling, som av företeelser som inte är avhängiga av mänsklig aktivitet. I ett försök att också fånga upp olika sociala aspekter av landskapet har begreppet *institutionella landskap* använts. Det institutionella landskapet är inte fysiskt utan handlar mer om hur landskapet styrs av olika socialt konstruerade regler som reglerar vad som får göras av vem och på vilka platser. Den institutionella nivån i landskapet är integrerad i det materiella landskapet men lämnar inte alltid några materiella spår. Eftersom den här nivån handlar om att reglera handling finns det å andra sidan

235

förutsättningar för att de socialt konstruerade reglerna för vad man får och inte får göra är påvisbara i den materiella kulturen. I sin interaktion med landskapet skapas olika betydelser på såväl individ- som gruppnivå. I ett försöka att fånga upp dessa introducerades begreppet *betydelselandskap*.

Att använda landskap som ett analytiskt begrepp eller ramverk för arkeologiska studier medför en risk att i slutänden hamna i en diskussion kring visuella företeelser, eller att diskussionen tenderar att föras utifrån en generell och övergripande nivå. De eventuella variationer som finns i det arkeologiska materialet kan vara svåra att identifiera om ett generellt och övergripande perspektiv anläggs. En utmaning är att hitta en balans mellan det lokala och specifika kontra det generella och övergripande.

I landskapet kan en rad olika rumsliga relationer mellan de olika platser som finns där identifieras. I det föregående har dessa relationer främst diskuterats i form av avstånd mellan prickar på en karta, eller som olika teoretiskt tänkbara visuella relationer. Det har antagits (se exempelvis Tilley 1996; Sjögren 2003) att när megalitgravarna uppfördes manifesterade och bestämde de föreställningar, upplevelser, förväntningar och farhågor i sin samtid, och över flera generationer framåt. Att byggandet var en källa till reflektion över, och förståelse av, sin samtid, och samtidigt ett sätt att föra de rådande föreställningarna vidare, in i framtiden.

Norberg-Schulz (1980) hävdar att människan är angelägen om att precisera landskapets struktur, med andra ord att människan har en önskan att visualisera sin förståelse av omgivningen och

genom denna uttrycka sin existentiella förståelse. Genom att exempelvis bygga något överför människan den upplevda betydelsen till ett annat medium. Man kan säga att människan samlar sin förståelse av omgivningen och utifrån denna förståelse skapar ett eget mikrokosmos som tjänar till att konkretisera vardagen och den rådande världsbilden (Norberg-Schulz 1980:17). Tilley (1991, 1993, 1996) har utifrån gånggrifternas byggnadsmaterial fört ett resonemang där gånggrifterna i själva verket genom byggnadsmaterial och konstruktion är landskapet i mikroskala, och framhåller att nyckelstenen och taket är byggt av samma material som finns i bergen. Väggarna är däremot byggda av sedimentära bergarter, d.v.s. samma bergart som gånggrifterna är byggda på. Genom valet av byggnadsmaterial representeras och reproduceras de topografiska kontrasterna.

237

Gånggrifternas spridning i grupper/rader som är orienterade i nord-sydlig riktning är också enligt Tilley en konstruktion som avbildar centrala drag av landskapet. Likaså är kammarens riktning (N-S) också ett tecken på hur monumentet återger landskapets struktur. Den här dupliceringen av landskapet har även sin parallell i den materiella kulturen genom miniatyrer av yxor i bärnsten.

Just bärnstensyxornas röda färg vill Tilley också koppla till kalkstenens röda färg. Ur ett generellt perspektiv, där *gånggrift* är den minsta gemensamma nämnaren och representerar en enhetlighet vad gäller konstruktion och byggnadsmaterial, är Tilleys försök intressant. Det skall dock framhållas att bärnstenen normalt inte är röd. Den röda färg som en del av fynden uppvisar idag är ett

resultat av den miljö de deponerats i. Under neolitikum var bärnstenen gul. Kalkstenen i gånggrifterna har också olika färg. På Falbygden finns röd och gul/grå kalksten.

Tilleys försök att etablera gånggrifterna som metaforiska avbilder av landskapet är intressant men förutsätter att gånggrifterna var viktiga, ett nav kring vilket stora delar av den sociala praktiken cirkulerade; att megaliterna definierade och representerade social identitet d.v.s. den grupp som uppförde gånggriften manifesterade (och legitimerade) sin särart (Tilley 1996). Gravarnas form och storlek skulle således avspegla självkänsla, prestige, identitet som ställdes mot andra grupper. Tilley (1996) framhåller att variationen (i storlek) är ett resultat av konkurrens mellan olika grupper. Det konkurrensförhållande som Tilley föreslår resulterade vidare i att de konkurrerande grupperna tvingades att successivt uppföra allt större gravar.

I den modellen kan inte gånggrifterna anses spegla bebyggelsen, utan de grupper av gravar som finns på Falbygden är ett resultat av att samma grupp byggt flera, varje gång större, gånggrifter. Tilleys resonemang tenderar att bli generellt då alla gånggrifter förutsätts ha samma metaforiska kvaliteter. Som påtalats i tidigare kapitel finns skillnader i hur gånggrifterna är uppbyggda. Kunskapsläget är lågt vad gäller hur gånggrifterna, som instrument för utövandet av exempelvis makt, praktiskt fungerat i samhället och landskapet. Utifrån forskningsläget idag kan man konstatera följande om hur de använts:

- Begravningarna utförs under lång tid, ca 500–800 år (Sjögren 2003).

- Antalet begravningar under varje generation är lågt, möjligen endast en eller ett par.
- Det förefaller som om skeletten satts in hela och ruttat i kammaren.
- Skeletten förefaller inte varit föremål för någon omfattande rituellt praxis såsom omflyttning eller liknande.
- Sönderslagna föremål deponeras i mynningsområdet.
- Hela föremål deponeras i kammaren.
- Deponeringarna av artefakter förefaller ha samma frekvens som begravningarna, d.v.s. de tillförs under en lång tid och endast vid ett fåtal tillfällen per generation (Persson & Sjögren 2001).

Om man ser endast till antalet utförda handlingar (baserat på antalet begravningar och påträffade artefakter), framstår gånggrifter (kvantitativt) som marginella företeelser i det neolitiska samhället. Vad är det då som talar för att dessa monument definierar och representerar social identitet? En plats kan inbjuda till identifiering genom att exempelvis utgöra en kontrast mellan hemma och borta eller också kan platsens betydelse eller karaktär vara irrelevant för hur människor identifierar sig själva (Rose 1995:97). Platser skapas genom vanor och praktiker. Världen och omgivningen utvecklas genom handling, och det är genom handling som platser skapas (och förstörs). Arkitekten kan genom sina intentioner försöka forma användningen, men det är användningen som i slutändan formar platsen (Häggström 1996:183, jmf. Parker Pearson & Richards 1994).

Gånggrifternas betydelse i sin samtid skilde sig med all säkerhet från den betydelse vi tillskriver dem idag, och kanske var de till

och med mindre betydelsefulla för den neolitiska människan än vad de är för dagens arkeologer eller turister som besöker platserna. Alla landskap är i förändring. Ibland sker förändringen genom att något drastiskt händer, ibland sker den långsamt över lång tid. Landskapet på Falbygden genomgick under några århundraden en förändring genom att det under en kort period uppfördes minst 250 gånggrifter som kom att användas 500 - 800 år. Var och en av dessa platser har förändrat landskapet och kan ses som en sekvens av "biografier" som på olika sätt motsvarar en förändrad syn på, och förändring av, landskapet. Detta innebär dock inte automatiskt att dessa lämningar är synonyma med en specifik betydelse. Deras betydelse har sannolikt varierat beroende på händelser och behov. Ett sådant synsätt medför att landskapet blir alltmer komplext och mångtydigt. Den här komplexiteten och mångtydigheten kommer inte till sin rätt i en enkel spridningskarta, som dessutom är en summering av (kanske) aparta händelser som nödvändigtvis inte hänger samman, men som genom spridningskartan ges ett sammanhang och en samtidighet.

Trattbägarkultur? Med lokal variation?

Nästan som ett mantra har i det föregående det arkeologiska materialets brister och begränsningar framhållits. Som anförts ovan har vi idag en förhållandevis stor kunskap om det arkeologiska materialet i Karleby. Inom övriga delar av Falbygden och de undersökningsområden som diskuterats ovan är kunskapen om det arkeologiska materialet mer bristfällig och inte i samma utsträckning ett resultat av målinriktade undersökningar och inventering-

ar. En annan viktig faktor som skiljer Falbygden från exempelvis Skåne eller Bohuslän är att exploateringstrycket är lågt på Falbygden, vilket i sin tur medfört att det inte har utförts några storskaliga arkeologiska undersökningar. Det arkeologiska materialets beskaffenhet försvårar därför möjligheten att dra några långtgående slutsatser angående exempelvis kronologiska skillnader i den rumsliga organisationen under neolitikum. Utifrån den genomgång och analys som gjorts är det emellertid möjligt att presentera några generella iakttagelser. I det arkeologiska materialet finns en tydlig rumslig struktur som tar sig uttryck i hur boplatser/lösfynd och gravar förhåller sig till varandra. De är rumsligt separerade och ofta lokaliserade i terränglägen med olika egenskaper. Det finns också en tämligen tydlig visuell separation mellan boplatser och gånggrifter. Den visuella separationen kan emellertid vara ett resultat av avståndet mellan boplatser och gånggrifter, d.v.s. det behöver inte vara så att visuella kriterier legat till grund för lokaliseringen. Genomgången av de visuella relationerna på Falbygden har visat på mönster som är intressanta, men också på att den typen av analyser innehåller många metodiska fallgropar.

241

Kunskapsbristerna vad gäller boplatsernas uppbyggnad och struktur är särskilt tydliga. Gånggrifterna är i det avseendet bättre kända och utgör i den fortsatta diskussionen utgångspunkten. Det finns många likheter i placering och utseende men också en mängd olikheter. Det finns inte en enda gånggrift som är en exakt kopia av en annan. Att de är olika till utseende och till viss del konstruktion, förstärker bilden av att det inte har funnits någon övergripande reglering av hur gånggrifterna skulle byggas. Som arkeologer har vi en tendens att inte se längre än till typbestämningen.

Med det menar jag att vår benämning gånggrift delvis hämmar vår förståelse för monumentet. De stenar som ingår i en gånggrift bidrar var och en till lämningens karaktär. Även om det finns generella drag i gånggrifternas konstruktion var det sannolikt inte endast det som gav gånggriften dess betydelse under neolitikum. Vi bör därför lägga mer energi på att förstå de enskilda monumentens uppbyggnad. När det gäller val av byggnadsmaterial är en tydlig iakttagelse att det på Falbygden använts material som var tillgängligt lokalt. Stenarna har inte forslats några längre sträckor. Var i konstruktionen olika typer av material uppträder är inte enhetligt. Även om variationen inte är stor finns det exempel på olika kombinationer av stenmaterial, vilket sannolikt kan förklaras med att man använt vad man kommit över när gånggrifterna byggdes. Det betyder emellertid inte att valet av material varit oviktigt. Vi vet ju inte vad som valts bort. Möjligen var just det lokala särskilt viktigt att betona genom valet av lokalt förekommande material. Det finns således en regional likhet i att gånggrifternas material kommer från närområdet, vilket på lokal nivå ger upphov till att många gånggrifter har en unik materialsammansättning.

De lokala skillnaderna och variationen i konstruktionen är än tydligare när man studerar hur stora kammare som byggts. Persson och Sjögren (2001:7) anger att kammarlängden varierar mellan 2,4 - 17 meter. Att kamrarna var olika stora kan, till skillnad mot vad Tilley (1996) anför, spegla ett förhållande där det var lokala förutsättningar och logiker och möjligheter som styrde hur stora eller små gånggrifter som byggdes. I det perspektivet representerar gånggrifterna en lokal grupp som höll fast vid den gånggrift som ursprungligen byggts.

Det finns också variationer i kammarens form, vilket förefaller vara ett resultat av lokala föreställningar och idéer. Den vanligaste kammarformen är den rektangulära, men även andra former förekommer (jmf. kapitel 4 och Sjögren 2003). Det är dock svårt att sätta fingret exakt på vad som styr utformningen. Sannolikt var det dock inte brist på byggnadsmaterial som gjorde att man tvingades till avvikande kammarformer. Det finns idag inget som pekar på att gånggrifterna med avvikande kammarform tidsmässigt är tidigare eller senare än de med rektangulär kammare. Troligt är att kammarformen är ett uttryck för gruppens logik.

Vi vet från de senaste årens undersökningar av gånggrifterna Karleby 105, Karleby 82 och Falköping Östra 1 (Axelsson & Jankavs under arbete) att det finns ett flertal konstruktionsdrag som är gemensamma, och andra som skiljer sig åt. Vad gäller Falköping Östra 1 är det tydligt att vissa av stenarna i gången har delats och placerats på var sin sida i gången. De tre undersökningarna har också påvisat att det i högen förekommer skikt med röd kalksten i högmaterialet, vars funktion inte är helt klarlagd. Vid undersökningarna har det också visat sig att man på olika sätt valt kalksten av varierande färg. I Karleby 105 var de två yttersta kammarhällarna i östra delen av kammaren av vit/grå kalksten, övriga väggstenar var av röd kalksten. I Falköping östra 1 var de två yttersta stenarna i kammarens västra vägg av röd kalksten. Den röda kalkstenen kommer från de övre lagren av kalkberget. Under det ca 1,5–2 meter tjocka lagret följer den ljusare grå kalkstenen. Den röda stenen är lättillgänglig eftersom inlandsisen rivit loss större och mindre block som går att komma åt på ytan. För att få tag i den grå kalkstenen krävs dock att man i en brant eller liknande

kommer åt dessa förhållandevis djupt liggande lager. Någon ingående studie av gånggrifternas konstruktion med fokus på olika färgkombinationer har inte utförts på Falbygden. Gånggrifterna förefaller dock bära på ett flertal individuella, estetiska särdrag som i generella tolkningar tenderar att försvinna. Utifrån de iakttagelser som gjorts vid de senaste undersökningarna framstår det som angeläget för framtida forskning att på ett systematiskt sätt undersöka den variation i gånggrifternas konstruktion som finns. I diskussionen kring lokala grupper som på olika sätt, efter olika sociala bindningar, bistod varandra i byggandet av gånggrifter, skulle det då bli möjligt att belysa den lokala logik som styr utseendet på gånggrifterna.

244

Kunskapen om hur den inre strukturen i gånggrifternas kammare ser ut är skör så tillvida att den baseras på ett fåtal undersökningar utförda i modern tid och ett fåtal utförda under slutet av 1800-talet. Ett generellt konstruktionsdrag är indelningen av kammaren i nischer genom upprättstående hällar. Det förefaller också ha varit ett genomgående drag att täta mellanrummet mellan väggenstenarna genom kallmurning. Utförandet kan variera och det finns exempel på att kalksten och lerskiffer använts (Persson & Sjögren 2001, Axelsson & Sjögren 2001). Enligt det kunskapsunderlag som föreligger förefaller konstruktionens inre struktur vara likartad över hela Falbygden.

Kunskapen om hur de döda deponerats i gånggrifternas kammare baseras på ett fåtal undersökningar i modern tid, och den mest detaljerade kunskapen kommer från undersökningen av en överplöjd gånggrift i Gökhem socken (Axelsson & Sjögren 2001,

Sjögren 2008). Det finns också ett fåtal undersökningar utförda i slutet av 1800-talet som beskrivs tämligen summariskt, men utifrån vad som är känt idag är det möjligt att mellan raderna skönja ett likartat begravningsmönster (Ahlström 2009, Sjögren 2003). Vi vet idag att i kammaren lades döda individer och olika typer av artefakter, framförallt varierande typer av bärnstenspärlor som tycks vara kopplade till gravläggningarna. De döda har lagts eller satts in i kammaren, möjligen i någon form av svepning. Dessa gemensamma drag är sannolikt ett resultat av en gemensam logik.

Utifrån de mynningsområden som undersökts är det känt att en stor mängd artefakter deponerats (Persson & Sjögren 2001). Kvantitativt dominerar keramikmaterialet, följt av flinta och brända ben. De mynningsområden som undersökts på Falbygden uppvisar likheter i hur de materiella lämningarna behandlats (Persson & Sjögren 2001, Sjögren 2003). De artefakter som deponerats utanför gångens mynning har alla i någon form destruerats, genom sönderslagning eller genom att de bränts. Det här är ett genomgående drag för hela Falbygden. Även i detta avseende finns en gemensam logik som yttrar sig i det arkeologiska materialet. Analyser av dekoren på den deponerade keramiken visar dock att sammansättningen av olika dekorelement skiljer sig mellan de mynningsområden som undersökts.

Framtida forskning bör fokusera på att öka kunskapen om boplatsernas uppbyggnad och struktur. Idag är som bekant endast ett fåtal undersökta, benämningen boplatser grundar sig i huvudsak på att det förekommer flinta och keramik på platsen men vi vet mycket lite om hur boplatserna fungerat. Gånggrifterna är mer kända

men även här finns ett behov av ökad kunskap. Framtida forskning på gånggrifterna kan fokuseras på konstruktionen med syfte att belysa den variation som föreligger. Det faktum att endast lokalt förekommande byggnadsmaterial förekommer är intressant, de tendenser som noterats vad gäller stenar med olika färg bör undersökas i detalj. I framtida diskussioner kring gånggrifternas användning över tid bör också kamrarnas inre struktur studeras. Är de tecken på variation i konstruktionen, som vi känner till, en slump eller ett uttryck för ett medvetet övervägande?

Rumslig separation

246

Rumsligt finns det ett övergripande mönster vad gäller förhållandet mellan boplatser och gånggrifter. I stort sett genomgående gäller att gånggrifter och boplatser är placerade på avstånd från varandra. Det finns inget fast avstånd men det är ovanligt med boplatser närmare än 300 meter från en gånggrift. Under neolitikum sker en gradvis förändring, sannolikt i takt med att gånggrifterna får en annan betydelse, genom att boplatserna nu kommer närmare gånggrifterna. Rumsligt förefaller det som om gånggrifterna inte längre undviks i samma omfattning som tidigare. Utifrån det fyndmaterial som föreligger från undersökta gånggriftskammare på Falbygden kan man sluta sig till att det förekommer artefakter från såväl gropperamisk kultur som stridsyxekultur, dock i mindre omfattning än artefakter från trattbägartid. Möjligen är det så att utvecklingen under neolitikum har en större regional variation än vad vi tidigare erkänt (jmf. Strinnholm 2001, Sjögren 2003:101ff). Även utifrån de dateringar som gjorts på skelettma-

terial från gånggrifterna är det möjligt att fastslå att begravningar gjorts under fortsättningen av neolitikum, men inte i någon större omfattning. Somliga gånggrifter verkar ha städats ut under SN. Under senneolitikum är det möjligt att notera ytterligare en förändring genom att hällkistorna tillkommer i landskapet. Hällkistorna uppträder sällan i direkt anslutning till gånggrifterna men tenderar att fylla ut de tomma ytorna mellan koncentrationerna med gånggrifter, samtidigt som de också uppträder i andra landskapsavsnitt. Kunskapen om eventuella flatmarksgravar är bristfälligt eller i stort sett obefintligt. Detta medför att det är svårt att följa hur det rumsliga förhållandet mellan boplatser och gravar förändrades under stridsyxekultur och gropkeramisk kultur. Under fortsättningen av neolitikum sker på Falbygden en förtätning av landskapet genom att nya platser och lämningar tas i bruk, samtidigt som äldre lämningar i viss mån fortsätter att vara i bruk (gånggrifternas användningstid kan utifrån utförda dateringar antas pågå in i MN B (Sjögren 2003)).

247

Enligt resonemanget ovan kan man konstatera att monumenten är uppbyggda på ett sätt som starkt antyder att själva byggandet och konstruktionen av gånggriften är lokalt förankrad. Det finns inom Falbygden skillnader mellan monumenten, vilket sannolikt kan förklaras av olika lokal logik. Om vi lyfter blicken till ett interregionalt plan är det möjligt att peka på än fler skillnader inom ramarna för de konstruktioner vi benämner gånggrifter. Grunddragen med hög, kammare och gång, går igen i flera av Västeuropas megalitområden, men på detaljnivå är skillnaderna stora. Begravningspraktiken på Falbygden förefaller dock vara likartad inom området, att sätta in hela lik tillsammans med bärnstenspä-

lor och andra artefakter är ett gemensamt drag. På ett interregionalt plan finns det dock exempel på andra typer av praktiker, där benen ingått i olika ritualer och kanske till och med först begravts på annan plats innan de lagts in i kammaren (Thorsen 1981, Tilley 199b). Ett sådant begravningsskick antyder ett annat förhållnings-sätt till de döda än det som gällde på Falbygden. Skicket att deponera bärnsten tillsammans med de döda i kammaren har däremot sina likheter i både Skåne och Danmark. Päriltypernas sammansättning varierar måttligt mellan Skåne och Västergötland (Axelsson & Strinnholm 2003, i tryck). I gånggrifterna på Falbygden finns andra typer av artefakter, bl.a. hängen av djurtänder som är ovanliga i t.ex. Skåne. Det arkeologiska materialet på Falbygden så som det är känt från gånggrifter, boplatser och lösfynd uppvisar dock egentligen inte några större skillnader vid jämförelser med andra regioner som Skåne och Danmark. På Falbygden uppträder de flesta av de artefakttyper som återfinns på andra håll, men det finns skillnader i bl.a. vilken typ av keramik som används.

Det vi benämner TRB är dock inte helt uniformt, och en gånggrift på ett ställe är inte nödvändigtvis detsamma som på ett annat ställe. De olikheter som finns är kända, men samtidigt är det så att våra arkeologiska benämningar inte öppnar för en nyansering, utan snarare bidrar till en slags likriktning av synen på vad exempelvis TRB är. Det materiella landskapet och de olika rumsliga, visuella och materiella strukturer vi finner där, förefaller på ett övergripande plan att styras av en gemensam logik som dock tar sig lite olika uttryck på lokal nivå, olikheter som visar sig särskilt tydligt i gånggrifternas konstruktion. De regionala likheter som noterats är inte så starka att de kan jämföras med lagar och regler.

Dock finns en stark tendens till att någon slags samsyn har rått över hur man rumsligt disponerade landskapet.

Marginella företeelser?

Den arkeologiska forskningen baseras i de flesta fall på empiriska studier av olika typer av material. Att diskutera kring olika materialiteter utgör på sätt och vis grunden för arkeologin. I fallet Falbygden kan man notera att forskningens tonvikt, med några få undantag (exempelvis Sjögren 2003), har legat på gånggrifterna. Ett skäl till detta är att gånggrifterna till sin karaktär är tilldragande genom sin monumentalitet och beständighet. Att det också är en gravform som går att finna paralleller till över stora delar av Europa har sannolikt också förstärkt intresset. Men vad är det egentligen forskningen har fokuserat på? Det har rått en konsensus kring vad en gånggrift är, och som monument har de inte problematiserats i någon större utsträckning. På Falbygden, där koncentrationen är påfallande stor, är detta särskilt tydligt. I den här avhandlingen har också en stor del av diskussionen kring den rumsliga organisationen utgått från gånggrifterna. Men vad fyllde de för funktion egentligen? Utifrån de dateringar som föreligger vet vi att antalet begravningar per generation varit förhållandevis lågt, vilket antyder att rent aktivitetsmässigt har de nyttjats marginellt i jämförelse med exempelvis mer vardagsbetonade aktiviteter. Den låga nyttjandegraden som grav skall inte nödvändigtvis uppfattas som att de var marginella företeelser i det neolitiska samhället, utan kan likaväl antyda en selektiv praktik. Sjögrens analyser av dateringar av begravningar på Falbygden ger vid han-

den att begravningsskicket varit selektivt, d.v.s. att någon form av socialt urval förekommit (Sjögren 2003:252 ff). Tolkningen är dock behäftad med ett flertal frågetecken och alternativa tolkningsmöjligheter. Bl.a. är det möjligt att en lokal grupp fördelat sina döda på flera olika megalitgravar, vilket innebär möjligheten att praktiskt taget hela befolkningen blivit begravda i megaliter (Sjögren 2003:252).

I dagsläget saknas tillräckliga data för att med säkerhet fastslå hur gånggrifterna på Falbygden använts. I den forskning som bedrivits spelar gånggrifterna en central roll i diskussionen kring det neolitiska samhällets struktur. De modeller som vi bygger upp, med gånggrifterna i centrum, kan emellertid vara fel ute. Möjligen borde fokus i stället läggas på vardagen. I den här avhandlingen diskuteras olika typer av rumsliga relationer, men vad är det för landskap som målas upp om man utgår från gånggrifterna? Det blir ett landskap av död och förfäder. Det är inte osannolikt att vardagen mer handlade om livet och framtiden. Även om det säkert, som i de flesta kulturer, också fanns beståndsdelar som inbegrep dåtid, död och förfäder. Är det så att arkeologer fokuserar mer på gånggrifterna än vad den neolitiska människan gjorde?

I de flesta tolkningar betonas gånggrifternas roll som plats för kollektiva begravningar. Detta tillsammans med att de anses ha krävt arbetsinsatser från en större grupp än den som använde graven har lett till att gånggrifterna är symboler för kollektivitet och social hierarki. Mycket tyder på att de använts selektivt, att endast en del av befolkningen blivit begravda i dem. Detta antagande har kopplats till tankar om eliter, släktlinjer med högre anseende med

mera, som utövar kontroll över samhället. I fallet Falbygden vet vi i dagsläget ytterst lite om var och hur den övriga befolkningen i så fall begravts. Trots det är just gånggrifterna centrala i föreställningarna kring det neolitiska samhället. Den övriga materiella kulturen kopplas till gånggrifterna, och depåfynd av yxor eller bärnsten knyts till samma system. Men är det verkligen så att gånggrifterna skall ses som symboler för det kollektiva? Symboler som dessutom tänks vila på föreställningar av liknande art som förekommer interregionalt.

När man studerar de artefakter som påträffas i och omkring gånggrifterna förefaller det som om de snarare är individuella än kollektiva. Keramiken som påträffas i mynningsområdet utanför gånggrifterna har länge varit i fokus. Den stora rikedom och variationen vad gäller dekor och teknik har ansetts vara särskilt lämplig för att söka efter lokala eller grupprelaterade identiteter. Keramiken från gånggrifterna på Falbygden har diskuterats av Persson & Sjögren (2001:241ff). Utifrån det material som föreligger är det sannolikt att ett eller möjligen ett par kärl deponerats då en ny kropp begravts i kammaren. Mynningsområdet och gånggriften förefaller i det scenariot vara fokuserade på individen. Detsamma gäller bärnstenspärlor, som när de återfinns i gånggrifterna tycks förekomma som enskilda individuella objekt associerade med enskilda individer (Sjögren 2008, Axelsson & Strinnholm i tryck). Parallellt med detta bruk förekommer fortfarande nedläggningar i våtmarker, men inte i de stora mängder eller sammansatta former som tidigare, utan som mindre deponeringar av enstaka pärlor eller små kollektioner, vilka knappast varit sammanfogade till enheter under bruksfasen (Cederschiöld 1953,

Axelsson & Strinnholm 1999). Denna form av deponering skulle kunna beskrivas som ett individualiserat bruk under gemensamma former (Axelsson & Strinnholm i tryck).

Karleby – ett socialt landskap

För att nå en djupare förståelse för de rumsliga relationerna på Falbygden räcker det inte med en analys eller studie på en generell nivå, eftersom det arkeologiska materialet är bristfälligt, särskilt med avseende på boplatserna. I Karleby socken finns emellertid andra förutsättningar att mer detaljerat studera olika typer av rumsliga relationer. Cornell & Fahlander (2002) och Fahlander (2003:kap 4) har introducerat termen *signifikanter*. Dessa kan utgöras av en mängd olika företeelser i landskapet, exempelvis speciella naturformationer eller förekomsten av vatten. I det följande kommer utöver de rent arkeologiska materialen också andra fenomen att lyftas fram som delar i landskapet och som möjliga faktorer för var olika arkeologiska objekt placerats. Ett problem med att diskutera den rumsliga organisationen utifrån olika företeelser i naturlandskapet är att det är sannolikt att en stor del av de signifikanter som styr landskapets organisation utgjorts av material som inte var beständiga. Det är också tänkbart att det funnits platser av signifikans som vi i dag inte kan identifiera eller vars betydelse manifesterats av immateriella företeelser såsom minnen. Inledningsvis skall vi se närmare på var i landskapet de olika arkeologiska lämningarna uppträder.

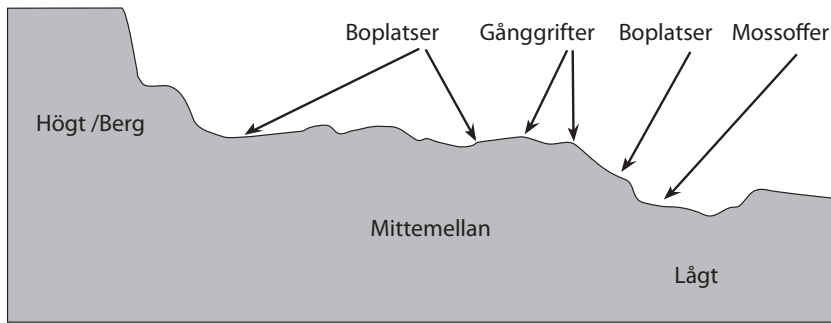
Landskapet på Falbygden och i Karleby socken kan grovt sett delas in i tre olika topografiska zoner: högt, mittemellan och lågt. Bergen

representerar det höga. I Karleby socken representeras bergen av Ålleberg, kalkstensplatån är det som ligger mittemellan och Åsle mosse representerar tillsammans med andra sänkor det låga. De här terrängavsnitten är tydliga när man rör sig på Falbygden, och kan sägas utgöra en slags topografisk grundstruktur. Inom dessa tre olika avsnitt i landskapet finns arkeologiska lämningar av olika karaktär och typ. Det går att skönja vissa mönster, särskilt vad gäller relationen mellan gånggrifter och samtida boplatser. Under fortsättningen av neolitikum sker emellertid en förtätning av antalet boplatser och därmed en förändring av mönstret. I det här mönstret ingår relationer mellan exempelvis gravar och boplatser, men det går också att skönja relationer i form av ytor/områden som förefaller sakna lämningar av olika slag.

253

Typiskt för landskapet på Falbygden är som anförts ovan platåbergen, som genom det öppna landskapet är synliga från stora delar av området. I dessa höga avsnitt finns idag inga kända lämningar från neolitikum, med undantag av några enstaka lösfynd. Stora delar av bergen är idag skogsbeklädda, och systematisk inventering har endast utförts i mindre omfattning på Ålleberg.

Nedanföör bergen ligger kalkstensplatån, som är uppbruten genom en mängd mindre höjdryggar. På denna mellannivå ligger gravarna. Samtliga gånggrifter och de flesta av hällkistorna återfinns här. Enstaka hällkistor är dock lokaliserade i andra terränglägen.

Figur 6.1. Öst-västlig profil genom Karleby med lägen för boplatser, mossfynd och gånggrifter, efter Sjögren (2003:320, figur 13.6).

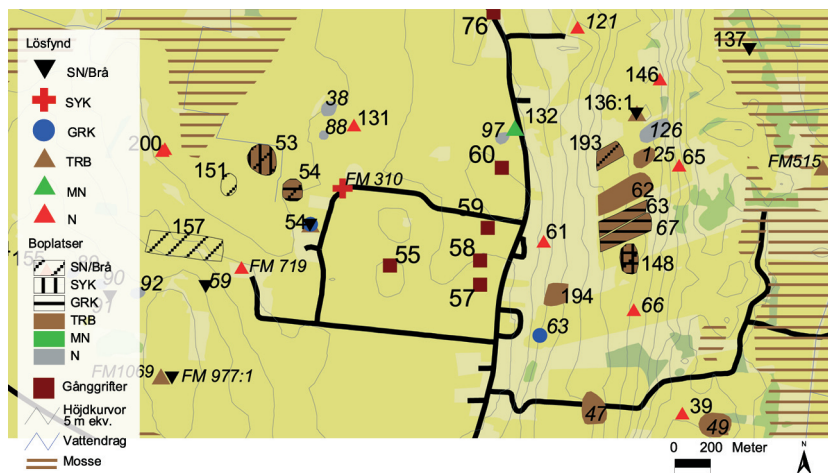
254

En skarp kontrast till bergen och den vidsträckta kalkstensplatån är de låga avsnitten. I Karleby socken är detta särskilt markant då socknens östra del utgörs av Åsle mosse. I dessa låga avsnitt har inga boplatser påträffats men väl en del depå/offerfynd. Boplatserna från trattbägartid återfinns på en mellannivå mellan kalkstensplatån och de lägst liggande avsnitten. Bosättningsmönstret förändras gradvis under neolitikum, och även andra avsnitt tas efterhand i anspråk, framförallt genom nyetablering uppe på kalkstensplatån samtidigt som de flesta av TRB boplatserna används även fortsättningsvis. I Karleby finns en distinkt uppdelning mellan gånggrifter, boplatser och mossfynd. Denna uppdelning korresponderar också med de topografiska skillnader som föreligger inom området; mossfynden ligger lågt och gånggrifterna högt, och däremellan ligger boplatserna.

I figur 6.2 redovisas de olika neolitiska lämningar som finns i centrala Karleby. De flesta av de i figuren redovisade boplatserna

Från betraktade till levande landskap

Figur 6.2. Boplatser, lösfynd och gånggrifter i centrala delen av Karleby socken. En förteckning över fynden finns i tabell 6.1.

255

Art	Raä nr	GulD	In. nr	Datering	Fynd
Lösfynd	39			N	Yxa
Boplat	53			TRB	Tunnackig yxa
Lösfynd	54			TRB	Tunnackig yxa
Boplat	54			TRB	
Boplat	62			TRB	Keramik
Boplat	63			TRB	Keramik
Lösfynd	65			N	Yxa
Lösfynd	131			N	Flinta
Lösfynd	132			MN	Tjockackig yxa
Lösfynd	137			SN	Skaftålsyxa

forts. →

Från betraktade till levande landskap

Art	Raä nr	Guld	In. nr	Datering	Fynd
Boplats	136			TRB	Tvärpil
Lösfynd	146			N	Skrapa
Boplats	148			TRB	Tvärpil
Boplats	151			SN	
Boplats	157			SN	Pilspets
Boplats	193			TRB	Tunnackig yxa
Boplats	194			TRB	Tunnackig yxa
Boplats		38		N	Avslag
Boplats		47		TRB	Tvärpil
Boplats		49		TRB	Tvärpil
Lösfynd		59		SN	Pilspets
Lösfynd		63		GRK	Spånskrapa
Lösfynd		66		N	Splitter
Boplats		67		TRB	Tvärpil
Boplats		88		N	Avslag
Boplats		97		N	Avslag
Lösfynd		121		N	Avslag
Boplats		125		TRB	Keramik
Boplats		126		N	Avslag
Lösfynd			FM719	N	Yxa
Lösfynd			FM515	TRB	Tunnackig yxa
Lösfynd			FM310	SYK	Tjocknackig yxa

Tabell 6.1. Förteckning över fynden i centrala delen av Karleby socken.

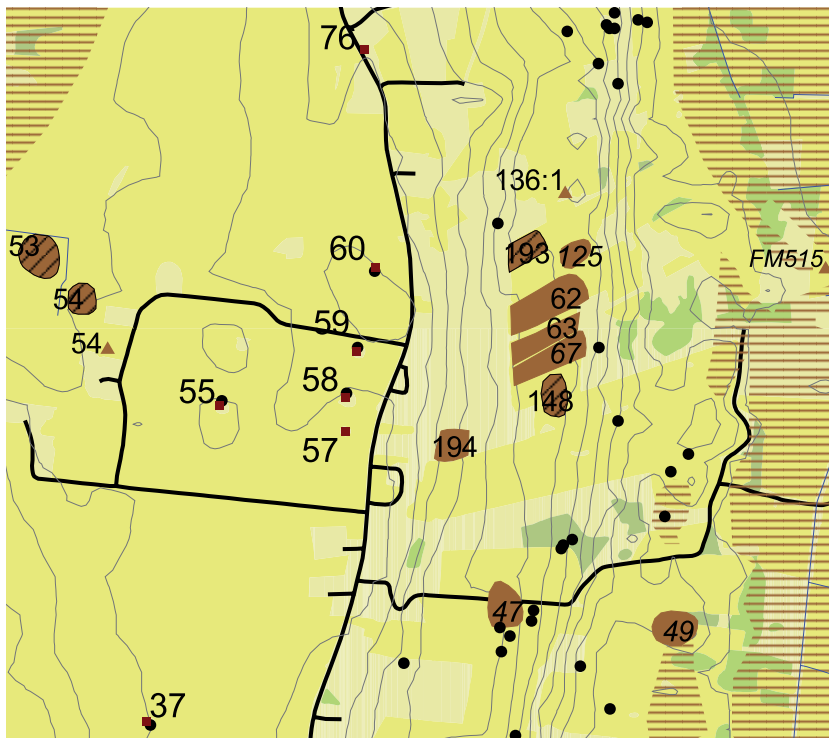
Från betraktade till levande landskap

har påträffats genom de inventeringar som utförts av Göteborgs universitet. Som framgår av figuren är många av boplatserna vad som kan betecknas som blandade platser, d.v.s. materialet som påträffats på dem kommer från flera olika neolitiska perioder. Inom området finns ett fåtal mesolitiska lämningar. Deras placering i landskapet sammanfaller med de neolitiska lämningarna. I vissa fall förefaller det således som att den logik efter vilken de mesolitiska platserna placerats sammanfaller med de överväganden som gjorts under neolitikum. Det finns således en rumslig separation mellan boplatser och gravar som i och med landskapets topografiska struktur påverkar de visuella relationerna.

Rörelsen genom landskapet är central för förståelsen. Utan rörelse möter vi inga nya intryck att väga tidigare erfarenheter emot. *"To reach a place, you need cross no boundary, but you must follow some kind of path. Thus there can be no places without paths, along which people arrive and depart; and no paths without places, that constitute their destinations and points of departure. And for the harvesters, the place to which they arrive, and whence they will leave at the end of the day, is marked by the next feature of the landscape to occupy your attention..."* (Ingold 1993:167) Längst i öster i Karleby socken ligger Åslesänkan, som idag till stor del utgörs av en utdikad våtmark. Terrängen är påfallande flack, och endast ett par sandiga kullar sticker upp. Det är lätt att föreställa sig en vattenspegel här. Man skall inte underskatta den symboliska betydelsen av vatten som en metafor för rörelse och förändring, rent och orient. Under trattbägartid var dessa vattenytor centrala i uppfattningen av landskapet, vilket inte minst visas genom de fynd av bärnsten och tunnackiga yxor som gjorts i dem. Exakt hur mycket vatten det

varit i sänkan under neolitikum är svårt att avgöra, men med säkerhet har vattennivån fluktuerat med årstiderna. Så här långt ner i sänkan är det ofta vindstilla eller endast en svag vind även dagar då det uppe på platån blåser ganska kraftigt. Om man rör sig åt väster, upp mot boplatserna, är det en mindre stigning, först flack och sedan brantare. När man avverkat den brantare stigningen är man på den nivå i sluttningen där boplatserna ligger. På den här

258

Figur 6.3. Skålgropsföremålsområdena i centrala Karleby är markerade med svarta prickar.

Från betraktade till levande landskap

nivån finns idag många stora flyttblock, varav ett flertal rymmer skålgropar.

Skålgropsstenarna markerar på sätt och vis boplatsoområdets östra gräns mot de lägre, våtare områdena. Något längre åt väster ligger boplatserna på rad, i mer eller mindre nord-sydlig riktning. Även denna nivå i landskapet är lugnare än uppe på platån (beroende på vindriktningen).

I rörelsen från mossmarken i öster, upp längs sluttningen mot boplatserna och senare kalkstensplatån, går man längs med vatten som rinner ner mot mossen. Vattnet kommer från de källor som springer fram strax nedanför kalkstenplatån. Många bäckar har försvunnit genom att de grävts ner i syfte att underlätta det moderna jordbruket. Under neolitikum förefaller det dock ha funnits obegränsad tillgång på rent vatten i dessa sluttningar.

259

I den fortsatta rörelsen mot väster kommer en brant stigning upp mot kalkstenplatån. I dag ligger bebyggelsen i Karleby utmed platåns kant. När man kommit in mellan husen är det möjligt att se de stora och monumentala gånggrifterna som ligger ca 100 meter från kalkstensplatån. På en del av dem finns skålgropar av samma typ som nere i sluttningen, i boplatsoområdets östra kant. Möjligen utgör gånggrifterna boplatsoområdets, och därmed vardagslandskapets, västra gräns.

Den öst-västliga rörelsen från Åslesänkan upp mot gånggrifterna medför också en förändring av perspektiv. I sänkan på väg upp ligger fokus på nära håll, men när man kommer upp till gånggrif-

terna öppnar sig landskapet och det är möjligt att relatera till mer avlägsna objekt såsom Ålleberg och Mösseberg.

Det vilda, höga/torra och låga/våta kan attribueras till specifika företeelser, dels arkeologiska objekt som boplatser och gånggrifter, dels platåbergen. Utöver dessa tydliga och nästan överskuggande lämningar/objekt finns en mängd andra företeelser som är värda att notera: lösfynd av yxor, depåfynd av yxor och bärnsten, rinnande vatten, flyttblock, flyttblock med skålgropar m.m.

Rinnande vatten

260

På boplatserna eller i närheten av dem rinner vattnet fram ur kalkberget, ner mot Åslemosse. Rent vatten har alltid varit en grundförutsättning för liv. Den rikliga tillgången på källvatten intill boplatserna kan ha varit en av de faktorer som påverkat lokaliseringen i sluttningen nedanför kalkstensplatån. Det är dock en förenkling att reducera vattnets betydelse endast till att handla om överlevnad och välbefinnande. Norberg-Schulz (1980) har framhållit vatten som ett föränderligt element i landskapet. Beroende på förutsättningarna kan vatten fungera som en gräns eller separator, eller lika gärna något som förenar och underlättar exempelvis kommunikation. Föränderligheten ligger bl.a. i att vattendrag ändrar karaktär med årstiderna, men också att det finns en rörelse, ett slags eget liv. Att vatten är grundläggande för mänsklig existens förstärker antagandet om att vatten ingått som en viktig del i den neolitiska kosmologin. Norberg-Schulz (1980) har tryckt särskilt på att vattnets ursprung, regn, förstärker kopplingen till

himlen. I Karleby kommer vattnet fram direkt från kalkberget. Som beskrivits ovan rinner det därifrån genom boplatssområdet och ner mot Åsle mosse. Kanske är det förfäderna som här rinner från kalkstensplatån. Vattnet bidrar på så sätt till att sammanbinda förfäderna med vardagen.

Depåfynd av bärnsten och yxor

De fynd av bärnsten som gjorts utanför gånggrifternas kammare är gjorda i mossmark. De allra flesta av dessa fynd är av samma karaktär som de bärnstenspärlor som påträffats i gånggrifterna. Ett tydligt undantag är det s.k. Vartofta-fyndet, som till stora delar utgörs av ovanligt stora pärlor (Cederschiöld 1953, Axelsson & Strinnholm 2003). Bärnsten är således ett arkeologiskt material som endast påträffas i gånggrifter och mossar. I gånggrifterna förefaller pärlorna följa med de gravsatta. Varför de nedlagts i mossar är inte helt klart, men för att följa resonemanget kring vatten ovan kan en möjlighet vara att vattnet representerade förfäderna, som när de ruttnat och fallit sönder i gånggriftskamrarna övergår till en del av förfäderskollektivet.

De depåfynd av yxor som gjorts har påträffats i olika lägen i landskapet. Anknytningen till våtmarker är tydlig, men det finns även yxor som påträffats i anslutning till vattendrag och flyttblock. Inuti gånggrifterna tillsammans med de döda har inga fynd av yxor gjorts, men i mynningsområdet utanför gången påträffas ofta fragment av sönderslagna yxor. Var och hur yxor deponerats i rummet styrdes sålunda av en annan praktik än den som gällde för bärnstenen.

Flyttblock och skålgropar

I Karleby återfinns förutom rinnande vatten intill boplatserna också ett påfallande stort antal större stenblock, varav ett flertal har skålgropar på ovansidan. I några fall är det en kombination av runda skålgropar och fotsulor, vilket är en kombination som också förekommer på vissa gånggrifters takblock (Jankavs 1999, Tilley 1996a). Skålgroparna är som framhållits svåra att exakt tidfästa, och det är inte säkert att de är samtida med gånggrifterna. Om de är samtida med gånggrifterna, är de ytterligare en indikation på att landskapet är mer komplext än den rumsliga och visuella relationen mellan gånggrifter och boplatser.

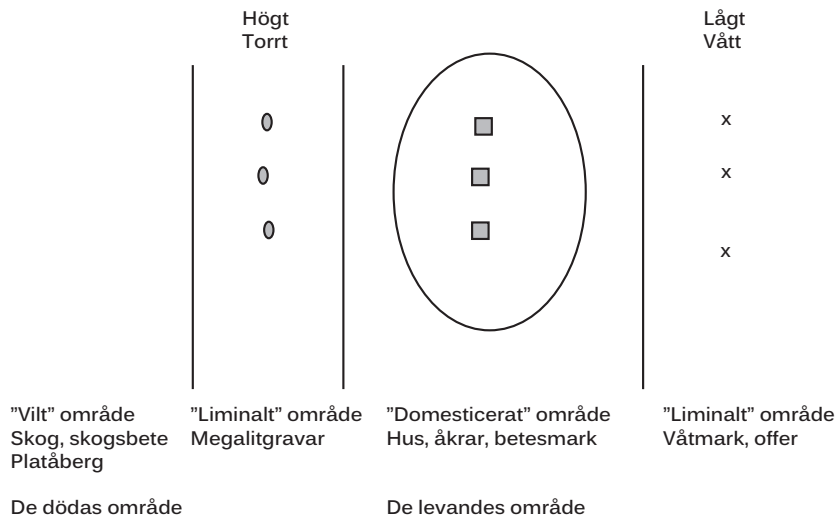
262

Att domesticera landskapet?

Landskapet är inte givet av naturen; det är i sig en social produkt, och förändringar i ritualer, social praktik, föreställningar m.m. återspeglas i, och omformar landskapet. Att bygga monument och på andra sätt förändra landskapet har enligt vissa författare ingått i en strategi för att omforma naturen till kultur, att göra den mindre farlig (Bradley 1991:139). I andra sammanhang har man lyft fram förklaringsmodeller till hur förhistoriska samhällen uppfört sina monument för att replikera naturen. Exempelvis pekar Tilley (1993, 1996, 1998) på hur landskapet återskapats i mikroskala genom valet av byggnadsmaterial, och genom användningen av olika typer av stenmaterial i olika delar av monumenten, och att de på så sätt symboliserar de förhållanden som råder i landskapet. Richards har framfört liknande tankar vad gäller neolitiska läm-

ningar på Orkney (Richards 1996b). Bradley (2000) har argumenterat för en arkeologi av naturliga platser (jmf. Fahlander 2003). Norberg-Schulz (1980) har framfört tankar om att människan bygger det hon ser, och att landskapet på så sätt lämnar avtryck i människans handling. Det finns flera poänger med att som Tilley titta på vad som är återkommande drag i konstruktionen. Gånggrifterna är ett koncentrat av handling och politik, och kanske är det där vi skall börja söka deras betydelse, istället för att ensidigt titta på den färdiga produkten (eller det som är kvar av den idag). Det faktum att det är många olika handlingar och händelser som är investerade i gånggriften får inte heller utesluta möjligheten att gånggriften kanske skall uppfattas som ett resultat av olika händelser. Holtorf (2003) framhåller att vi skall se megaliter som samlingar av speciella stenar. Runt om i Europa finns exempel på hur stenmaterial till megalitgravar transporterats långa sträckor för att användas i konstruktionen (se exempelvis Dehn et al. 1991). På Falbygden förefaller det dock vara en fokusering på det lokala, genom att endast lokala bergarter använts. Dessa förklaringar är intressanta och ger spännande infallsvinklar på landskapet även om de är tämligen generella. Sjögren (2003) har lämnat ett tolkningsförslag till de ideologiska dimensionerna i landskapet. Det baseras på den rumsliga relationen mellan gravar, boplatser och offerfynd, se figur 6.4.

I Sjögrens analys utgör området kring boplatserna ett slags mittemellan två liminaliteter: lågt/vått och högt/torrt. Utanför dessa liminala områden, som utgörs av gånggrifter respektive våtmarker och offer, finns det vilda (i motsats till det domesticerade området kring boplatserna), där skog, skogsbete och platåberg ingår.

Figur 6.4. Ideologiska dimensioner i landskapet (efter Sjögren 2003).

Denna uppdelning har stöd i den rumsliga struktur som föreligger. Gånggrifterna utgör i Karleby en slags periferi om man utgår från boplatserna. Detta förhållande är ett genomgående drag för hela Falbygden (även om det finns stora brister i kunskapsunderlaget vad gäller boplatsernas lokalisering). Gravarna förfaller också vara placerade på ett sådant sätt att de inte syns i landskapet från några större avstånd. De är inte tänkta att fungera som visuella markörer. Men som anförts ovan finns det stora brister med visibilitetsberäkningar, bl.a. det faktum att de ofta utgår från ett låst läge eller en låst position i landskapet. Känslan för landskapet under neolitikum utgick sannolikt endast till en liten del ifrån vad som var synligt från olika låsta platser i rummet. Det

Från betraktade till levande landskap

betyder att ett antagande om vad som är centrum och periferi utifrån boplatsernas respektive gånggrifternas placering kan vara starkt missvisande. Den första enkla invändningen om det är så att man nödvändigtvis vill ha en uppdelning i landskapet är att vända på resonemanget och hävda att gånggrifterna är de centrala punkterna i landskapet. I det perspektivet reduceras boplatserna till att vara perifera rent geografiskt. En annan invändning som knyter an till det resonemanget är i vilken grad geografiska eller rumsliga relationer påverkar ett objekts betydelse. Det landskap i vilket människorna som byggt gånggrifterna rörde sig kan sannolikt inte reduceras ner till enkla punkter. Sjögrens resonemang kring en uppdelning av landskapet stämmer så tillvida att det finns handlingar som utförts på olika platser i landskapet. De begrepp som Sjögren använder kan dock tolkas missvisande. Jag vill framhålla ett perspektiv där handling och aktiviteter ger betydelser i landskapet. I ett sådant perspektiv är landskapets betydelse(r) av mer temporär art. En temporalitet som är svår att belysa genom en ensidig fokusering på en (statisk) rumsuppdelning.

Jag tror inte att gånggrifterna uppfördes för att ta kontroll över landskapet, för att göra det mindre farligt eller som en medveten handling att domesticera det. Att så snart man byggt gånggrift så var landskapet tryggt. Landskapet är mer komplext och temporärt än så. Var gånggrifterna betydelsefulla, ständigt närvarande i samhället, från det att de byggdes och till den tidpunkt då användningen upphörde? Eller var det så att de blomstrade upp och blev viktiga kring de tillfällen då de användes till begravingar? Var kanske själva handlingen att bygga, och innebörden i handlingen, det viktiga?

Betraktade landskap

Hur olika synintryck tolkas avgörs bl.a. av hur man lärt sig att se. Det medför att vi idag lägger moderna perspektiv på de visuella förhållanden som vi tycker oss se i det arkeologiska landskapet. Det finns landskap som vi tycker är mer passande för förhistoriska monument: *“Falköping has dutifully preserved and recorded its pre-history. I spent a day looking at these tombs and became depressed. I saw all the tombs – but one was really enough. A megalith in an urban environment does not work, it has no aura. ...Megaliths in a town are never impressive.”* (Tilley 1992:53-54). Möjligtvis är det svårare att tänka bort hus och bilar än öppna fält och traktorer, men egentligen är det ingen större skillnad på dessa två landskapstyper när det gäller möjligheten att uppleva lämningarna särskilt om man strävar efter en upplevelse av det förhistoriska landskapet. Hur vi tar till oss ett landskap är avhängigt av hur vi uppfattar och värderar landskapet, en del personer värderar exempelvis det agrara landskapet högre än stadslandskapet.

266

Alla landskap är ett resultat av mänskligt handlande och tänkande. I landskapsarkeologin är det just förhållandet mellan människan och dess omgivning som stått i fokus. Djurparker är i det här avseendet intressanta då de försöker representera, och i många fall (åter)skapa naturen och det vilda på ett kontrollerbart sätt (Andersson 1998, Archaeology of Zoos Network 2005, Axelsson & May 2008, Baratay & Hardouin-Fungier 2002, Hanson 2002, Holtorf 2000, 2008, Holtorf & Reybrouck 2003, Hyson 2002, Mitman 1996, Mullan & Marvin 1999, Wineman & Choi 1991). I djurparkerna är det de visuella intrycken som dominerar när man skall

Från betraktade till levande landskap

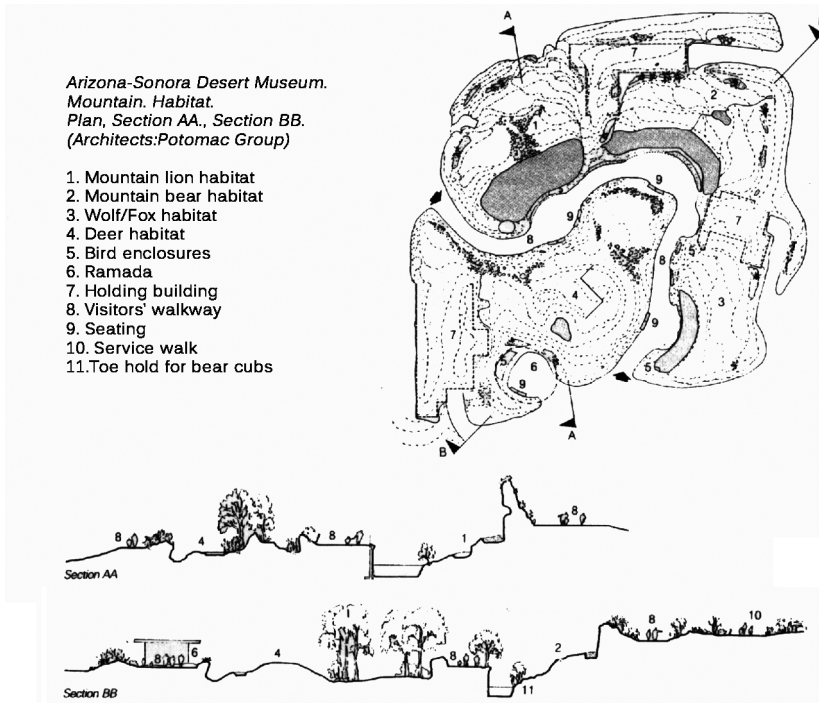
skapa olika typer av habitat. För att skapa trovärdiga och tilltalande hägn har man i djurparker under lång tid arbetat med de visuella kvalitéerna. Hur dessa kvalitéer påverkar uppbyggnaden av djurparken kan sammanfattas i följande punkter (Jones & Jones 1976, kursivt min anmärkning):

- Ensure that the animals are seen as only *a part of the surrounding landscape* which they co-occupy with the viewer.
- Provide *selected views* only into the exhibit.
- *Eliminate continuous viewing* of exhibit areas along circulation routes.
- Augment the sense of anticipation by *sequential staging of approach views* before the animals are actually seen.
- Screen out the cross-viewing of other people and exhibits.
- *Avoid looking down* directly on animals; they should be at or above eye level, the only exception being animals at or below the surface of water.
- *Eliminate views of animals from outside* the zoo and from parking and entry areas.

267

Det finns förstås många syften med att bygga och driva en djurpark. De punkter som redovisas ovan har tagits fram för att på bästa sätt bygga inhägnader och landskap som svarar mot dessa syften. Genom att på ett medvetet sätt kontrollera den visuella karaktären är det möjligt att frammana en rad olika känslor hos besökaren. Det är exempelvis viktigt att skapa en känsla av att "vara i naturen" och att besökaren är där på lika villkor som djuren. En viktig del i denna känsla är att bli överraskad, att inte veta helt säkert vad som finns bakom nästa krök.

I figur 6.5 visas en plan över delar av Arizona-Sonora ökenmuseum. Som framgår av sektionerna A och B har man på ett effektivt sätt skapat ett antal små delrum i djurparkslandskapet genom att förhindra att man ser igenom och tvärs över hägnen. Överblicken ökar också successivt i takt med att man närmar sig hägnen och de olika punkterna som finns för att studera djuren. De här principerna för djurparksdesign har likheter med Johnstons sammanfattning av landskapsarkeologin (se kapitel 2).

Figur 6.5 Plan över bergshabitatet i Arizona-Sonora ökenmuseum.

Från betraktade till levande landskap

The Dorset Cursus

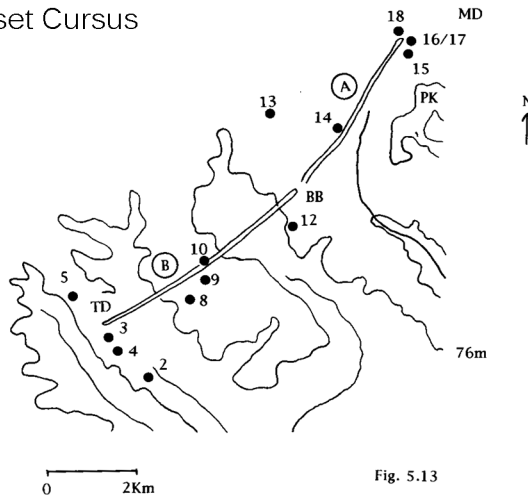
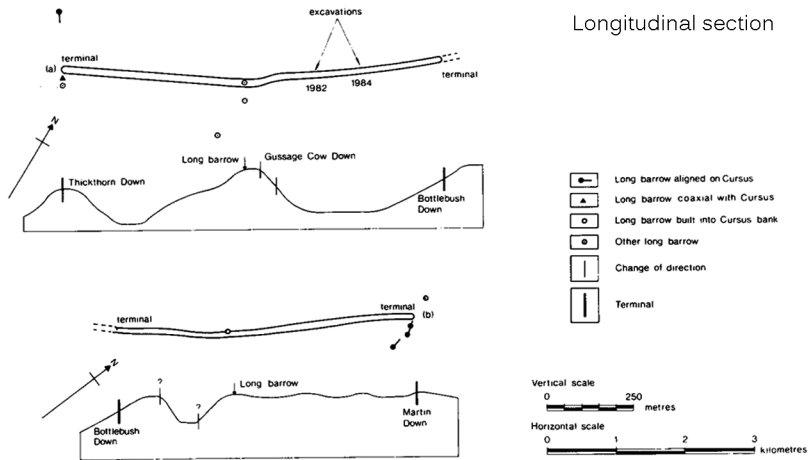

Fig. 5.13

Figur 6.6 Plan och sektion över Dorset cursus (efter Tilley 1994).

Från betraktade till levande landskap

I sin analys av Dorset Cursus utgår Tilley från sin egen upplevelse av förflyttningen inom det rum som definieras av cursusen. Även om upplevelsen som Tilley beskriver utgår ifrån, och grundar sig på, förutsättningarna i det moderna landskapet, lyckas han föra fram intressanta tolkningar av monumentet och monumentets funktion som hålväg med syfte att kontrollera upplevelsen av landskapet. Christopher Tilleys bok *A Phenomenology of Landscape* (1994) kom att påverka den landskapsarkeologiska diskussionen kraftigt. På senare tid har Tilleys bok blivit föremål för kritik av bl.a. Fleming (1997, 2006) och Brück (1998, 2005). Enligt Tilley har alla rum flera olika betydelser som går in i och överlappar varandra. Tilley är kritisk mot synsätt där landskapet endast ses i ekonomiska termer. En viktig utgångspunkt för Tilley är att rummet ses som både ett medium för, och resultat av, mänskligt handlande. I den första delen av boken utvecklar också Tilley sin syn på fenomenologi och hur han utifrån ett arkeologiskt perspektiv vill använda den. När en individ rör sig genom ett landskap ser hon eller han världen från ett särskilt perspektiv, och skapar förståelse genom att tolka varje lokal. Orientering och rörelse är nyckelord i Tilleys fenomenologiska tolkning.

I det följande kommer jag att återge fragment av Tilleys tämligen omfattande beskrivning av Dorset Cursus i *A phenomenology of landscape* (1994). De brottstycken som redovisas nedan är hämtade från sidorna 173–199, och ger inte en fullständig beskrivning av Dorset Cursus, men visar vad som lyfts fram som viktigt av Tilley. I figur 6.6 återges plan och profil över cursusen.

...This would probably be the last point at which an individual, walking

down inside the possibly 1.7 m. high Cursus banks, would be able to have an extensive view of the landscape beyond and outside it to the left (south) or the right (north).

...On the centre of this flat area the first monument.../...is encountered.

...To any observer familiar with the usual orientation of long barrows and the placement of the higher forecourt end this would constitute a striking surprise and contrast.

...Walking down the Cursus the barrow would only be visible to an observer approaching it from a short distance away – a matter of no more than 100 m. Encountering it would constitute a surprise...

...The Cursus itself is dovetailed into the contours of the immediate landscape surrounding it to the north and the south as if forming a natural and integral part of it.

...The Cursus here, then, encloses another surprise – this time not a hidden monument, but a hidden relict cliff, down which the unwary might easily tumble.

...moving up the slope to approach the long barrow on Gussage Cow Down the barrow outline becomes more and more indistinct fading away into the skyline.../... That which is near and in front successively fades away, that which is far away becomes more distinct. The barrow is sited in such a manner that it is completely obscured by the upward slope of the hill until the crest of that hill is almost reached. Altogether it is out of sight for about 550 m. of the course of the Cursus (five minutes' walking time) up the steepest part of the slope. It only looms into sight again at a distance of around 70 m. away.

...These changes in the course of the Cursus going up the hill do not make much impression from a map; but they would have had considerable visual impact when viewed from the Bottlebush terminal and

experienced by those walking up the Cursus.

...This contrasts interestingly with the situation encountered on reaching that barrow, where the view is visually truncated, concealing the next valley bottom beyond, .../... and the terminus invisible beyond the brow of the hill.

...would effectively continue to block any view of the Thickthorn barrows; but instead one's vision would be funnelled towards the massively constructed terminal cross-bank blocking any view, across the landscape to the west – a feature entirely concealed, until this point.

272

Mycket av Tilleys beskrivning av sin promenad längs Dorset Cursus är en exposé i visuella termer. Även om man inte skall överdriva likheten med punkterna från Jones & Jones (1976): *part of the surrounding landscape, selected views, eliminate continuous viewing, sequential staging of approach views, screen out the cross-viewing, eliminate views of [animals] from outside*, så kommer man inte ifrån att det finns en del likheter mellan Tilleys försök att sätta cursusen i ett slags upplevelsesammanhang och Jones och Jones modell för att bygga spännande upplevelselandskap i djurparker. Tilleys upplevelse och tolkning av Dorset Cursus bygger på det han ser. Även om det finns antydningar om motståndet i landskapet i form av angivelser av höjdskillnader, är det i mångt och mycket en upplevelse som är distanserad från *cursusen*, en slags visuell konsumtion av den och från den.

Hur vi ser är kulturellt betingat; varje kultur har sitt sätt att se. Det finns också inom varje kultur praktiker som har sina egna varianter av seende. Exempelvis skiljer sig sannolikt arkeologens sätt att "läsa" landskapet från icke-arkeologers sätt att betrakta

landskapet. Perception kan grovt sett definieras utifrån följande två betydelser: 1) perception som benämning på informationsinhämtande via våra sinnen syn, hörsel, känsel och smak, och 2) perception som en slags kognitiv insikt genom en rad sinnesintryck i kombination med minnen och förväntningar (Rodaway 1994:10).

Det är viktigt att bära med sig det faktum att perception inte är reception av enkel stimulans från en källa direkt till sinnena, utan snarare ett flertal olika stimuli som möter oss och som tas upp av olika sinnesorgan. Vår upplevelse av världen genereras genom alla våra sinnen. Perception är inte heller en isolerad process, utan interaktionen mellan intryck, sinnesorgan och hjärna tar plats i en miljö eller ett rum som påverkar och formar intrycken. Perception är ett inlärt beteende, vilket medför att vi reagerar olika starkt på olika intryck. Perception är också i allra högsta grad en kroppslig handling. Intryck förs över till sinnesorganen via kroppen, men kroppen är inte endast en "behållare" för dessa organ, utan genom sin storlek, rörelse etc. påverkar och bidrar kroppens konstitution till intrycken (Rodaway 1994:11). Hur vi tar till oss världen omkring oss är inte enbart avhängigt av vår biologi, utan är snarare konsekvensen av vår sociohistoriska utveckling (Rodaway 1994:13).

Det framhålls ofta att människan först och främst är beroende av synintryck, vilket är en överdrift. Att se handlar om att ta in och tolka framträdanden. Synen ger oss endast tillgång till ytan eller ytorna. Den resterande delen i det vi förknippar med synintryck är kompletterande intryck från övriga sinnen eller från tidigare upplevelser, minnen eller spekulationer. Att därför utgå ifrån att

vi är särskilt beroende av synen i förståelsen av landskapet eller platser är att grovt förenkla den process genom vilken vi tar till oss världen. *"Visual (and auditory) geographies are relatively abstract and metaphorical and, in this sense, unlike the geographies of touch and even smell which are more direct and interactive."* (Rodaway 1994:117-118). Synen är ett sätt att möta omgivningen. Synen möjliggör för oss att skilja ut enskilda objekt, avgöra hur de förhåller sig till miljön, dess yta och karaktär, inklusive storlek och form (Rodaway 1994:118).

Den visuella arkeologins gränser

274

The words were dangerous precisely because they were useful.

Lynch (1985:251)

När man skall beskriva ett landskap är det lätt att hamna i beskrivningar som är abstrakta eller baserade på funktionella eller visuella infallsvinklar. Kevin Lynch diskuterar och använder termerna *path, edge, node, landmark* och *district*, vilka enligt honom utgör grunden för vad människan orienterar sig efter i rummet (Lynch 1960). Lynch var stadsplanerare och hans bok *The Image of the City* (1960) kom att påverka en hel generation av geografer, och inspirerade dem till att utforska de mentala kartor människor skapar av det urbana rummet. Lynchs första studier omfattade intervjuer med 30 personer om deras bild av Bostons centrum. Han upprepade senare studien, som då även omfattade Los Angeles och Jersey. Lynch kom fram till att vissa städer var lättare att komma ihåg än andra. Skillnaden låg enligt Lynch i städernas inneboende

Från betraktade till levande landskap

imageability. Utifrån sina studier av människornas mentala kartor kunde Lynch urskilja några företeelser som förekom oftare än andra: paths, edges, nodes, landmarks och districts. Självklart kan dessa företeelser uppfattas på olika sätt. Det som av en person uppfattas som en *path* kan av en annan betraktas som en *edge*. Det perspektiv Lynch antar är det som flanören genom (stads) landskapet har. Det är tänkbart att upplevelsen av landskapet förändras ju mer man lär sig om det.

Path kan översättas med de kommunikationsstråk, d.v.s. sträckningar, längs med vilka individen rör sig i landskapet. *Edge* kan översättas med gräns. *Nodes* är strategiska mötesplatser där exempelvis kommunikationsstråk möts. *Landmarks* är fysiska eller allmänna objekt/symboler som kan uppfattas från olika platser i landskapet. *Districts* är distinkta platser med tydlig karaktär.

275

Kevin Lynchs begreppsapparat har använts av flera arkeologer (se exempelvis Heimann 2000a, Lekberg 2002 eller Gansum et.al 1997). Lynchs begrepp är tilltalande och kan föras över till i stort sett vilket landskap eller vilken miljö som helst. Det stora problemet är emellertid att Lynchs arbete handlar mer om form än om innehåll och betydelse. Det är en stor skillnad mellan kartor som visar platser av social signifikans och de kartor som visar platser och objekt att orientera sig efter. Begreppen i sig bidrar inte till att förklara symboliken i landskapet (Klasander 2003:42-43, Kitchin 2000, Gottdiener & Alexandros 1986:7, Banarjee & Southworth 1990). Lynchs typ av kognitiva kartor bygger på visuella termer och en typ av seende där vi distanserar oss från vad som ses. Hur vi ser är som framhållits tidigare starkt påverkat av kulturella tra-

ditioner. De "visuella koderna" tolkas enligt socialt överenskomna konventioner. Det finns många etnografiska exempel som beskriver hur rumsuppfattningen i andra kulturer baserar sig på exempelvis muntliga traditioner (Rodaway 1994:119).

Gånggrifterna är placerade i landskapet på ett sådant sätt att de inte är möjliga att se på ett långt avstånd. Det har inte heller varit viktigt att placera gånggrifterna på ett sådant sätt att ett stort område är synligt från gånggriften. I närområdet är visibiliteten högre, vilket medför att de flesta av de lämningar som finns inom närområdet är synliga från gånggriften. De analyser som utförts visar inte heller på att gånggrifterna skulle vara placerade så att synligheten är riktad åt ett visst håll. Det som styr visibiliteten är den topografiska strukturen. I närområdet råder en stor variation mellan vilka riktningar som procentuellt sett är mest synliga. I Karleby är det värt att notera att visibiliteten är låg i gångriktningen. Gånggrifterna kan i det här perspektivet benämnas som gömda i landskapet. Att de inte är så synliga betyder dock inte att människor inte visste att de fanns eller att de inte spelade en central roll i det förhistoriska samhället.

276

Levande landskap

I det föregående har argumenterats för att landskap är mångtydiga och komplexa, att de i allra högsta grad kan uppfattas på olika sätt beroende på individ och kontext. Jag har också framhållit att betydelsen och upplevelsen av ett landskap kan variera med års-tid eller aktivitet. Det arkeologiska källmaterialet begränsar i de

Från betraktade till levande landskap

flesta fall våra möjligheter att exempelvis belysa individuella upplevelser. Våra upplevelser bidrar till att generera platser på olika nivåer: hemmet, staden, regionen och nationen är alla platser. Gemensamt för dessa platser är att de är centrum för betydelse på såväl individ- som gruppnivå (Tuan 1975:153). De förhistoriska betydelserna är borta men utifrån den materiella kulturen är det möjligt att resonera kring frågorna. Ett sätt att komma framåt i ett sådant resonemang är att försöka ge landskapet och platserna en karaktär genom att utnyttja vårt språk annorlunda. Våra beskrivningar, särskilt arkeologiska, tenderar till att rent språkligt vara stereotypa i den mening att vi ofta använder begrepp och ord som inte ger det beskrivna landskapet liv, utan snarare reducerar det till något neutralt och avskalat. Om man närmare studerar vilka ord vi använder när vi beskriver landskap och arkeologiska platser slås man av att vi beskriver och klassificerar dessa platser med substantiv, vilket betyder att de ses som verkliga företeelser, saker som existerar, vilket är den ursprungliga betydelsen av substantiv (Norberg-Schulz 1980:16). När vi beskriver en plats framgår det klart att här är det relationerna som ligger till grund för beskrivningen. I vårt dagliga tal tar sig detta uttryck i att vi relaterar till att något är över eller under, framför eller bakom. Vi använder också prepositioner som i, på och inom. Ett annat sätt att gå tillväga vid en beskrivning av ett landskap eller arkeologiska platser kan vara att frånga det traditionella sättet att beskriva platser och landskap, och istället för att endast använda substantiv också använda verb eller adjektiv. Ett sådant förfarande kan bidra till att lyfta fram alternativa betydelser och tolkningar av artefakterna och landskapet.

Ett tillvägagångssätt är att karaktärisera de tre olika landskaps-
avsnitt som berördes tidigare på några olika sätt och visualisera
detta i ett enkelt schema.

Högt (<i>berg/gånggrifter</i>)	Mittemellan (<i>boplatser</i>)	Lågt (<i>vatten/mossoffer</i>)
<i>Farligt</i>	<i>Tryggt</i>	<i>Farligt</i>
<i>Dött</i>	<i>Levande</i>	<i>Övernaturligt</i>
<i>Avlägset</i>	<i>Nära</i>	
<i>Förfäder</i>	<i>Familjen</i>	<i>Förfäder</i>
<i>Borta</i>	<i>Hemma</i>	
<i>Döda människor</i>	<i>Levande människor</i>	<i>Dödade människor</i>

278

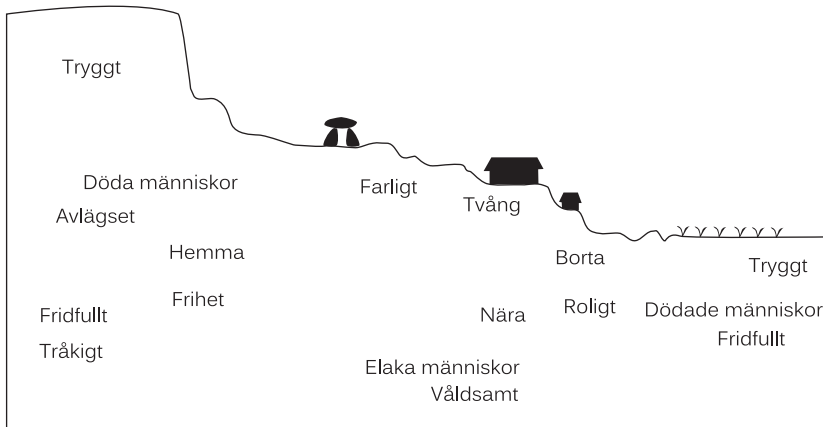

Att laborera med språket och med enkla begrepp ge landskapet ett värde kan bidra till att öppna upp för en diskussion kring möjliga tolkningar. I kapitel 5 redogjordes för en uppdelning mellan det vilda och det domesticerade. Man kan tänka sig att diskutera utifrån begreppen tryggt och farligt. Det trygga kan då vara boplatser och dess närmaste omgivning. I ett sådant perspektiv kan gånggrifterna och de områden de ligger i benämnas som motsatsen: far-

Från betraktade till levande landskap

liga. Genom en sådan konstruktion får vi ett landskap som känslomässigt är reglerat genom vad som kan betraktas som tryggt och farligt. På liknande sätt kan landskapet fyllas med kopplingar till familjen, förfäder, döda eller levande människor.

Högt (berg/gånggrifter)	Mittemellan (boplatser)	Lågt (vatten/mossoffer)
Tryggt	Farligt	Tryggt
Avlägset	Nära	
Fridfullt	Våldsamt	Fridfullt
Hemma	Borta	
Döda människor	Elaka människor	Dödade människor
Frihet	Tvång	
Tråkigt	Roligt	

En sådan här "lek" med ord medför dock också att en del motstridiga benämningar uppträder. Det kanske är så att gånggrifterna var de platser som gav trygghet i en annars så kaotisk vardag. I ett sådant scenario framstår gånggrifterna som de fasta punkterna i landskapet, genom vilka ordning och stabilitet upprätthölls. Det

trygga hemmet kan också bytas mot våld eller tvång, vilket i vårt moderna samhälle inte är något ovanligt för hemmet. Dessa olika relationer kan förstås existera samtidigt och vara mer eller mindre påtagliga för olika individer. Platserna behöver inte heller endast representera döda, levande eller dödade människor, utan också kanske elaka människor. Ett alternativ till generella förklaringar kring förfäderskult kan vara att se gånggrifter som symboler för förtryck i vardagen som inte alls hade med en mer eller mindre avlägsen dåtid att göra. Kanske var det också så att vissa element uppfattades som ordentligt tråkiga och andra som riktigt roliga.

280

Högt (berg/gånggrifter) **Mittemellan** (boplatser) **Lågt** (vatten/mossoffer)

Imponerande
Jaga

Vanligt
Bruka

Tråkigt
Fiska

Skörda

Äta

Sova

Förklarligt

Mystiskt

Svårförklarligt

Orättvist

Mystiskt

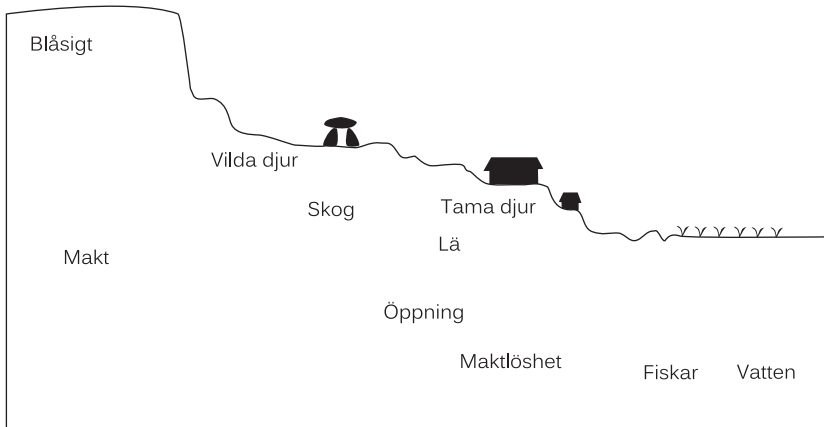

Från betraktade till levande landskap

Bergen kan uppfattas som imponerande i motsats till boplatsernas ordinära framtoning och de låga områdenas tråkighet. De olika områdena i landskapet kan också vara förknippade med olika typer av handling såsom jakt, skörd eller mat och sömn. Vardagen kan framstå som förklarlig och bergen eller gånggrifterna som mystiska. Men återigen är det möjligt att vända på resonemanget och framhålla gånggrifterna och platåbergen som ytterst konkreta och begripliga, och boplatserna och vardagens sociala spel som mystiskt, svårförklarligt och kanske orättvist.

Högt (berg/gånggrifter)	Mittemellan (boplatser)	Lågt (vatten/mossoffer)
Blåsig	Lä	
Vilda djur	Tama djur	Fiskar
Skog	Öppning	Vatten
Makt	Maktlöshet	

281

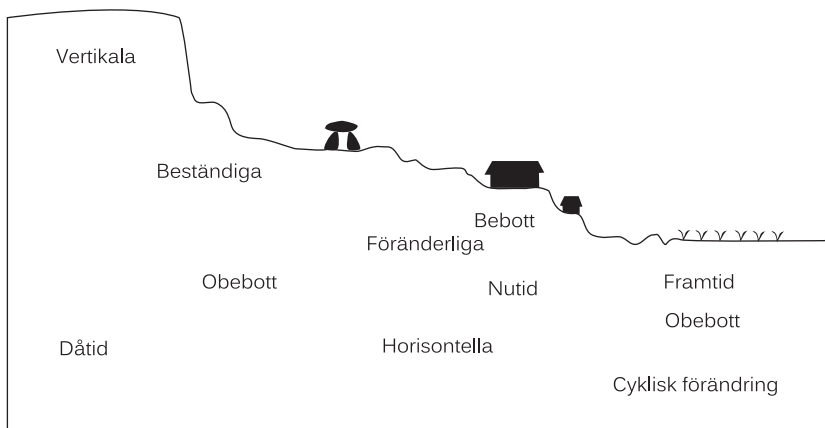

Från betraktade till levande landskap

Kanske var landskapets olika delar också starkt förknippade med olika typer av väderförhållanden. Bergen och kalkstensplatån uppfattades kanske som blåsiga. Kring gånggrifterna och på bergen fanns vilda djur, på boplatserna var faunan mer tam och i vatt-net fanns det fiskar.

Högt (<i>berg/gånggrifter</i>)	Mittemellan (<i>boplatser</i>)	Lågt (<i>vatten/mossoffer</i>)
<i>Vertikala</i>	<i>Horisontella</i>	
<i>Beständiga</i>	<i>Föränderliga</i>	<i>Cyklisk förändring</i>
<i>Obebott</i>	<i>Bebott</i>	<i>Obebott</i>
<i>Dåtid</i>	<i>Nutid</i>	<i>Framtid</i>

282

I landskapet var kanske också en känsla av vad som var beständigt och föränderligt ständigt närvarande. Bergen och gånggrifterna stod för det beständiga medan boplatserna var i ständig förändring. Men återigen kan det vara intressant att vända på begreppen. Gånggrifterna var kanske det som förändrades i och med att

Från betraktade till levande landskap

nya begravningar genomfördes, medan boplatserna kanske stod för kontinuitet och beständighet? På liknande sätt kan man tänka sig att olika delar av landskapet refererade till olika tider. Gånggrifterna var kanske länken till dåtiden, boplatserna nutiden och offerplatserna länken till framtiden .

Högt (berg/gånggrifter)	Mittemellan (boplatser)	Lågt (vatten/mossoffer)
Spån	Inga spån	
Keramik	Tråkig keramik	
Bärnsten	Ingen bärnsten	Bärnsten
Trasiga yxor	Tappade yxor	Hela yxor
Vilda djur	Tama djur	
Tama djur	Tama djur	
Skålgropar	Skålgropar	
Brända djur	Levande djur	
Obrända djur	Levande djur	

283

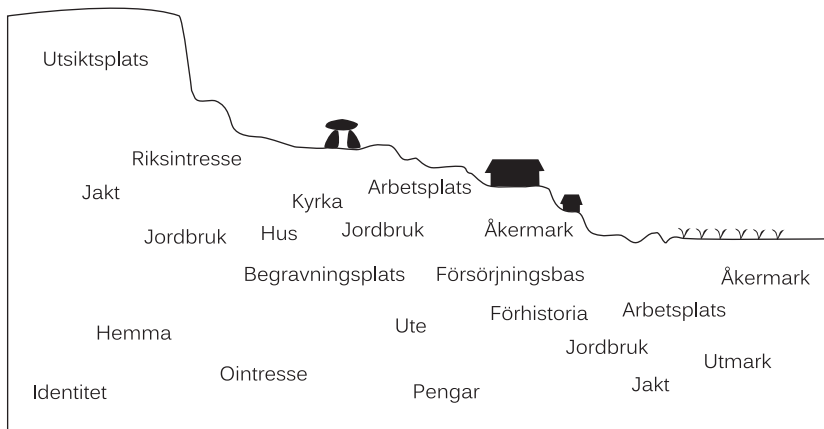

Från betraktade till levande landskap

Man kan också tänka sig att gånggrifterna har förknippats med så motstridiga begrepp som förruttelse, pånyttfödelse, förfäder och historia. Samtliga element i landskapet har sannolikt på ett eller annat sätt förknippats med minnen av olika slag.

Högt (berg/gånggrifter)	Mittemellan (boplatser)	Lågt (vatten/mossoffer)
Utsiktsplats	Åkermark	Åkermark
Riksintresse	Arbetsplats	Arbetsplats
Jordbruk	Jordbruk	Jordbruk
Jakt	Jordbruk	Jakt
Hus	Förhistoria	
Kyrka		
Begravningsplats		
Identitet	Försörjningsbas	
Hemma	Ute	Utmark
Ointresse	Pengar	

285

Från betraktade till levande landskap

Även när det gäller dagens landskap är det möjligt att finna olika och ibland motstridiga uppfattningar av landskapet. Nyttjandet av landskapet har förändrats bl.a. genom att bebyggelsen sedan medeltiden är placerad längs med kalkstensplatåns kant. Landskapet är helt uppodlat, mossmarkerna utdikade och nästan all skog är borta. Landskapet betecknas som riksintressant av staten, men för dem som bor där är det en självklarhet och vardag. Gånggrifterna är ibland störande objekt för odlingen, i andra sammanhang en källa till identitet och stolthet. Åkermarken står för basen i ekonomin. I oktober under några veckors älgjakt förändras den dock från att vara åkermark till jaktmark. I grunden har sannolikt inte mängden betydelser förändrats nämnvärt. Åkermarken ger ekonomisk avkastning. Förfäderna ligger på församlingskyrkans begravningsplats. Landskapet är hemma.

Högt (berg/gånggrifter) **Mittemellan** (boplatser) **Lågt** (vatten/mossoffer)

Från betraktade till levande landskap

En övning som den ovan där olika delar i landskapet medvetet värderas kan framstå som meningslös eftersom den inte grundar sig på ett arkeologiskt material. Min uppfattning är dock att genom att "leka" med begreppen är det möjligt att visa på hur komplext, mångtydigt och temporärt landskapet är. Genom mångtydigheten och komplexiteten skapas en dynamik där landskapet och uppfattningen eller känslan för platsen blir en helhet. En helhet som speglar stämningar och föreställningar, handlingar och deltagande eller avståndstagande. Utifrån individen kan rummet således sägas vara en sammanflätning av rumsuppfattningar på olika plan. Det är just sammanflätningen av känslor, handlingar och deltagande som gör att landskapet för individen är så mycket mer än ett visuellt tillägnat åskådningsrum (jmf. Waldenfels 1994:58ff). Eftersom en viktig del i landskapets tillblivelse är just handling, är det en logisk följd att fästa större vikt vid hur vi beskriver platser. Genom att använda verb och adjektiv som ovan understryker man landskapet som ett handlingsrum. Det finns dock en fara i att jämföra landskapets mångtydighet med öppenhet eller frihet. Landskap är också begränsande på olika plan. I uppfattningen om hur det skall struktureras ligger föreställningar om bra respektive dåliga platser. Det finns exempelvis platser med en sådan karaktär att det är otänkbart att uppföra en gånggrift där. Det finns också andra begränsningar som relaterar till rumsuppfattningens karaktär. Det visuella sträcker sig inte längre än till horisonten. Landskapet som handlingsrum kan däremot sträcka sig längre än till horisonten och behöver inte påverkas av ekologiska gränser (jmf. Waldenfels 1994) som exempelvis kambrosilurområdet. Som anförts ovan är det en förenkling att fokusera för mycket på det visuella. Utöver hur landskapets topografi kan tänkas påverka hur människan

kan röra sig i rummet finns i landskapet också en annan aspekt av reglering och kontroll. Genom socialiseringen av landskapet finns också en nyckel till hur det skall läsas och förstås. Beroende på hur stor kunskap man har kommer man olika långt. Om gånggrifterna är centrala för kontakten med förfäderna är det också så att de reglerar möjligheterna att hålla kontakten med det förgångna och framtiden. Samtidigt som gånggrifterna ingår som materiella delar i landskapets struktur och därigenom fysiskt bidrar till att uttrycka föreställningar om lämpliga/olämpliga landskap, har de också en begränsande funktion på ett tankemässigt plan. De som har kunskap och möjlighet att använda kontakten med förfäderna genom gånggrifterna har också möjligheten att kontrollera dåtid, samtid och framtid.

Logik på olika plan

Utifrån vad som framkommit tidigare är det tydligt att landskapet och den materiella kulturen på Falbygden är ett resultat av sociala logiker som opererat på olika plan och kanske vid olika tillfällen. Uppfattningen av landskapet har varierat och ständigt varit föremål för förhandling. Hur skall vi då gå från en arkeologi som är visuellt fokuserad, till en arkeologi som är mer engagerad och social? Landskapet kan inte endast reduceras till produktion eller konsumtion; det är ett resultat av handling och interaktion människor emellan och mellan människor och materiella lämningar. Den interaktion som konstant pågår i ett samhälle är social eftersom den lärs ut och delas inom en kultur (Dant 1999:14). Materiella lämningar formas inom givna ramar, både fysiskt och socialt,

genom det sätt på vilket de accepteras och ingår i vardagen och det sociala livet. Det första steget är att inse att det i landskapet sker saker på olika nivåer och i olika skala, både rumsligt och tidsmässigt. Tidigare i texten refererades till Ingold (1993) och landskaps 'temporalitet', som handlar om hur det samtidigt pågår handlingar och processer som opererar inom olika tidsramar. För att fånga upp dessa lokala skiftningar i tidsperspektiv måste arkeologin lämna den analytiska och distansnerande rollen som betraktare och istället bli en del i landskapet. Ett sätt att göra detta är att se över hur vårt språk styr vårt sätt att presentera exempelvis landskap. Vi måste också öppna upp för alternativa sätt att se och tänka, samtidigt som vi också lämnar utrymme för alla våra sinnen att bli en del i tolkningen av landskapet. När man ser de skillnader som trots allt finns i hur exempelvis gånggrifterna är uppbyggda, förstärks känslan av att det på en lokal nivå finns spännande infallsvinklar att hämta. Genom att lämna den ofta generella och regionala nivån till förmån för en lokal nivå, finns det förutsättningar att ifrågasätta och problematisera begrepp som TRB eller gånggrift.

289

Är det möjligt att göra våra olika arkeologiska landskap mer levande, i den meningen att de fokuserar på vardagen? Det är onekligen en arkeologisk utmaning, och till individnivå är det förstas svårt – om inte omöjligt – att nå. I de föregående kapitlen har olika landskap och material presenterats. På samma sätt som begreppet landskap är mångtydigt är också själva landskapen mångtydiga. Gemensamt för alla landskap är att de i våra sinnen värderas och laddas med värderingar. Ett stycke västsvensk natur kan bli en afrikansk savann; ett megalitlandskap av riksintresse kan också uppfattas som ett landskap med störande stenhögar (Axelsson &

May 2008). Landskapet kan också uppfattas som att det inte ger rättvisa åt de olika komponenter som ingår där. Stadslandskapet kan av vissa uppfattas som att det överskuggar och förminskar lämningars framtoning, medan det för andra istället kan ses som en tillgång för upplevelsen av fornlämningen. Hur vi upplever landskap är något vi lär oss, vilket betyder att vi alla har olika förutsättningar som i sin tur formar sättet på vilket vi närmar oss ett landskap. Ett arkeologiskt närmande kan se olika ut men är oftast inriktat på olika typer av materiella lämningar. Det arkeologiska landskapet är därför speciellt, eftersom det medför att man ägnar sig mycket lite åt de delar av landskapet som är tomma på arkeologiska lämningar. Med tanke på att de materiella spår vi har att utgå ifrån sannolikt utgör endast en liten del av den neolitiska materiella kulturen, kan ett sådant närmande tänkas ge en snedvriden bild av det neolitiska samhället. De allra flesta arkeologiska studier av landskap är dessutom en slags visuell konsumtion i den meningen att de visuella attributen dominerar. En anledning till att det förhåller sig så är sannolikt föreställningen att visuella intryck är jämförbara på ett annat sätt än exempelvis lukt. Det starka visuella inslaget medför att de landskap vi studerar snarare är betraktade än upplevda.

Genom interaktion mellan sociala, kulturella och naturliga element skapas platser som laddas med betydelser. Landskapet är inte en tom duk på vilken kultur och samhälle konstrueras. Det vi kallar naturen är en integrerad del i skapandet av betydelser och kosmologier (Jones & Cloke 2002:1). Det förhistoriska landskapet, som det framträder idag, är fragmentariskt, och utgörs av de olika lokaler som vi genom inventeringar och undersökningar lyckas

identifiera. Det arkeologiska landskapet är ett landskap där tomhet i många fall saknar betydelse. Men vi vet från andra studier att exempelvis vegetationen kan ingå som en del i det sociala landskapet. Daniels (1988) har genom sin diskussion kring landskapets ikonografi berört skogen som en (aktiv?) del i landskapet. Cloke et al. (1996) diskuterar kring skogen utifrån utgångspunkten "social natur". Rival (1998) har diskuterat skogens symboliska värde i olika kontexter (Jones & Cloke 2002:5). Platser är en fundamental del av människors och icke-mänskliga formers existens; vi är alla "på plats" på något sätt (Jones & Cloke 2002:9, Casey 1998). Begreppet *plats* är som påtalats ovan mångtydigt och motsägelsefullt. Jones & Cloke (2002) diskuterar kring att se platser "richness", genom att inte bortse från hur ekologiska och kulturella faktorer, mänskliga och icke-mänskliga faktorer binds samman i platsen. Platser är således heterogena snarare än homogena. Att betona betydelsen av det icke-mänskliga för en plats karaktär kan också bidra till att fragmentera och lösa upp den förhärskande uppdelningen mellan natur och kultur som fortfarande finns i det västerländska tänkandet (Jones & Cloke 2002:47). Att se till landskapets icke-mänskliga dimension medför att våra data ibland inte räcker till. Detta är tydligt när det exempelvis gäller vegetation och träd. Här behöver vi inom arkeologin utveckla verktyg som gör det möjligt att virtuellt skapa miljöer att diskutera utifrån (jmf. Fisher & Unwin 2002). Hittills har detta handlat mycket om att fokusera på datorkraft snarare än att utveckla användandet av virtuella modeller inom arkeologin (Gillings 2000, 2002). De virtuella representationer som skapas bedöms ofta utifrån hur lika de är ett fotografi, och inte utifrån sitt innehåll (Gillings 2002, Idhe 1993).

Handlingen och lokal logik

292

Att fokusera på handling och lokal logik ställer andra krav på det arkeologiska materialet än om man nöjer sig med att acceptera generella förklaringar som TRB eller gånggrift. Vad gäller det neolitiska boplatsmaterialet på Falbygden finns som påtalats uppreparande gånger ovan luckor, vilket försvårar en detaljerad diskussion. Gånggrifterna är av olika anledningar ett tacksamt objekt att fokusera arkeologiska efterforskningar på, trots att kunskapen om deras funktion i det neolitiska samhället är liten. Det är emellertid möjligt att utifrån fyndmaterialet konstatera att gånggrifterna som lämningar varit föremål för olika typer av aktiviteter under hela neolitikum. Den långa användningen är ett tecken på att dessa monument var något som man förhöll sig till, antingen genom att bygga om dem och på så sätt passa in dem i de samtida praktiker, eller genom att använda dem som de var. Det arkeologiska material som finns bevarat från de trots allt få undersökningar som gjorts, visar på en användning under såväl SYK som GRK och SN. Från ett flertal platser finns också fynd från brons- och järnålder samt historisk tid, i form av begravingar och artefakter i högen och mynningspartiet (Axelsson & Strinnholm 1995, Person & Sjögren 2001, Strinnholm 2001). Från undersökningen av Hjelmars rör är det också känt att gånggriften varit ett kärt besöksmål under förhållandevis lång tid. Det moderna fyndmaterialet från Hjelmars rör inkluderar spelkolor, kondomförpackningar och träsiga spritflaskor. Det förhistoriska fyndmaterialet är intressant då det visar på att förhistorien inte var uppdelad i kulturer avskilda av vattentäta skott. Att man under gropkeramisk kultur tillägnar sig en annan materiell kultur behöver inte nödvändigtvis betyda

Från betraktade till levande landskap

att man helt klipper banden till TRB. I fallet med gånggrifterna är det tydligt att man på ett eller annat sätt fann det meningsfullt att deponera spån-pilar och kroppar i kammaren. Den enkla förklaringen är att man på så sätt ville ta kontroll över monumentet, transformera det till något som passade in i den gropkeramiska världsbilden. Ett sådant resonemang följer en logik som varit vanlig i de senaste årens landskapsarkeologiska forskning. Där har av flera författare hävdats att byggandet av monument kommer av behovet att transformera naturen/landskapet, att göra det mer begripligt eller mindre farligt (se ex Bradley 2000). Det är dock sannolikt att naturen, som i det moderna samhället framstår som allt mer mytisk, inte var de här samhällenas stora problem. En annan tänkbar förklaring till gånggrifternas långa användningstid är att de kulturgrupper som vi inom arkeologin konstruerat för att ordna och strukturera det arkeologiska, i en strävan att göra det mer begripligt (och mindre farligt?), egentligen inte är användbara för att diskutera utvecklingen under neolitikum. Forskningen kring begravningskicket i gånggrifterna är ett exempel på regionala skillnader (jmf. Thorsen 1981, Kaul 1994, Tilley 1999b, Ahlström 2009). Bland annat har Thorsen (1981) framhållit ett begravningskicket som innebär att individerna skeletterats innan inläggningen i gånggriftskammaren. Utifrån undersökningarna på Falbygden framhålls (Ahlström 2009) att individerna satts in i kammaren som de var, och att förruttnelsen skett där. Dessa två sätt att behandla och förhålla sig till de döda skiljer sig åt markant. Intressant att notera är att arkeologer, istället för att se dessa skillnader som viktiga, med förkärlek uppehåller sig vid olika typer av källkritiska resonemang kring hur de material som ligger till grund för tolkningarna samlats in. Inom det som idag benämns

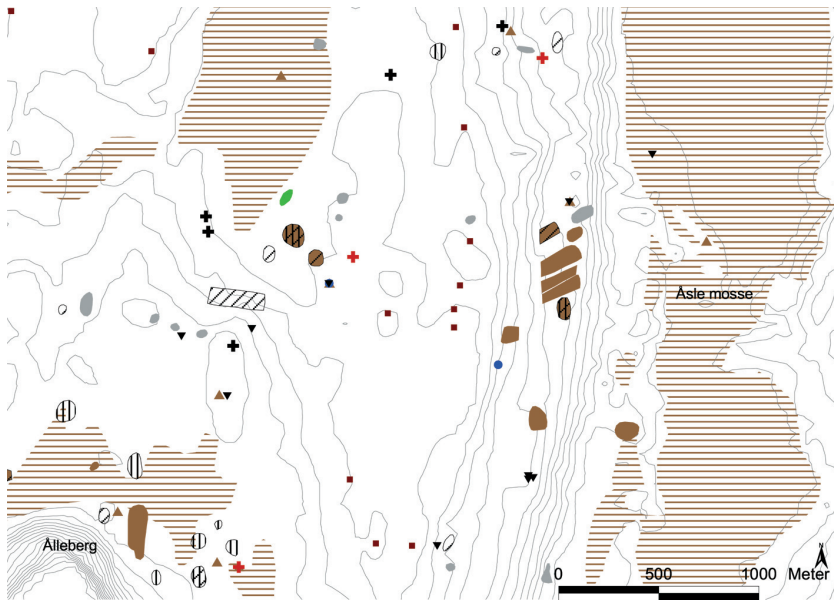
TRB eller megalitkultur finns en rad skillnader på olika plan, både mellan och inom regioner.

Landskapet är inte givet av naturen; det är i sig en social produkt, och förändringar i ritualer, social praktik, föreställningar m.m. återspeglas i, och omformar landskapet. På liknande sätt fungerar arkeologin. Nya fynd och teorier medför att föreställningar och historier förändras. Boplatserna i Karleby ligger i terränglägen som använts redan under mesolitikum. Sannolikt var boplatserna en del av (en) existerande kosmologi(-er) redan innan gånggrifternas byggdes. Den arkeologiska forskningen bygger på tidigare studier, antingen som en påbyggnad och vidareutveckling eller som en tydlig motsats. Att bygga monument och på andra sätt förändra landskapet kan ha ingått i en strategi för att omforma naturen till kultur, att göra den mindre farlig (jmf. Bradley 1993). Att ordna och gruppera är en del av arkeologens strategier för att nå förståelse och insikt. I stället för att fokusera på att passa in material i generella kategorier, bör arkeologin söka de anomalier som finns, och utifrån dem bygga en historia som belyser den variation som finns. En gånggrift på Falbygden är inte nödvändigtvis densamma som en gånggrift i Skåne eller på Själland. Som framgår av de materialgenomgångar som presenterats här finns det möjligheter att diskutera kring vad som här benämns som lokal social logik. Genom att fokusera på dessa logiker kommer nya historier att utvecklas, som tar sitt avstamp i skillnader i den materiella kulturen. Varför är exempelvis hängen av rovdjurständer vanliga i de västgötska gånggrifternas och inte i Skåne? Initialt kommer ett sådant tillvägagångssätt att handla mycket om att dekonstruera de kulturbegrepp som används inom stenåldersforskning, men på

sikt kommer också en mängd nya tolkningar att växa fram som inte endast är en motvikt mot det vi idag tror oss veta om TRB eller någon annan trebokstäverskultur.

Genom att närma oss förhistorien (exempelvis gånggrifterna) utifrån förutsättningen att både arkeologin och det förhistoriska materialet bygger på varierande social logik kan vi utveckla en syn på förhistorien där landskapet, gånggrifter och andra arkeologiska material inte framstår som statiska och låsta, utan snarare som föränderliga. Människan reduceras i det senare perspektivet inte till att endast vara en passiv besökare, utan en handlande individ som utifrån olika social logik avsätter spår i landskapet. Hur ser då det neolitiska landskapet ut? I många stycken är det i rent rumsliga termer ett stabilt landskap som framträder. Den rumsliga stabiliteten är tydlig när man studerar vilka platser som använts. Från mesolitikum och fram till senneolitikum skedde egentligen inga större förändringar även om introduktionen av hållkistan i landskapet medförde att nya platser togs i bruk, samtidigt som en del äldre fortfarande användes.

På nästa sida är en karta över Karleby socken. Kartbilden kan sägas utgöra summan av neolitikum så som vi arkeologiskt känner till neolitikum utifrån lägesbestämda fynd (uppfunna spår); ibland enstaka fynd markerade med olika symboler som punkter, ibland flera fynd markerade som ytor (boplatser). Till största delen utgörs dock kartbilden av ytor som är fria från markeringar. Markeringarna kan vi systematisera och relatera till varandra, antingen genom att gruppera dem och ge dem benämningar utifrån deras förmodade funktion, exempelvis boplatser, eller genom att ställa

dem emot varandra som exempel på olika företeelser, exempelvis rituella aktiviteter kontra vardagsaktiviteter. Ytterligare systematisering kan innebära någon form av tidfästning utifrån någon arkeologisk period. Men hur gör vi med de tomma ytorna, de som ligger mittemellan våra arkeologiska platser? De tomma ytorna definieras på sätt och vis av de arkeologiska lämningarna, samtidigt som det tomma är en förutsättning för att skapa de rumsliga relationerna. Var i kartan skapas, förhandlas och utformas de olika logiker som omnämns ovan? Ur en arkeologisk synvinkel är svaret vid/genom någon/några av de markeringar som finns på kartan. Arkeologiskt kan vi bara förhålla oss till det vi kan syste-

Från betraktade till levande landskap

making them evocative, idiosyncratic and reflective of changing social values.” (Park & Coppack 1994:162-3). Landskap är komplexa, mångtydiga och temporära, de är mer än ett åskådningsrum eller en spridningskarta.

Visuella & rumsliga relationer - avslutning

I avhandlingen har huvuddragen i forskningen kring Falbygdens megalitgravar presenterats. En slutsats som är möjlig att göra är att sätt på vilket arkeologi utförs kan vara förknippade med person. Det är också möjligt att konkludera att det inte alltid har varit arkeologer som stått för de noggrannaste uppteckningarna eller undersökningarna. Mandelgren noterar på sina teckningar av Luttra gånggriften konstruktionsdrag som beläggs av arkeologer mer än hundra år efter det att han besökt utgrävningsplatsen. Att Mandelgrens iakttagelser inte uppmärksammats tidigare kan förklaras av den konflikt han hade med det dåvarande arkeologiska etablissemanget. Även Lindgrens undersökning av gånggriften på Axvalla hed har under senare år kunnat ses i ett annat ljus men länge var hans iakttagelser och beskrivning närmast betraktade som kuriosa. Lindgren och Mandelgrens efterlämnade material illustrerar också väl att arkivmaterial står att finna på oväntade platser utanför de arkeologiska arkiven.

299

Det arkeologiska materialet som använts utgörs i huvudsak av ytplockade artefakter, klassificerade som lösfynd eller påträffade i ansamlingar som boplatser och gånggrifter. Materialet har stu-

derats inom fyra analysområden. Kvantitativt är materialet stort men som ofta när man har att göra med ett material som insamlats utan struktur eller målsättning är det behäftat med brister. De boplatser som diskuterats i texten är i de flesta fall klassificerade som boplatser utifrån de kriterier som gäller för FMIS. Någon djupare kunskap om hur dessa platser fungerat och varit strukturerade föreligger inte. Materialet har också brister i att stora delar inte går att tidfästa närmare än till neolitikum vilket försvårar en rumsliga analys. Utifrån dessa förutsättningar och förbehåll kan man, dock på ett övergripande plan, diskutera kring de rumsliga relationerna på Falbygden.

300

Olika GIS applikationer har använts för att producera kartor och utföra analyser. Avhandlingen visar på både möjligheter och svårigheter med att använda GIS. Att utföra exempelvis visibilitetsanalyser är relativt lätt gjort men resultaten av dem är avhängigt det analyserade materialets beskaffenhet och kvaliteten på de bakgrundsdata som används.

Inledningsvis introducerades Bladhs terminologi som fungerat som en tankemässig struktur i arbetet med avhandlingen. Det är dock svårt att hitta en terminologi som helt passar för att beskriva och analysera ett landskap. Bladhs nivå det *materiella landskapet* är den nivå som är lättast att applicera på ett arkeologiskt material och som är tilltalande då den samlar både kultur och natur i ett begrepp. I slutändan har dock natur och kultur i texten åtskilts av dispositionstekniska skäl. Bladhs begrepp *institutionella landskap* är en nivå som är svår att i detalj belysa utifrån det arkeologiska materialet men de olika rumsliga och visuella relationer som på-

visats i avhandlingen kan passas in under den här nivån. När det gäller Bladhs tredje nivå *betydelselandskapet* så är det än svårare förstås och vill jag hävda nästintill oöverstigligt att påvisa det neolitiska landskapets betydelse för den neolitiska människan. Den här nivån är däremot illustrativ vad gäller arkeologins utövande och begränsningar. I vår strävan att hitta betydelser och symbolik avslöjas också våra egna tankemönster, särskilt tydligt i det här sammanhanget vårt sätt att tänka kring och visuellt kvantifiera vår omgivning. En förutsättning för en bättre kunskap kring det neolitiska landskapet är att lämna det generella planet och närma sig landskapet utifrån de lokala förutsättningarna vilket dock ställer andra krav på det arkeologiska materialet.

301

I det föregående har olika typer av visuella och rumsliga relationer diskuterats. Utifrån de analyser som utförts kan man konstatera att gånggrifterna ligger i terränglägen som är mer visuellt exponerade än omgivningen. Få lämningar har kunnat konstateras i gånggrifternas närhet av dessa ligger de allra flesta placerade på ett sådant sätt att det inte är möjligt att se platsen från gånggriften. I avhandlingen har visibiliteten från gånggrifter i olika områden analyserats med syfte att studera om visibiliteten är högre/lägre beroende på väderstreck. Det har i avhandlingen påvisats att det mellan grupper av gånggrifter finns skillnader i "riktningen" på synligheten och att dessa skillnader är avhängiga topografin. Gånggrifternas kammarriktningar har diskuterats och provats mot tesen att de skillnader som finns i orientering beror på att de orienterats efter höjdryggar/visuella brytpunkter i landskapet. Analysen ger vid handen att det inte finns något entydigt samband mellan kammarriktning och topografiska element.

Utifrån det material som är känt framträder ett mönster där få eller inga fynd påträffats i gånggrifternas omedelbara närhet. I de fall där fynd påträffats i närheten av gånggrifter och samtidigt varit möjliga att tidfästa, är de inte samtidigt med gånggrifterna. Detta förhållande kan bero på en förtätning av landskapet i den meningen att dessa ytor i senare perioder behövde tas i bruk beroende på platsbrist. En annan tolkning kan vara att avståndet till gånggrifterna under senare perioder inte var relevant för var boplatser placerades.

Även om begravningsskicket i gånggrifterna inte varit i fokus här kan konstateras att en viktig uppgift för framtida forskning är att belysa denna praktik ytterligare då det kan bidra till en förståelse för hur gånggrifterna använts och därmed också ge aspekter på hur de fungerat i landskapet. Resultaten från pågående forskning kring upptagningsområden dvs varifrån kommer de som ligger i gånggrifterna kommer också att bidra till den här diskussionen.

Det finns också ett behov av att i framtiden närmare studera variationer i fyndmaterialet, både vad gäller artefakter men också på monument nivå. De antydningar som finns om medvetna val av stenar med olika färg är en intressant tråd att följa.

I det avslutande kapitlet har Karleby socken diskuterats och exempel på möjliga rumsliga relationer har lyfts fram för att visa på landskapets komplexitet och temporalitet. En kritik mot en alltför visuellt inriktad arkeologi som i många fall baseras på ett västerländskt sätt att se lyfts också fram. I den avslutande delen av kapitlet argumenteras för ett angreppssätt som utgår från handling

och lokal logik som ett sätt att komma ifrån övergripande och generella tolkningar av landskapet. Ett sådant angreppssätt kan bidra till att det specifika lyfts fram och vägs mot det generella.

I ett försök att problematisera Tilley's (1994) studie av Dorset Cur-sus gjordes en jämförelse med Arizona zoo och sättet på vilket djurparker konstrueras. För både djurparker, kulturmiljöer och arkeologiska landskap spelar landskapet en viktig roll för upplevelsen. *"...landscapes give us vistas over the cultural assumptions and aspirations of the societies that create them. Just as any African savannah in a zoo is not Africa as it is but Africa as we think it should be, so any heritage landscape is not a reconstruction of a prehistoric landscape but a construction of what we think it should be"* (Axelsson & May 2008). I de senare årens lanskapsarkeologiska studier (exempelvis Tilley 1994, Barrett 1994, Thomas 1993, Criado & Villoch Vázquez 2000) förekommer referenser av visuell karaktär såväl som inom GIS baserade studier (exempelvis Llobera 2007a, 2007b, 2006a, 2006b, 2003). I avhandlingen har argumenterats för att de visuella relationer och förhållanden som finns i landskapet endast står för en liten del av hur ett landskap uppfattas av en individ. Genom exemplet Dorset cursus kontra Arizona zoo belyses också problemet med att vi på många sätt är fast i samtidens värderingar kring exempelvis landskap (jmf Bender 1998, Ingold 2000, Thomas 2004, Curry 1998).

303

Den fenomenologiska arkeologins bidrag till förståelsen av landskapet kan förenklat sägas vara att den öppnat för alternativa sätt att diskutera landskap och ökat förståelsen för arkeologins begränsningar och möjligheter. Den har däremot inte bidragit

nämnvärt till en ökad kunskap om hur den neolitiska människan upplevde landskapet.

I kapitel 6 diskuteras hur det är möjligt att visa på landskapets komplexitet genom att karaktärisera det genom att använda verb och adjektiv. Resultatet av den övningen är bland annat att den tydligt visar på hur mångtydigt landskapet är. Genom övningen framkommer också tydligt att landskapet vid olika tidpunkter kan ha olika betydelser. Förståelsen för hur man ser ett landskap kommer inte endast genom visuella intryck utan också genom andra sinnesorgan och inte minst som mentala föreställningar.

Sammanfattning

Under historiens gång har landskapet och naturen uppfattas på olika sätt och getts olika betydelser. I ena änden av skalan finns uppfattningen av landskapet som sinnligt och tidlöst. Andra studier har fokuserat mer på de sociala aspekterna av landskapet, hur människor i förhistorien laddat landskapet med betydelser.

305

Det centrala begreppet i avhandlingen är landskap, som i sig är ett komplext och mångtydigt begrepp. I avhandlingen diskuteras begreppets utveckling och betydelse. Avhandlingens syfte och mål kan sammanfattas i följande punkter:

- att problematisera landskap som begrepp och visa på de svårigheter och möjligheter som följer av att begreppet är komplext och mångtydigt,
- att problematisera GIS som analysredskap,
- att diskutera rumsliga och visuella relationer i neolitikum på Falbygden.

Landskapet kan ses i tre nivåer; den första nivån eller faktorn för det *materiella landskapet*. Exempelvis formas de fysiska delarna av ett landskap (d.v.s. även människan) av geologiska, hydrologiska

och biologiska kretslopp. Det *institutionella landskapet* kan sägas vara det landskap som styrs av olika socialt konstruerade regler som i sin tur skapar ett styrt landskap där det är föreskrivet vad som får göras av vem och på vilka platser, d.v.s. den mänskliga aktiviteten i landskapet är kontrollerad och reglerad (Bladh 1995:43). Det institutionella landskapet är integrerat i det materiella landskapet men behöver inte nödvändigtvis avge några materiella lämningar. Den tredje nivån är *betydelselandskapet*, d.v.s. de meningsmönster som människan formar genom sin växelverkan med landskapet. Den betydelse som landskapet laddas med är således ett resultat av handlingar, perception och tidigare erfarenheter (Bladh 1995:43). Landskapets utseende skapas genom handling, men till grund för aktörens handling ligger de materiella, institutionella och betydelsemässiga aspekterna av landskapet.

Kunskapsläget vad gäller neolitiska boplatserna på Falbygden är bristfälligt, trots att Göteborgs universitet under de senaste åren har upptäckt och undersökt ett flertal (Persson & Sjögren 2001, Sjögren 2003). Det föreligger ännu inte någon samlad publikation över de utförda undersökningarna men resultaten redovisas i ett flertal rapporter och artiklar, se exempelvis Axelsson (1993), Bågenholm, Persson & Sjögren (1993), Englund & Sjögren (1994), Persson (1992), Sjögren (1992), Wattman (1993).

Gånggrifterna på Falbygden varierar i storlek och form. Även om rektangulära kammare är vanligast finns det ett flertal gånggrifter med annan form. Även storleksmässigt finns en påtaglig variation både vad gäller kammare och hög. Vilket byggnadsmaterial som använts till uppbyggnaden av gånggrifterna varierar också. Varia-

tionen förefaller vara ett resultat av de lokala förutsättningarna, vilket medför att de gånggrifter som ligger centralt på Falbygden till största delen är uppbyggda av kalksten. Där kalksten inte är lätt tillgängligt har sandsten, gnejs och diabas använts (Persson & Sjögren 2001).

Det har i andra sammanhang framhållits att endast en liten del av den potentiella kunskap om stenålderns samhälle som ligger arkiverad i Falbygdens gånggrifter har kunnat realiseras, trots den forskning som bedrivits under senare år (Axelsson & Sjögren 2001, Sjögren 2003). Kunskapsläget vad gäller exempelvis benens depositionsmonster i kammaren är undermåligt. Det finns två undersökningar av gånggriftskammare på Falbygden som kan kasta ljus över begravningsskicket, dels undersökningen av Gökhem Raä nr 94, som utfördes 1999 och 2001 (Ahlström 2004, Axelsson 2000, Axelsson & Sjögren 2001, Axelsson & Strinnholm 2000, Sjögren under arbete), dels undersökningen av Gökhem Raä nr 17, som utfördes 1987 (Bägerfeldt 1987, Persson & Sjögren 2001). Vår kunskap om hur begravningarna tillförts över tid är inte särskilt stor. Utifrån de C14-dateringar som föreligger är det möjligt att argumentera för att benen deponerats under en lång tid – 500–900 år – d.v.s. ett mindre antal individer per generation (Sjögren 2003). En annan modell är att ett fåtal begravts initialt och att antalet begravningar successivt har ökat.

307

I kapitel 5 sammanfattas några av problemen med olika typer av visibilitetsanalyser. Ett flertal av de invändningar som sammanfattas ovan är inte specifika för just visualiseringen av visibilitetsberäkningar, utan kan appliceras på olika typer av repre-

sentationer av det vi arkeologer studerar. Med GIS har emellertid möjligheterna att producera visualiseringar i form av exempelvis kartbilder förändrats i det avseendet att man med rätt programvara och data med lätthet kan producera innehållsmässigt avancerande representationer av exempelvis förhistoriska förhållanden. Med denna utveckling följer många möjligheter men också krav på att den som använder kartan också kritiskt granskar den. Kartor är alltid selektiva; någon har gjort ett val av vad som skall finnas med och vad som inte skall finnas med. Kartor är dessutom segmenterade i det avseendet att de endast visar en liten del av den totala miljön. Inom arkeologin har vi en lång tradition av att presentera olika förhistoriska företeelser genom ritningar och bilder. Skalade representationer är något vi är vana vid och kan förstå, och sannolikt också granska kritiskt. På det sättet har GIS egentligen inte tillfört något nytt utan snarare bidragit till att arkeologer kan göra det de alltid gjort, men nu lite lättare.

Med lättheten borde möjligheterna till nya frågor öka. Exempelvis borde det vara möjligt att utveckla diskussionen kring inte bara de rumsliga förhållandena utan också de olika tidsförhållanden som vi mer eller mindre får på köpet när vi visualiserar olika typer av rumsliga relationer. De här tidsmässiga aspekterna är tydliga som problem vid exempelvis diskussioner om visuell strukturering av landskapet, där olika monument antas relatera till andra monument, vilket i sin tur ger vissa rumsliga mönster. I sådana diskussioner är tidsaspekten ofta frånvarande genom att de ofta förs utifrån spridningsbilder där samtliga monument från en ofta bred tidsperiod ingår. Dessa bilder har egentligen ett tidsdjup genom att de objekt som ingår tillkommit vid olika tillfällen, men förfarandet

att visualisera alla objekt i en bild resulterar i en bild utan djup.

Utifrån diskussionen kring visibilitet ovan finns det några iakttagelser som kan lyftas fram särskilt. Gånggrifternas placering har diskuterats tidigare (Sjögren 2003) som konstaterat att de sällan ligger på den högsta punkten utan är placerade strax nedanför krön eller vid sidan av högsta punkten. Beräkningarna utförda här motsäger inte den bilden men det kan konstateras att gånggrifterna ligger i lägen med högre visibilitet än snittet d.v.s. från de flesta punkter i landskapet är visibiliteten lägre än på de platser där gånggrifterna anlagts. Om det är visibiliteten i sig som varit avgörande för var en gånggrift placerades är däremot svårt att avgöra.

309

Inom en radie av 500 meter från gånggrifterna har förekomsten av fynd och/eller boplatser studerats. Genomgången ger vid handen att det kring två tredjedelar av gånggrifterna saknas kända fynd eller boplatser. Slutsatsen är att det föreligger en form av rumslig separation mellan gånggrifterna och kända fynd. Det skall dock i sammanhanget framhållas att de allra flesta av fynden inte kunnat tidfästas mer preciserat än till neolitikum. Det är därför sannolikt att ett flertal av fynden inte har en kronologisk samtidighet med gånggrifternas primära användningsfas.

En analys av hur visibiliteten är riktad har utförts inom två områden, Karleby och Högstena. Av analysen framgår tydligt hur de topografiska förutsättningarna påverkar utfallet av visibiliteten. I Karleby där landskapet är öppnare mot söder och öster, är visibiliteten högre i dessa väderstreck. I Högstena där de topografiska

förhållandena i stort sett är de omvända, är visibiliteten högst mot väster och norr. En analys av visibilitetens riktning i närområdet (radie 300 meter) utfördes också och resulterade i en helt annan bild: i närområdet är det stor variation mellan gånggrifterna och det är inget väderstreck som är mer dominerande.

För att nå en djupare förståelse för de rumsliga relationerna på Falbygden räcker det inte med en analys eller studie på en generell nivå, eftersom det arkeologiska materialet är bristfälligt, särskilt med avseende på boplatserna. I Karleby socken finns emellertid andra förutsättningar att mer detaljerat studera olika typer av rumsliga relationer. Cornell & Fahlander (2002) och Fahlander (2003:kap4) har bland andra introducerat termen signifikanter. Dessa kan utgöras av en mängd olika företeelser i landskapet, exempelvis speciella naturformationer eller förekomsten av vatten. Ett problem med att diskutera den rumsliga organisationen utifrån olika företeelser i naturlandskapet är att det är sannolikt att en stor del av de signifikanter som styr landskapets organisation utgjorts av material som inte var beständiga eller av immateriella företeelser såsom minnen.

Landskapet på Falbygden och i Karleby socken kan grovt sett delas in i tre olika topografiska zoner: högt, mittemellan och lågt. Bergen representerar det höga. I Karleby socken representeras bergen av Ålleberg, kalkstensplatån är det som ligger mittemellan och Åsle mosse representerar tillsammans med andra sänkor det låga. De här terrängavsnitten är tydliga när man rör sig på Falbygden, och kan sägas utgöra en slags topografisk grundstruktur. Inom dessa tre olika avsnitt i landskapet finns arkeologiska lämningar av oli-

ka karaktär och typ. Det går att skönja vissa mönster, särskilt vad gäller relationen mellan gånggrifter och samtida boplatser.

Landskapet är inte givet av naturen; det är i sig en social produkt, och förändringar i ritualer, social praktik, föreställningar m.m. återspeglas i, och omformar landskapet. Att bygga monument och på andra sätt förändra landskapet har ingått i en strategi för att omforma naturen till kultur, att göra den mindre farlig (Bradley 1991:139). Jag tror inte att gånggrifterna uppfördes för att ta kontroll över landskapet, för att göra det mindre farligt eller som en medveten handling att domesticera det, att så snart man byggt gånggrift så var landskapet tryggt. Landskapet är mer komplext och temporärt än så.

311

Hur olika synintryck tolkas avgörs bl.a. av hur man lärt sig att se. Det medför att vi idag lägger moderna perspektiv på de visuella förhållanden som vi tycker oss se i det arkeologiska landskapet. Det finns landskap som vi tycker är mer passande för förhistoriska monument (Axelsson & May 2008). Hur vi ser är kulturellt betingat; varje kultur har sitt sätt att se. Det finns också inom varje kultur praktiker som har sina egna varianter av seende. Exempelvis skiljer sig sannolikt arkeologens sätt att "läsa" landskapet från icke-arkeologers sätt att betrakta landskapet.

Det är dock viktigt att samtidigt bära med sig det faktum att perception inte är reception av enkel stimulans från en källa direkt till sinnen, utan snarare ett flertal olika stimuli som möter oss och som tas upp av olika sinnesorgan. Vår upplevelse av världen genereras genom alla våra sinnen. Hur vi tar till oss världen omkring

oss är inte enbart avhängigt av vår biologi, utan är snarare konsekvensen av vår sociohistoriska utveckling (Rodaway 1994:13).

När man skall beskriva ett landskap är det lätt att hamna i beskrivningar som är abstrakta eller baserade på funktionella eller visuella infallsvinklar. Kevin Lynch diskuterar och använder termerna path, edge, node, landmark och district, vilka enligt honom utgör grunden för vad människan orienterar sig efter i rummet (Lynch 1960). Kevin Lynchs begreppsapparat har använts av flera arkeologer (se exempelvis Heimann 2000a, Lekberg 2002 eller Gansum et.al 1997). Lynchs begrepp är tilltalande och kan föras över till i stort sett vilket landskap eller vilken miljö som helst. Det stora problemet är emellertid att Lynchs arbete handlar mer om form än om innehåll och betydelse. Det är en stor skillnad mellan kartor som visar platser av sociala signifikans och de kartor som visar platser och objekt att orientera sig efter. Begreppen i sig bidrar inte till att förklara symboliken i landskapet (Klasander 2003:42-43, Kitchin 2000, Gottdiener & Alexandros 1986:7).

312

I det föregående har argumenterats för att landskap är mångtydiga och komplexa, att de i allra högsta grad kan uppfattas på olika sätt beroende på individ och kontext. Jag har också framhållit att betydelsen och upplevelsen av ett landskap kan variera med årstid eller aktivitet. Det arkeologiska källmaterialet begränsar i de flesta fall våra möjligheter att exempelvis belysa individuella upplevelser. Våra upplevelser bidrar till att generera platser på olika nivåer: hemmet, staden regionen och nationen är alla platser. Ett sätt att komma framåt i ett sådant resonemang är att försöka ge landskapet och platserna en karaktär genom att utnyttja vårt

språk annorlunda. Våra beskrivningar, särskilt arkeologiska, tenderar till att rent språkligt vara stereotypa i den mening att vi ofta använder begrepp och ord som inte ger det beskrivna landskapet liv, utan snarare reducerar det till något neutralt och avskalat. Om man närmare studerar vilka ord vi använder när vi beskriver landskap och arkeologiska platser slås man av att vi beskriver och klassificerar dessa platser med substantiv, vilket betyder att de ses som verkliga företeelser, saker som existerar, vilket är den ursprungliga betydelsen av substantiv (Norberg-Schulz 1980:16).

En övning som den i kapitel 6 där olika delar i landskapet medvetet värderas kan framstå som meningslös eftersom den inte grundar sig på ett arkeologiskt material. Min uppfattning är dock att genom att "leka" med begreppen är det möjligt att visa på hur komplext, mångtydigt och temporärt landskapet är. Genom mångtydigheten och komplexiteten skapas en dynamik där landskapet och uppfattningen eller känslan för platsen blir en helhet. En helhet som speglar stämningar och föreställningar, handlingar och deltagande eller avståndstagande. Utifrån individen kan rummet således sägas vara en sammanflätning av rumsuppfattningar på olika plan. Det är just sammanflätningen av känslor, handlingar och deltagande som gör att landskapet för individen är så mycket mer än ett visuellt tillägnat åskådningsrum (jmf. Waldenfels 1994:58ff). Eftersom en viktig del i landskapets tillblivelse är just handling, är det en logisk följd att fästa större vikt vid hur vi beskriver platser. Genom att använda verb och adjektiv som ovan understryker man landskapet som ett handlingsrum. Det finns dock en fara i att jämställa landskapets mångtydighet med öppenhet eller frihet. Landskap är också begränsande på olika plan. I uppfattningen om hur det skall

struktureras ligger föreställningar om bra respektive dåliga platser. Det finns exempelvis platser med en sådan karaktär att det är otänkbart att uppföra en gånggrift där. Det finns också andra begränsningar som relaterar till rumsuppfattningens karaktär. Det visuella sträcker sig inte längre än till horisonten. Landskapet som handlingsrum kan däremot sträcka sig längre än till horisonten och behöver inte påverkas av ekologiska gränser (jmf. Waldenfels 1994) som exempelvis kambrosilurområdet. Som anförts ovan är det en förenkling att fokusera för mycket på det visuella. Utöver hur landskapets topografi kan tänkas påverka hur människan kan röra sig i rummet finns i landskapet också en annan aspekt av reglering och kontroll. Genom socialiseringen av landskapet finns också en nyckel till hur det skall läsas och förstås.

Genom att närma oss förhistorien (exempelvis gånggrifterna) utifrån förutsättningen att både arkeologin och det förhistoriska materialet bygger på varierande social logik kan vi utveckla en syn på förhistorien där landskapet, gånggrifter och andra arkeologiska material inte framstår som statiska och låsta, utan snarare som föränderliga. Människan reduceras i det senare perspektivet inte till att endast vara en passiv besökare, utan en handlande individ som utifrån olika social logik avsätter spår i landskapet.

Summary

Throughout history, “landscape” and “nature” have been regarded in different ways and various ideas have been wrapped up in these two words or concepts. For example, at one extreme, “landscape” has been regarded as a sensual and timeless object. Working from a different viewpoint, a number of studies have focused more on the social aspects of “landscape” and, for example, how prehistoric people interacted with what, for them, was a “landscape” full of “meaning”.

315

This thesis focuses solely on the complex and ambiguous concept of “landscape”. Briefly stated, the thesis aims to:

- Problematise landscape as a concept and show the difficulties and opportunities arising from its complex and ambiguous nature.
- Problematise geographic information systems (GIS) as analysis tools.
- Discuss the visual and spatial relationships presented by Neolithic Falbygden.

The thesis presents the main features of the research into Falbygden. One conclusion that may be drawn from the aforementioned presentation is that personality has sometimes had an impact on archaeological research. Another is that professional archaeologists have not always produced the most accurate records or surveys. For example, in his drawings of the Luttra passage grave, Mandelgren (a folk historian) notes design features that were “discovered” by archaeologists more than a century after he visited the excavation site. That these notes had been “disregarded” can be explained by the conflict between Mandelgren and the archaeological establishment of that time. Similarly, although Captain Lindgren’s study of the passage graves at Axvalla heath has attracted serious attention in recent years, his observations were long regarded as curious. Lindgren’s and Mandelgren’s work is also a fine illustration that valuable material is to be found in unexpected places outside archaeological records.

The archaeological material in this thesis is largely made up of surface-collected artefacts, stray finds, settlement sites (i.e. accumulations of finds) and passage graves. Four areas of analysis have been adhered to in studying the material. Quantitatively, the material is large. However, as is often the case with material collected with no structure or objective, it has its defects. The settlements discussed in the thesis are, for the most part, classified as human (based on FMIS- criteria). There is no deeper understanding of how these sites functioned or were structured. This is, of course, a defect. A further shortcoming is that large “sections” of the material cannot be assigned a date any more specific than Neolithic. This complicates spatial analysis. The discussion of the spatial

relationships presented by Falbygden is necessarily affected by these conditions and reservations.

Different GIS applications have been used to produce maps and carry out analyses. The results indicate both the possibilities and the difficulties of using GISs for these purposes. Carrying out visibility analyses is relatively easy, but the results depend on the analysed material and the quality of the background data used.

To provide a “mental structure” for this thesis, Bladh’s terminology was initially employed. However, it is difficult to find a terminology that is entirely suitable for describing and analysing a landscape. Bladh’s material landscape is the “level” that is easiest to apply to archaeological material. Involving both culture and nature in a single term, it is also attractive. Bladh’s institutional landscape is a level that is difficult to illustrate in detail using the archaeological material. Nonetheless, the different spatial and visual relationships demonstrated in the thesis can fit in this level (the second in Bladh’s system). It is here even more difficult to exemplify Bladh’s “meaningful landscape”. Indeed, it can be argued that it is almost impossible to demonstrate the Neolithic landscape’s importance to Neolithic man.

Notwithstanding the foregoing, Bladh’s third level (i.e. “meaningful landscape”) does make itself apparent in the ways that we archaeologists carry out our work. In our quests to find meaning and symbolism in prehistoric landscapes, we reveal our own thought patterns. The ways we think through and visually quantify the surroundings in question are particularly clear here. However, a

better understanding of the Neolithic landscape demands that we leave the general behind and move closer to considering the landscape as a function of local conditions. This, in turn, imposes different requirements in respect of archaeological material.

318

The thesis discusses different types of visual and spatial relationships. Based on the analysis results, it can be argued that passage graves are situated in locations that are visually more exposed than their surroundings. The vast majority of the few remains found in the vicinity of the passage graves have come from locations that cannot be seen from said graves. In the thesis, visibility from passage graves in different areas has been analysed to determine whether visibility is higher/lower depending on direction. The thesis demonstrates that, between groups of passage graves, there are differences in the “direction” of visibility and that these differences are topography dependent. The orientation of passage grave chambers has been discussed and tested against the hypothesis that these differences could be explained by the alignment of ridges/visual markers in the landscape. The analysis shows that there is no clear correlation between chamber direction and topographic features.

Based on the material analysed, there is a pattern of few or no finds in the immediate vicinity of the passage graves. Furthermore, chronologically determined artefacts found in the vicinity of said graves were not contemporaneous therewith.

Although burial practices were not focused on here, it is suggested that future research could advantageously seek to shed light on

these. An understanding of the practices could give insights into how the passage graves were used and thus illuminate aspects of how they “worked” in the landscape. The results from ongoing research into catchment areas (i.e. the areas from where those buried in passage graves came) will also contribute to this research. Similarly, there is a need for further study of the variations in the archaeological material – at both the artefact and the monument level. An interesting thread that can be followed here is presented by the indications of conscious choices of stones of different colours.

In the concluding chapter of the thesis, the parish of Karleby is discussed and, to show the complexity and temporality of the landscape, examples of possible spatial relationships have been highlighted. This chapter also raises the criticism that archaeology is perhaps too “visually-oriented” and, in many cases, based on Western perceptions. As a way of escaping from such comprehensive and general interpretations of landscapes, the final section of chapter six argues for an approach based on “action” and “local logic”.

In an attempt to problematise Tilley’s 1994 study of the Dorset Cursus, a comparison was made with Arizona Zoo and the way in which zoos are designed. For visitors, “landscape” plays an important role in the overall experience offered by animal parks, cultural sites, archaeological digs and the suchlike. “...landscapes give us vistas over the cultural assumptions and aspirations of the societies that create them. Just as any African savannah in a zoo is not Africa as it is but Africa as we think it should be, so any heri-

tage landscape is not a reconstruction of a prehistoric landscape but a construction of what we think it should be..." (Axelsson & May 2008).

In landscape archaeological studies of recent years, (e.g. Tilley 1994, Barrett 1994, Thomas 1993, Criado & Villoch Vázquez 2000) there are references to visual character and GIS-based studies (e.g. Llobera 2007a, 2007b, 2006a, 2006b and 2003). In this thesis, it has been argued that the visual relationships in landscapes represent only a small part of how any landscape is perceived by an individual. The "Dorset Cursus versus Arizona Zoo" examination also highlights the problem that, in many ways, we are trapped in, amongst other things, our own contemporary "landscape values" (cf. Bender 1998, Ingold 2000, Thomas 2004 and Curry 1998).

320

Finally, it may be said that the contributions that phenomenological landscape archaeology has made to the understanding of landscape are a sensitisation to other ways of discussing landscape and a greater appreciation of archaeology's constraints and opportunities. Nonetheless, it has not contributed significantly to a better understanding of how people experienced the Neolithic landscape. Chapter 6 discusses how it is possible to use verbs and adjectives to characterise a landscape and show its complexity. How a landscape is perceived is not determined solely by what is seen or not seen – our other senses ("mental imagery" being not the least of these) play an equal role here.

Litteratur

Adam, B.

1991 *Time and Social Theory*. Philadelphia: Temple University Press.

Ahlström, T. & Sten, S.

- 1995 Hallonflickan. *Forntid på Falbygden - en bok till basutställningen*, sid 22-25. Falbygdens museum.
- 2001 Det döda kollektivet. Skelettmateriel från Rössbergagånggriften. Sjögren & Persson: *Falbygdens gånggrifter*, s. 301-362, Göteborg.
- 2004 Grave or Ossuary? Osteological Finds from a Recently Excavated Passage Tomb in Falbygden. Knutsson, H (red) Coast to coast - Arrival. Results and Reflections. Proceedings of the Final Coast to Coast Conference 1-5 October 2002 in Falköping sweden, s. 233-258. Uppsala
- 2009 Underjordiska dödsriken: humanosteologiska studier av neolitiska kollektivgravar. Kust till kust böcker 18, institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Göteborg.

Alander, P.G.

- 1860 Om "Gånggrifterne" i Vestergötland. Ett bidrag till fornkännedomen om detta landskap. *Den allmänna undervisningens gynnare och vänner inbjudes härigenom till afhörande af de offentliga årsexamina vid Skara högre elementarläroverk den 6:te, 7:de och 8:de juni 1860*. J. Petterson, Skara.
- 1862 Bihang till uppsatsen i 1860 års examensinbjudningsskrift om "Gånggrifterne" i Vestergötland. *Den allmänna undervisningens gynnare och vänner inbjudes härigenom till afhörande af de offentliga årsexamina vid Skara högre elementarläroverk den 4:de, 5:te och 6:te juni 1862*. J. Petterson, Skara.

Aldenderfer, M. och Maschner, H. D. G.

1996 *Anthropology, Space and Geographic Information Systems*, Oxford University Press New York

Algotsson, Å.

1996 Borttagning av hällkista, fornlämning 26, Falköpings stad och socken, Västergötland. Arkeologisk undersökning 1995. *Västergötlands Museum Rapport 1996:10*

Allen, K. M. S., Green S. W & Zubrow E. B. W.

1990 *Interpreting Space: GIS and Archaeology*, Taylor and Francis, London.

Anderbjörk, J-E.

1932 Västergötlands megalitgravar. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift Fjärde delen, femte och sjätte häftena.*

Anderson, K.

1998 Animals, Science, and Spectacle in the City. I Wolch & Emel *Animal Geographies. Place, Politics, and Identity in the Nature-Culture Borderlands.* London: Verso

Archaeology of Zoos Network

2005 Djurparksarkeologi – ett nytt forskningsfält inom arkeologin. *in Situ, västsvensk arkeologisk tidsskrift 2003*

Apel, J.

2001 Dagers, knowledge & power, Coast to coast books 3, Uppsala

Augé, M.

1995 *non-places, introduction to an anthropology of supermodernity.* Verso London

Axelsson, T.

1993 Rapport, Undersökning av neolitisk boplats. Karleby RAÅ Nr 10 och 185, Västergötland. *Gotarc serie D no 131*

1995 Lillegårdsboplatsen. *Falbygden nr. 49*

1998 Falbygdens gånggrifter - bevarande och kunskapsförmedling. *in Situ, västsvensk arkeologisk tidsskrift 1998*

2000a Gånggriften som återuppstod - kommentarer kring en undersökning av två borttagna fornlämningar i Gökhem socken. *Falbygden 54, sid 46-56.*

2000b Falbygdens gånggrifter - bevarande och kunskapsförmedling. Knutsson Helena red. *Halvvägs. Kust till kust.* Kust till kust böcker nr 2 Uppsala & Göteborg

2000c Västgötaforskaren Karl Esaias Sahlström. *Fynd / tidskrift för Göteborgs stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg. 2000:1/2, s. 42-46*

2004 Past places and African savannahs. *Coast to coast - arrival: results and reflections: proceedings of the final Coast to Coast Conference, 1-5 October 2002 in Falköping, Sweden. s. 73-84*

2010 Fynd och visibilitetsberäkningar från Falbygdens gånggrifter. Sammanställningar framtagna i arbetet med avhandlingen: Landskap - visuella & rumsliga relationer i Falbygdens neolitikum. www.visuellalandskap.se

Axelsson, T., Heimann, C. & Sjögren, K-G.

2003 Falbygdens gånggrifter - bevarande och kunskapsförmedling. Skadeinventering av gånggrifter i centrala Västergötland 1996 och 1998. *Länsstyrelsen i Västra Götaland 2003:17*

Axelsson, T., Heimann, C., Persson, P. & Sjögren, K-G.

1997 Restaureringsprojektet - en lägesrapport. Arkeologen nr 1 1997

Axelsson, T. & Jankavs, P.

2006 Gånggriftsrestaurering i Karleby. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. 2005/2006, s. 227-231*

und. arb. Röd kalksten och klivna stenar. Delundersökning och restaurering av tre gånggrifter.

Axelsson, T. & May, S.

2008 International Journal of Heritage Studies Vol. 14, No. 1, January 2008, s. 43–59

Axelsson, T. & Persson, P.

1995 Rapport. Undersökning av gånggrift. Raä nr3, Falköpings stad, Västergötland. *GOTARC Serie D. Arkeologiska Rapporter nr 30*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

1999 Rapport. Arkeologisk undersökning 1998, Gånggriften Hjälmars rör, Raä nr 3, Falköping stad Västergötland. *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 45*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

Axelsson, T. & Sjögren, K-G.

2000 "Han är oförskämnd och obehaglig att se och höra". Nils Månsson Mandelgrens teckningar av gånggrifter på Falbygden. *Falbygden 54, sid 33-45*.

2001 Gånggriften vid Frälsegården i Gökhem fortsatta undersökningar 2001. *Falbygden 55, sid 73-81*.

Axelsson, T. & Strinnholm, A.

1995 Hjälmars rör: Historier kring en gånggrift. Om de senaste årens undersökningar av Falköping stad 3. *Falbygden Nr 49:53-77*.

1999 Att hela eller dela. Några reflexioner över ett par bärnstensfynd från Västergötland. Gustavsson & Karlsson (red): *Glyfer och arkeologiska rum - en vänbok till Jarl Nordbladh*, s. 11-20. *GOTARC Ser A vol 3*.

2000 "Pärlor för svinen". Bärnstenspärlor från Falbygdens neolitikum. *Falbygden 54, sid 57-72*.

2003 Beads of Belonging and Tokens of Trust. Neolithic Amber Beads from Megaliths in Sweden. *Amber in Archaeology. Proceedings of the fourth international conference on amber in archaeology, Talsi 2001*, sid 116-125 Riga

I tryck Neolithic amber in south Scandinavia, *The Oxford handbook of the Neolithic*

Baldwin, J.

1998 Applying GIS to determine mystery in landscapes. I Carver S. (red), *Innovations in GIS 5*. Selected Papers from the Fifth National Conference on GIS Research UK (GISRUK), School of Geography, University of Leeds, Taylor and Francis group, London, s.179-186

Banerjee, T & Southworth, M.

1990 *City Sense and City Design*. Writings and projects of Kevin Lynch. MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Baratay, E & Hardouin-Fugier, E.

2002 *Zoo. A History of Zoological Gardens in the West*. London: Reaktion.

Barett, J.C.

1994 *Fragments of Antiquity: an archaeology of social life in Britain 2900-1200 BC*, Oxford.

Basso, K. H.

1984 Stalking with stories: names, places and moral narratives among the Western Apache. I: Plattner, S. & Bruner E. M. (red) *Text, Play and the Story: The Construction and Reconstruction of self and Society*. Washington DC.

- 1996 Wisdom sits in places: notes on a Western Apache landscape. I: Feld, S. & Basso K. H. (red), *Senses of Place*, Santa Fe: SAR Press.
- Becker, C. J.**
 1947 Mosefunde Lerkar fra Yngre Stenalder. Aarbøger 1947, p.32-88
 1953 Tretten tusinde ravperler. Skattefundet fra Mollerup i Salling. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1953
- Bell, T. & Lock, G.**
 2000 Topographic and cultural influences on walking the Ridgeway in later prehistoric times, in Lock, G (red) *Beyond the Map: Archaeology and spatial technologies: 85-100*. Amsterdam, etc: IOS Press.
- Bergh, S.**
 1995 Landscape of the monuments : a study of the passage tombs in the Cúil Irra region. Diss. Stockholm: Univ. Stockholm
- Berger, J.**
 1972 *Ways of Seeing*. London
 1980 *About Looking* . London: Writers and Readers.
- Bender, B.**
 1992 Theorising landscapes, and the prehistoric landscapes of Stonehenge. *Man* 27, s 735-755
 1993 Landscape: politics and perspectives. Providence: Berg
 1998 Stonehenge: making space. Oxford: Berg
- Bladh, G.**
 1995 Finnskogens landskap och människor under fyra sekler : en studie av natur och samhälle i förändring. *Meddelanden från Göteborgs universitets geografiska institutioner. Ser. B, 87*
- Blomqvist, L.**
 1989 Megalitgravarna i Sverige. Typ, tid, rum och social miljö. *Theses and Papers in Archaeology 1. Stockholm*.
 1992 *Megalitgravarna i Sverige. Typ, tid, rum och social miljö.* (2:a reviderade upplagan}. Arkeo-Förlaget, Gamleby.
 1993 *Megalitgravarnas mysterium. Skuggor från Götalands forna historia.* Arkeo-Förlaget, Gamleby.
- Bradley, R.**
 1989 Darkness and light in the design of megalithic tombs. *Oxford Journal of Archaeology*, 8, 251-259.
 1990 *Passage of Arms. Cambridge*, Cambridge University Press
 1991 Monuments and places I Garwood, P., Jennings, D., Skeates, R. & Toms, J. (eds) *Sacred and Profane*. Oxford University Committe for Archaeology Monograph No 32. s. 135-40
 1993 Interpreting the axe trade: production and exchange in neolithic Britain. Cambridge: Cambridge University Press
 1998a Ruined buildings, ruined stones: enclosures, tombs and natural places in the

- Neolithic of south-west England. I: *World Archaeology* vol. 30 no 1 s.13-22
- 1998b *The Significance of Monuments. On the shaping of human experience in Neolithic and Bronze Age Europe.* Routledge London
- 2000 *An Archaeology of Natural Places.* Routledge New York
- Bruun, H.**
- 1998 Landskapets begreppsliga landskap – en humanekologs reflexioner om landskapsbegreppets möjligheter. *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 57:77-95 Helsingfors
- Brück, J.**
- 1998 In the footsteps of the ancestors: a review of Christopher Tilley's A Phenomenology of Landscape: Places, paths and monuments, *Archaeological review from Cambridge* 15, sid 23-36.
- 2005 Experiencing the past? The development of a phenomenological archaeology in British prehistory. *Archaeological Dialogues* 12(1), 45–72.
- Bågenholm, G., Persson, P. & Sjögren, K-G.**
- 1993 Gökhem 71, Hovmansgården 1:10. Gånggrift och boplatsoområde. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 21.* Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Bägerfeldt, L.**
- 1987 Västergötland, Gökhem 71, Landbogården 11:1, RAÅ 17: undersökning av en gånggrift 1987: undersökningsrapport. Falköping
- Carlestam, G. & Sollbe, B. (Red)**
- 1991 Om tidens vidd och tingens ordning, texter av Torsten Hägerstrand. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning
- Casey, E.S**
- 1998 *The Fate of Place: a Philosophical History,* University of California Press, London.
- Cederschiöld, L.**
- 1953 Om bärnstensfynden från Vartofta härad i Västergötland. Ur: Fornvännen 1953. häfte 4.
- Chapman, J.**
- 1997 Theorizing landscapes - the concept of the historical interactive landscape. Chapman, John & Doluchanov, Pavel Markovič (red.) *Landscape in flux: Central and Eastern Europe in antiquity.* Oxford: Oxbow
- Cloke, R, Milbourne, P. and Thomas, C.**
- 1996 'The English National Forest: local reactions to plans for renegotiated nature-society relations in the country- side', *Transaction, Institute of British Geographers*, 21, 552-71.
- Cornell, P. & Fahlander, F.**
- 2002 Social praktik och stumma monument: introduktion till mikroarkeologi. Göteborg: Inst. för arkeologi, Univ.
- Cosgrove, D.**
- 1984 *Social Formation and Symbolic Landscape.* London

- 1989 Geography is everywhere: Culture and Symbolism in Human Landscapes. *Horizons in Human Geography* ed Gregory D. & Walford R.
- 2002 Landscape and the European sense of sight: eyeing the nature. I: Anderson, K. et al. (red) *Handbook of Cultural Geography*. SAGE Publications, London, s. 248-269.
- Crang, M. & Thrift, N.**
- 2000 *Thinking Space*. Routledge
- Criado Boado, F. & Villoch Vazquez, V.**
- 2000 Monumentalizing landscape: from present perception to the past meaning of Galician Megalithism (NW Iberian Peninsula). *European Journal of Archaeology*, 3(2) s. 188-216.
- Cullberg, C.**
- 1960 Keramikfyndet från Lillegården, Karleby sn. *Falbygden* 15, sid 223-232.
- 1961 Några problem kring en megalitgrav. Falköpings västra sn nr 20. *Fornvännen* 56, sid 225- 236.
- 1963 *Megalitgraven i Rössberga*. Stockholm.
- 1975 Stenåldersboplatser i Västergötland. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* VI:9, sid41-84.
- 1979 Nyfunna stenåldersboplatser i Västergötland. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift 1979-80*, sid 247-249.
- Curry, M.**
- 1998 *Digital Places*. London: Routledge.
- Daniels, S.**
- 1988 The political iconography of woodland in later Georgian England. I D. Cosgrove and S. Daniels (eds), *The Iconography of Landscape*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1989 Marxism, culture, and the duplicity of landscape. *New Models in Geography vol 2*, (eds) Peet R & Thrift N, s. 196-221
- Daniels, S. & Cosgrove, D.**
- 1988 Introduction: iconography and landscape. *The Iconography of Landscape* (eds) Cosgrove, D. & Daniels S., s 1-10
- 1993 Spectacle and text: Landscape metaphors in cultural geography. *Place/Culture/Representation* (eds) Duncan J. & Ley D., s 57-77
- Dant, T.**
- 1999 *Material Culture in the Social World: Values, Activities, Lifestyles*. Buckingham: Open University Press
- Dehn, T., Hansen, S. I. & Kaul, F.**
- 1995 Kong Svends Høj: restaureringer og undersøgelser på Lolland 1991. København: Nationalmuseet
- 2000 Klekkendehøj og Jordehøj: restaureringer og undersøgelser 1985-90. København: Nationalmuseet
- Ebbesen, K.**
- 1995 Die nordischen Bernsteinhorte der Trichterbecherkultur.

- 2002 Praehistorische Zeitschrift 70, 32-89.
Neolitiska ravperler I Västergötland. in Situ, Västsvensk Arkeologisk Tidskrift 2002, 85-126.
- Eklund, J.**
1953 Bergarternas betydelse för markens bördighet. *Atlas över Sverige*; Magnus Lund qvist (red.), s. 9-10. Stockholm: Svenska sällskapet för antropologi och geografi.
- Elsner, J.**
1994 From the pyramids to Pausanias and Piglet: monuments, travel and writing. S.Goldhill and R.Osborne (red) *Art and text in ancient Greek culture*, pp. 224-254. Cambridge: Cambridge University Press.
- Englund, E. & Sjögren, K-G.**
1993 Valstad 8, Gånggrift. Arkeologisk delundersökning 1986-87. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 22*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
1994 Karleby Logården, undersökning av neolitiska boplatser i Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 26*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Euler, G. von**
1977 Einar Magnusson *Falbygden nr 31 sid 5-6*
- Fahlander, F.**
2001 Archaeology as science fiction: a microarchaeology of the unknown. Lic.-avh. Göteborg: Univ.
2003 The materiality of serial practice: a microarchaeology of burial. Diss. Göteborg : Univ.
- Fisher, P. & Unwin, D.(red)**
2002 *Virtual reality in Geography*. Taylor and Francis, London
- Fleming, A.**
1999 Phenomenology and the megaliths of Wales: a dreaming too far? *Oxford Journal of Archaeology* 18, 119-25.
2006 Post-processual Landscape Archaeology: a Critique *Cambridge Archaeological Journal* 16:3, 267-80
- Fries, M.**
1958 Vegetationsutveckling och odlingshistoria i Varnhemstrakten. *Acta Phytogeographica Suecica Nr 39*. Uppsala.
- Forssander, J. E.**
1936 *Der Ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas*. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund XXII. Lund.
- Gaffney, V. & van Leusen, P. M.**
1995 Postscript: GIS, environmental determinism and archaeology. I: Lock G. & Stančič Z., *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*, Taylor and Francis, London.

Gaffney, V. & Stančič, Z.

1991 *GIS Approaches to Regional Analysis: A Case Study of the Island of Hvar*, Znanstveni Institut Filozofske Fakultete. Ljubana.

Gaffney, V., Stančič, Z. & Watson, H.

1995 The impact of GIS on archaeology: A personal perspective. I: Lock G. & Stančič Z. (red) *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*, Taylor and Francis, London. s.211-230

1996 Moving from catchment to cognition: Tentative steps toward a larger archaeological context for GIS. I Aldenderfer M, och Maschner, H. D. G., (red) *Anthropology, Space and Geographic Information Systems*, Oxford University Press New York s. 132-154

Gansum, T., Jerpåsen, G. B. & Keller, C.

1997 Arkeologisk landskapsanalys med visuella metoder. *AmS-Varia 28*. Arkeologisk museum i Stavanger. Stavanger.

Gillings, M.

2000 Plans, elevations and virtual worlds: the development of techniques for the routine construction of hyperreal simulations. In Barcelo, J.A., Fork, M. and Sanders, D.H. (eds) *Virtual Reality in Archaeology* (Oxford: Archaeopress), s. 59-70.

2002 Virtual archaeologies and the hyper-real: or, what does it mean to describe something as virtually-real? Fisher, P. & Unwin, D.(red) *Virtual reality in Geography*. s. 17-34. Taylor and Francis, London.

Gillings, M. & Goodrick, G.

2000 Constructs, simulations and hyperreal worlds: the role of Virtual Reality (VR) in archaeological research. I *On the Theory and Practice of Archaeological Computing* eds Gary Lock & Kayt Brown. Oxford University Committee for Archaeology, Monograph No. 51 Oxford, s. 41-58.

Golledge, R. G. & Stimson, R. J.

1997 *Spatial behaviour: A Geographic Perspective*. New York Guilford press.

Gosden, C.

1994 *Social Being and Time*. Oxford.

Gosden, C. & Lock, G.

1998 Prehistoric histories. I *World Archaeology vol 30 no 1 s. 2-12*

Haas, J. & Creamer, W.

1993 Stress and Warfare Among the Kayenta Anasazi of the Thirteenth Century A.D., *Fieldiana Anthropology New Series, No 21*, Field Museum of Anthropology, Chicago.

Hackwitz, K. von

2009 Längs med Hjälmarens stränder och förbi – relationen mellan den gropkeramiska kulturen och båtbyggkulturen Stockholm studies in archaeology 51.

Hanson, E.

2002 *Animal Attractions: Nature on Display in American Zoos*. Princeton-Oxford: Princeton University Press.

Hedfors, P. & Berg, P. G.

- 2003 Sounds of two landscape settings: auditory concepts for physical planning and design. *Landscape Research*, 28, s. 245-264

Heimann, C.

- 2000a. *Neolitiska landskap vid Stora Le - en studie av neolitiseringsprocessen i värmäländsk stenålder*. Sammanläggningsuppsats för fil lic-examen i arkeologi, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- 2000b. Neolitiserings i Västvärmland: Boplatser, näringsfång och landskap. I: Heimann, C. *Neolitiska landskap vid Stora Le - en studie av neolitiseringsprocessen i värmäländsk stenålder*. Sammanläggningsuppsats för fil lic-examen i arkeologi, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- 2000c. The landscape of gallery graves in Sweden. The use of gallery graves in the transformation of neolithic landscapes. I: Heimann, C. *Neolitiska landskap vid Stora Le - en studie av neolitiseringsprocessen i värmäländsk stenålder*. Sammanläggningsuppsats för fil lic-examen i arkeologi, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- 2004 Förflutna rum: landskapets neolitiserings i sydvästra Värmland. Diss. Göteborg: Univ.

Heimann, C. & Sjögren, K-G.

- 1986 4 gånggrifter. Arkeologiska undersökningar 1985. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 1*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

Hellman, G. A.

- 1963 Västergötlands gånggrifter *Falbygden nr 8, sid 65-74*.

Hildebrand, B. E.

- 1864a Berättelse om en resa och antiqvariska undersökningar i södra Sverige. Västergötland. Dimbo socken. Skörstorps kyrka. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 1:253-254.
- 1864b Berättelse om antiqvariska undersökningar i Västergötland år 1863. *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 1:255-283.

Hildebrand, H.

- 1873 Sveriges antikvariska topografi. *Månadsbladet* 1873.
- 1875 *De förhistoriska folken Europa*. Stockholm.

Hilfeling, C. G. G.

- 1788 ANMÄRKNINGAR UTI ANTIQVITETEN på en 8 dagars resa i Västergötlands fahlbygd. *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* 1942:70-85.

Holloway, L. & Hubbard, P.

- 2001 *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Prentice Hall

Holtorf, C.

- 2000- *Monumental Past: The Life-histories of Megalithic Monuments in*
- 2008 *Mecklenburg-Vorpommern (Germany)*. Electronic monograph. University of

- Toronto: Centre for Instructional Technology Development.
<http://hdl.handle.net/1807/245>.
- 2000 Sculptures in captivity and monkeys on megaliths. Observations in zoo archaeology. *Public Archaeology* 1, 195-210.
- 2003 Fragmented megaliths. *3rd stone* 47 s. 26-31.
- 2008 Zoos as Heritage: An Archaeological Perspective *International Journal of Heritage Studies* Vol. 14, No. 1, January 2008, s. 3-9.
- Holtorf, C. & Van Reybrouck, D.**
 2003 Towards an Archaeology of Zoos. *International Zoo News* 50, 207-215.
- Hyenstrand, Å.**
 1979 *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Stockholm.
- Hyson, J.**
 2002 *Urban Jungles: Zoos and American Society*. Ann Arbor: UMI.
- Hägerstrand, T.**
 1982 Diorama, path and project. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 73:323-40.
- 1991 The landscape as overlapping neighbourhoods. I *Om tidens vidd och tingens ordning, texter av Torsten Hägerstrand*. Carlestad, G. & Sollbe, B. (Red)
- Häggström, C.**
 1996 *The Meaning of Concrete Form in Theory of Architecture*. Chalmers tekniska högskola, Göteborg.
- Ihde, D.**
 1993 *Postphenomenology: Essays in the Postmodern Context*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Ingold, T.**
 1993 The Temporality of Landscape. *World Archaeology*, 25: 152-74.
- 1994 Introduction to Social Life. I: *Companion Encyclopedia of Anthropology; Humanity, Culture and Social Life* red T. Ingold.
- 2000 The perception of the environment [Elektronisk resurs] essays on livelihood, dwelling and skill. London: Routledge.
- Jankavs, P.**
 1999 Rapsodi över hållbilder i Skaraborg. Gustavsson & Karlsson (red): *Glyfer och arkeologiska rum - en vänbok till Jarl Nordblad*, s. 411-439 GOTARC Ser A vol 3.
- Jensen, O.**
 1995 Fanns människan på Falbygden redan under den sena istiden? *Falbygden*(49), s. [34]-37.
- Jacobsson, G.**
 1956 Skärvboken. 2, Genom årtusendena. Skara.
- Johnston, R.**
 1998a The Paradox of Landscape. *European journal of archaeology* vol. 1 no 3, London s. 313-325

- 1998b Approaches to the perception of landscape. *Archaeological Dialogues* 1998 volume 5 issue 1 sid 54-68.
- Jones, O. & Cloke, P.**
2002 *Tree Cultures. The Place of Trees and Trees in their Place.* Berg, Oxford.
- Jones & Jones**
1976 Woodland Park Zoo: Long-Range Plan, Development Guidelines and Exhibit Scenarios, Jones and Jones, Seattle.
- Kaul, F.**
1994 Ritualer med menneskeknogler i yngre stenalder. *Kuml 1991-1992.* Århus
- Kinberg, J.**
1876 Svinets hufvudskål.: Några iakttagelser. Stockholm.
- Kitchin, R.**
2000 Collecting and analysing cognitive mapping data. I Kitchin R. & Friendschun S. *Cognitive Mapping. Past, present and future.* Routledge, London and New York s. 9-23.
- Kitchin, R. & Friendschun, S.**
2000 *Cognitive Mapping. Past, present and future.* Routledge, London and New York.
- Klasander, A-J.**
2003 *Suburban Navigation. Structural Coherence and Visual Appearance in Urban Design.* Department of Urban Design and Planning, School of Architecture, Chalmers University of Technology, Göteborg.
- Knapp, B. & Ashmore, W.**
1999 Archaeological Landscapes: Constructed, Conceptualized, Ideational. I: Ashmore, W. & Knapp, B. (red) *Archaeologies of Landscape. Contemporary Perspectives.* sid. 1-30 Blackwell Publishers Ltd, Oxford.
- Kopytoff, I.**
1986 "The cultural biography of things: Commoditization as process." In *The Social Life of Things.* A. Appadurai, (red.) Cambridge: Cambridge University Press, s. 64-94.
- Krogh, E.**
1995 *Landskapets fenomenologi.* Diss. Ås : Norges landbrukshøgskole.
- Kvamme, K. L.**
1999 Recent Directions and Developments in Geographical Information Systems. I *Journal of Archaeological Research Vol. 7, No. 2, 1999.*
- Lawson, G., Scarre C., Cross, I. & Hills, C.**
1998 Mounds, megaliths, music and mind: some thoughts on the acoustical properties and purposes of archaeological spaces. *Archaeological Review from Cambridge vol 15:1 s.111-134.*
- Lekberg, P.**
2002 *Yxors liv. Människors landskap. En studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum.* Coast to coast books no. 5. Uppsala
- Lindgren, A.**
1806 Gbg Wettenskaps- och Witterhets Samh. Handlingar Witterhetsafd. V, sid 82-84.
1808 *Ytterligare underrättelse om en på Axevalla hed upptäckt Forngrift.*

Gotheborgska Vetenskaps- och Witterhets Samhällets Handlingar.
Wetenskapsafd. V, sid 87-103.

Limp, W. F.

- 1991 Continuous cost movement models. I: Behrens, C. A. & Sever T. L. (red)
*Applications of Space Age Technology in Anthropology, National Aeronautics and
Space Administration, Science and Technology Laboratory, John C. Stennis Space
Center, MS pp. 237-250.*

Linne, C. von

- 1747 *Wästgöta-Resa*. Stockholm.

Lock, G.

- 2000 *Beyond the map. Archaeology and spatial Technologies*. IOS press Amsterdam.

Lock, G. & Harris, T.

- 1996 Danebury revisited: An English Iron Age hillfort in a digital landscape.
I. Aldenderfer M, och Maschner, H. D. G., (red) *Anthropology, Space and
Geographic Information Systems*, Oxford University Press New York.

Lomborg, E.

- 1973 *Die Flintdolche Dänemarks: Studien über Chronologie und Kulturbeziehungen des
südkandinavischen Spätneolithikums*. Diss. København Univ. 1971.

Llobera, M.

- 2007 Llobera, M. Reconstructing visual landscapes. *World Archaeology* 39(1): 51-69.
2007 Llobera, M. 2007. Modeling visibility through vegetation. *International Journal of
Geographic Information Science* 21(7): 799 - 810.
2006 Llobera, M. The nature of everyday experience: examples on the study of visual
space. In *Re-Presenting GIS* (Unwin, D. Fisher, P., eds.). London: John Wiley &
Sons, pp. 127-134.
2006 What you see is what you get? Genesis and hierarchy in visualsapes. I: *Digital
Archaeology*, P. Daly, and Evans, T. eds. London: Routledge, s.148-167.
2003 Llobera, M. Extending GIS based analysis: the concept of visualscape.
International Journal of Geographic Information Science 1(17):1-25.
2000 Understanding Movement: A pilot model towards the sociology of movement.
I: *Beyond the Map: Archaeology and Spatial Technologies*, G.Lock, red. Amsterdam:
IOS Press.

Lowenthal, D.

- 1978 Finding valued landscapes. *Progress in Human Geography*, 2:373-418.
1985 *The Past is A Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge.
1995 Changing Criteria of Authenticity. *Nara conference on authenticity in
relation to the World Heritage Convention. UNESCO, World Heritage Centre.*
ICCROM.

Lynch, K.

- 1960 *The Image of the City*. Cambridge, Mass.
1985 Reconsidering The Image of the City. I Banerjee T & Southworth M. (red) 1990
City Sense and City Design. Writings and projects of Kevin Lynch. MIT Press, Cam
bridge, Massachusetts.

Löfgren, O.

- 1997 Vita fläckar och svarta hål i storstadens utkant. I: Saltzman, K. & Svensson, B. (red) 1997 *Moderna landskap : identifikation och tradition i vardagen* Stockholm, s. 45-69.

Madry, S. L. H. & Rakos, L.

- 1996 Line-of-sight and cost-surface techniques for regional research in the arroux River Valley. I Maschner H. D. G. (red) *New Methods, Old Problems: Geographic Information Systems in Modern Archaeological Research, Occasional Paper, no 23*, Center for Archaeological Investigations, Southern Illinois University, Carbondale, s. 104-126.

Malmer, M.

- 1975 Stridsyxekulturen i Sverige och Norge. Lund: Liber.

Massey, D.

- 1995 The conceptualization of place. I *A Place in the World* eds Massey, D. & Jess P.A. Oxford, Oxford University Press, s. 45-86.

Mitman, G.

- 1996 When Nature Is the Zoo: Vision and Power in the Art and Science of Natural History. *OSIRIS 2nd series 1996, 11 pp 117-143*.

Montelius, O.

- 1872 Sveriges forntid: försök till framställning af den svenska fornforskningens resultat. Stockholm: Norstedt.
- 1873 Undersökning av en gånggrift vid Karleby k:a i Vg. *Vitterhetsakademiens Månadsblad 2:10-13*.
- 1874 Sur les tombeaux et la topographie de la Suede pendant l'age de la pierre. *Compte rendu du Congres international d'Anthropologie et d'Archeologie prehistoriques de Stockholm, I*.

Muir, R.

- 1999 *Approaches to Landscape*. MacMillan Press, London

Mullan, B. & Marvin, G.

- 1999 *Zoo culture. The book about watching people watch animals* 2nd edition . London: Weidenfeld and Nicholson.

Munthe, H.

- 1906 Beskrifning till kartbladet Falköping (*SGU Ser Aa, 120*).

Nerman, B.

- 1965 K. E Sahlström in memoriam. *Fornvännen 60 s.60-70*.

Norberg-Schulz, C.

- 1980 *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, London.

Nordbladh, J.

- 1997 Conducteuren C G G Hilfeling och hans samtid. Åkerlund, Bergh, Nordbladh & Taffinder (red): *Till Gunborg. Arkeologiska samtal*, sid 527-538. SAR. Stockholm Archaeological Reports. Nr 33.
- 2002 How to organize oneself withon history: Per Tham and his relation to antiquity at the end of the 18th century. *Antiquity 76 2002, p 141-150*.

- 2005 Mandelbrand och Hildegren: två motparter, som var alldeles för lika. En lång historia- : festskrift till Evert Baudou på 80-årsdagen. S. 349-361.
- Olwig, K. R.**
- 1995 Landscape, landskap, and the body. A British Italy in the North. I *Nordic Landscapes. Cultural studies of place* red. Linde-Laursen, A. & Nilsson, J-O. Nord 1995:15, s. 154-169. Nordic Council of Ministers Copenhagen.
- 2002 *Landscape, nature, and the body politic: from Britain's renaissance to America's new world*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Park, D. C. & Coppack, P. M**
- 1994 The role of rural settlement and vernacular landscapes in contriving sense of place in the city's countryside. *Geografiska Annaler* 76B, s. 337-47.
- Parker Pearson, M. & Richards, C.**
- 1994 Architecture and Order: Spatial Representation and Archaeology. I *Architecture and order. Approaches to Social Space. sid 38-72* Routledge London.
- Persson, P.**
- 1992 Lillegården. Rapport. Undersökning av neolitisk boplatz. Karleby, RAÅ Nr 10, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 6*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- 1999 *Neolitikums början*. Kust till Kust böcker 1. Uppsala.
- Persson, P. & Sjögren, K.G**
- 2001 *Falbygdens gånggrifter. [D. 1], Undersökningar 1985-1998*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Univ.
- Philo, C.**
- 2000 'More words more worlds: reflections on the "cultural turn" and human geography', in I. Cook, D. Crouch, S. Naylor and J.R. Ryan (eds) *Cultural Turns/ Geographical Turns: Perspectives on Cultural Geography*, Harlow: Prentice Hall.
- Porteous, J.D.**
- 1985 Smellscape, *Progress in Human Geography* 9 (2):356-378.
- 1986 Bodyscape: the body-landscape metaphor, *Canadian Geographer* 30 (1):2-12.
- 1990 *Landscapes of the Mind: Worlds of Sense and Metaphor*. Toronto: Toronto University Press.
- Rech, M.**
- 1979 *Studien zu Depotfunden der Trichterbecher- und Einzelgrabkultur des Nordens*. Neumünster: Wachholtz.
- Relph, E.**
- 1976 *Place and Placelessness*. London, Pion
- 1987 *The Modern Urban Landscape*. London, Pion.
- Richards, C.**
- 1996a Henges and water: towards an elemental understanding of monumentality and landscape in late Neolithic Britain *Journal of material culture* 1, 313-336.
- 1996b Monuments as landscape: creating the centre of the world in late Neolithic Orkney. *World Archaeology vol 28 no 2 s. 190-208*.

- Rival, L.**
1998 "Trees, from symbols of life and regeneration to political artefacts", in L. Rival, (red.) *The Social Life of Trees: Anthropological Perspectives on Tree Symbolism*, London: Berg.
- Rodaway, P.**
1994 *Sensuous Geographies. Body, sense and place*. Routledge London and New York.
- Roosveltsson, T.**
1992 Rapport, Undersökning av gånggrift, Skärv 82, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 8*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs univ.
- Rose, D.**
1995 Place and identity: a sense of place. I *A Place in the World* eds Massey, D. & Jess P.A. Oxford, Oxford University Press, s. 87-174.
- Sahlgren, J.**
1959 Odens kulle på Axvalls hed Särtr. ur: *Septentrionalia et orientalia* Stockholm,
- Sahlström, K-E.**
1910 Beskrivning till en karta över Västergötlands gånggrifter. *Ms, ATA*.
1915a *Om Västergötlands stenåldersbebyggelse* Stockholm Nordstedt och söner.
1915b Förteckning över Skaraborgs läns stenkammargravar. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift bd III:7-8*.
1919 Några ord om Västergötlands bronsåldersfynd. *Studier tillägnade Oscar Almgren 6.11.1919*.
1924 Ett 2000-årigt gravfält vid Hällaregården i Väring. *Vadsbybygden 1924*.
1928 Kåkindes härads fornminnen. *Skövdeortens Hembygds- och Fornminnes förenings skriftserie 2*.
1931-32 Gudhems härads fornminnen. *Skövdeortens Hembygds- och Fornminnes förenings skriftserie 3*.
1935 Väglederna inom den västgötska gånggriftsbygden. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift bd IV:9*
1939 Valle härads fornminnen. *Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförenings skriftserie 4*
1940 Falbygdens förhistoria. *Falbygden genom tiderna*.
1948a Hilding Svensson in memoriam *Falbygden 1948 nr 7 s.8-9*
1948b Gravfältet på kyrkbacken i Horns socken, Västergötland. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlinagr, del 60:2*.
1951 Gravfältet i Mellby by Kållands härad. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift bd V:6*
1954 Bankälla och Stora Ro. Två västgötska brandgroppsgravfält. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlinagr, del 89*
1954 Vadsbybygden vid tiden omkring Kristi födelse. *Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Skaraborgs län del 4*.
1957 Skövde stads fornminnen. Inventering 1954. *Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförenings skriftserie Nr 7*.

Saltzman, K. & Svensson, B. (red)

1997 *Moderna landskap: Identifikation och tradition i vardagen* Natur och kultur, Stockholm.

Sandegren, R.

1916 Hornborgasjön. *SGU Ser Ca Nr 14*.

Schafer, R. M.

1977 *The Tuning of the World*, New York.

Schnell, J. B.

1966 *Vatten och fornfynd. Bebyggelsehistoriska studier i Västergötlands kambrosilur-område* Opublicerad lic. avhandling, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.

Seamon, D.

1979 *A geography of the lifeworld: movement, rest and encounter*. London:

Sigvallius, B.

1993 Tandpärlor från megaliter i SHM's samlingar. Rapportserie från Osteologiska enheten, *Statens historiska museum Osteologisk rapport SHM 1993:4*.

Sjöborg, N. H.

1822-30 *Samlingar för Nordens fornälskare 1-3*. Lund.

Sjögren, K-G.

1986a Kinship, labour and land use in neolithic south-west Sweden: social aspects of megalithic graves. *Journal of Anthropological Archaeology 5*.

1986b Torbjörntorp 1, Gånggrift. Arkeologisk undersökning 1986. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 2*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

1988 Valtorp 1, Gånggrift. Arkeologisk undersökning 1987-88. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 3*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

1992a Rapport, Undersökning av gånggrift, Gökhem 78, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 10*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

1992b Rapport, Undersökning av gånggrift, Torbjörntorp 12, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 11*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

1992c Rapport, Undersökning av neolitisk boplats. Hångsdala Prästbol 20:1, Tidaholms kommun, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 12*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.

2003a "Mångfalldige uhrminnes grafvar-": megalitgravar och samhälle i Västsverige. Diss. Göteborg : Univ., 2003.

- 2003b megaliter_avh.mdb, databas över gånggrifter i Västsverige. www.hum.gu.se/ark/fou/kgs/megaliter_avh.mdb.
- 2008 Fragment av ordning: undersökning av överplöjda megalitgravar vid Frälsegården, Gökhems socken, Västergötland, 1999-2001. Göteborg: Institutionen för arkeologi och antiken historia, Göteborgs univ.
- i tryck C14 chronology of Scandinavian megalithic tombs. Scarre, C., Garcia Sanjuan, L. & Wheatley, D. (red): Exploring Time and Matter in Prehistoric Monuments: Absolute Chronology and Rare Rocks in European Megaliths. Proceedings of the 2nd EMSG meeting (Sevilla, nov 2008).
- Stančič, Z.**
- 1994 Locational analysis and settlement studies with GIS. I Johnson I. (red) *Methods in the Mountains: Proceedings of UISPP Commission IV Meeting Mount Viktoria, Australia, Archaeological Methods Series No. 2* Sydney University, Sydney S 73-80.
- Strinnholm, A.**
- 2001 Bland säljägare och fårfarmare: struktur och förändring i Västsveriges mellan neolitikum. Uppsala: Dept. of Archaeology and Ancient History.
- Sällström, F.**
- 1942 Lilla Jored-fyndets gravanläggning. Lund.
- Säve, P. A.**
- 1869 Utdrag af Antiquitets-Intendenten P.A. Säves afgifna berättelse för år
- 1862 *AntikvariskTidskrift för Sverige II:79 ff.*
- 1873 Utdrag av Antiquitets-Intendenten P.A. Säve afgifna berättelse för år
- 1863 *AntikvariskTidskrift för Sverige III.*
- Taffinder, J.**
- 1998 The allure of the exotic: the social use of non-local raw materials during the Stone Age in Sweden. Diss. Uppsala : Univ, 1999
- Thomas, J.**
- 1993 The Politics of Vision and the Archaeologies of landscape, i B. Bender (red) *Landscape, Politics and Perspective. Oxford 19-48.*
- Thordeman, B.**
- 1924 Tvenne hundraåriga gravplaner. *Fornvännen 19*, s. 245-258.
- Thorsen, S.**
- 1981 Klokkehøj vid Böjden. Et sydvestfymusk dyssekammer med bevaret primaergrav. *Kuml 1980*, s. 105-146.
- Tilley, C.**
- 1989 Archaeology as socio-political action in the present. I *Critical traditions in contemporary archaeology: essays in the philosophy, history and socio-politics of archaeology*, (eds) Pinsky V. & Wylie A. Cambridge, Cambridge University Press.
- 1991 Constructing a Ritual Landscape. Kristina Jennbert et al. (red): *Regions and reflections. In 'honour of Märta Strömberg, sid 67-80. Acta archaeologica Lundensia. Series in 80 nr 20.* Lund:Almqvist & Wiksell.
- 1992 Art, Architecture, Landscape [Neolithic Sweden]. Bender B red *Landscape, Politics and Perspective, sid 49-84.* Berg:Oxford.

- 1993 *Interpretative Archaeology.*
- 1994 *A Phenomenology of Landscape. Places Paths and Monuments.* Berg:Oxford.
- 1996a *An Ethnography of the Neolithic: early prehistoric societies in southern Scandinavia.* Cambridge. New studies in archaeology.
- 1996b The Powers of rocks: topography and monument construction on Bodmin Moor. *World Archaeology vol 28 no 2 s. 161-176.*
- 1999a *Metaphor and Material Culture.*
- 1999b *The dolmens and passage graves of Sweden. An introduction and guide.* London: Institute of Archaeology, University College London.
- Tuan, Y. F.**
- 1974 *Topophilia.* Engelwood Cliffs, New Jersey.
- 1975 Place: an experiential perspective *Geographical review* 65. S. 151-166.
- 1977 *Space and Place: The Perspective of Experience,* London: Edward Arnold
- 1979 *Landscape of Fear.* Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- 1993 *Passing strange and wonderful: aesthetics, nature, and culture.* Island Press, Washington.
- Wagnér, H.**
- 1948 Hilding Svensson In Memoriam *Falbygden 1948 nr 7 s. 5-8.*
- Waldenfels, B.**
- 1994 Gångar genom landskapet. *Nordisk arkitekturforskning 1994:1(7:1), sid 57-66.*
- Watson, A. & Keating, D.**
- 1999 Architectur and sound: an acoustic analysis of megalithic monuments in prehistoric Britain. *Antiquity* 73, s. 325-336.
- Wattman, L.**
- 1993a Rapport, Arkeologisk utgrävning av fornlämning RAÅ nr 111:1, Gökhemns sn, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 24.* Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- 1993b Rapport, Undersökning av gånggrift, Gökhem 31, Västergötland. Rapport från projektet "Gånggrifterna i centrala Västergötland och deras bakgrund." *GOTARC Serie D Arkeologiska Rapporter nr 25.* Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet.
- Weiler, E.**
- 1977 Fornlämning 5, hållkista, Åttagårdsområdet, Fredriksberg, Falköping, Västergötland. Arkeologisk undersökning 1973. Raå och SHM Rapport UV 1977:18.
- 1994 *Innovationsmiljöer i bronsålderns samhälle och idévärld.* Studia Archaeologica universitatis umensis 5.
- Welinder, S.**
- 1994 *Strindberg som arkeologikritiker.* Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Werner, H.**
- 1870 *Antiquariska berättelser afgifna till Westergötlands fornminnesförening.* Norrtälje.

- 1873 *Antiquariska berättelser afgifna till Westergötlands fornminnesförening II.*
Stockholm.
- Wheatley, D.**
- 1995 Cumulative viewshed analysis: A GIS based method for investigating
intervisibility, and its archaeological application. I: Lock G. & Stančić Z. (red)
Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective,
Taylor and Francis, London.
- 1996 The use of GIS to understand regional variation in earlier Neolithic Wessex.
I: Maschner H. D. G. (red) *New Methods, Old Problems: Geographic Information
Systems in Modern Archaeological Research, Occasional Paper, no 23,* Center for
Archaeological Investigations, Southern Illinois University, Carbondale, s. 75-103.
- Wheatley, D. & Gillings, M.**
- 2000 Vision, Perception and GIS: developing enriched approaches to the study of
archaeological visibility. I: Lock G. (red), *Beyond the map. Archaeology and spatial
Technologies. IOS press Amsterdam,* s. 1-27.
- Wineman, J. & Choi, Y.**
- 1991 Spatial/Visual Properties of Zoo Exhibition. *Curator*34/4 1991 s. 304-316
New York: American Museum of Natural History.
- Zubrow E. B. W.**
- 1990a Contemplating space: a commentary on theory. I: Allen K. M. S., Green S. W. &
Zubrow E. B. W. (red), *Interpreting space. GIS and Archaeology, London s 67-72*
- 1990b The fantasies of GIS software. I: Allen K. M. S., Green S. W. & Zubrow E. B. W. (red),
Interpreting space. GIS and Archaeology, London s. 184-193.

Coast to Coast Books

ISSN 1404-1251

1. Per Persson. Neolitikums början — undersökningar kring jordbrukets introduktion i Nordeuropa. Göteborg och Uppsala 1999.
2. Halvvägs, kust till kust — stenålderssamhällen i förändring. Red. Helena Knutsson. Uppsala 2000.
3. Jan Apel. Daggers, Knowledge & Power: The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 2350-1500 cal. BC. Uppsala 2003.
4. Anders Strinnholm. Bland säljägare och fårfarmare. Struktur och förändring i Västsveriges mellanepolitikum. Uppsala 2001.
5. Per Lekberg. Yxors liv — Människors landskap. En studie av kulturlandskap och samhälle i Mellansveriges senneolitikum. Uppsala 2002.
6. Lars Sundström. Det hotade kollektivet. Neolitiseringsprocessen ur ett öst-mellansvenskt perspektiv. Uppsala 2003.
7. Strandlinjer och vegetationshistoria. Kvartärgeologiska undersökningar inom Kust till kust projektet, 1998-2002. Red. Per Persson. Göteborg 2003.
8. Per Johansson. The lure of origins: an inquiry into human-environmental relations, focused on "Neolithization" of Sweden. Lund 2003.
9. Karl-Göran Sjögren. "Mångfaldige uhrminnes grafvar. Megalitgravar och samhälle i Västsverige. Göteborg 2003.
10. Coast to Coast — Arrival. Results and Reflections. Red. Helena Knutsson. Uppsala 2004.
11. Christina Lindgren. Människor och kvarts. Sociala och teknologiska strategier under mesolitikum i östra Mellansverige. Stockholm 2004.
12. Stina Andersson & Johan Wigforss. Senmesolitikum i Göteborgs- och Alingsås områdena. Göteborg 2004.
13. Curry Heimann. Förflutna rum. Landskapets neolitisering i sydvästra Värmland. Göteborg 2005.

14. Robert Hernek. Nytt ljus på Sandarnakulturen. Om en boplats från äldre stenåldern i Bohuslän. Göteborg 2005.
15. Håkan Petersson. Nationalstaten och arkeologin. 100 år av neolitisk forsknings historia och dess relationer till samhällspolitiska förändringar. Göteborg 2007.
17. Fredrik Hallgren. Identitet i praktik. Lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig trattbägarkultur. Uppsala 2008.
18. Torbjörn Ahlström. Underjordiska dödsriken. Humanosteologiska studier av neolitiska kollektivgravar. Göteborg 2009.
19. Tony Axelsson. Landskap, visuella och rumsliga relationer i Falbygdens neolitikum. Göteborg 2010.

The "From coast to coast" project deals with the transition from the mobile lifestyle of Early Stone Age to the establishment of sedentary settlements during the Late Stone Age in central Sweden.

Thirty-five individual projects are being carried out at the universities of Uppsala, Gothenburg, Lund and Stockholm. The results are published in this series.

The project is financed by the Bank of Sweden Tercentenary Foundation and Knut and Alice Wallenberg Foundation.